



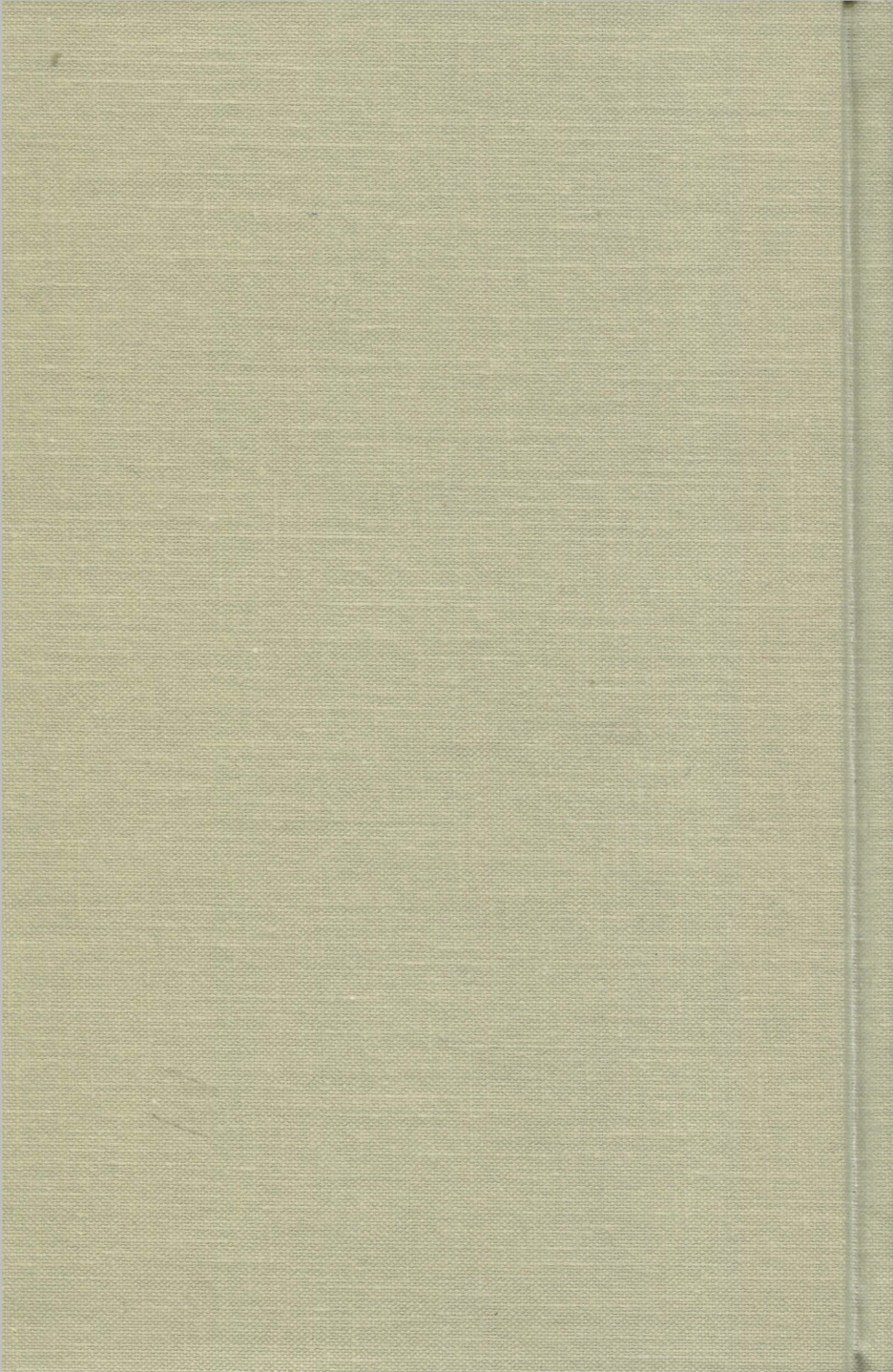
ПАЛІМПСЕСТИ

ВАСИЛЬ СТУС

СУЧАСНІСТЬ

1986

diasporiana.org.ua



[illegible]

В. С. Бусе, Наминский

благословлю твою святую
дорогою доли, дорогою бабю
братом по кресту - при свете
435. нр. - Бирини 1971-1988.

[illegible]

ВАСИЛЬ СТУС

ПАЛІМПСЕСТИ

Вірші 1971-1979 років

**Упорядкувала Надія Свіглична
Вступна стаття Юрія Шевельова**

СУЧАСНІСТЬ

1966

БІБЛІОТЕКА ПРОЛОГУ І СУЧАСНОСТІ Ч. 170

Обкладинка Марії Голінати

Vasyl Stus
PALIMPSESTS
Poems, 1971-1979

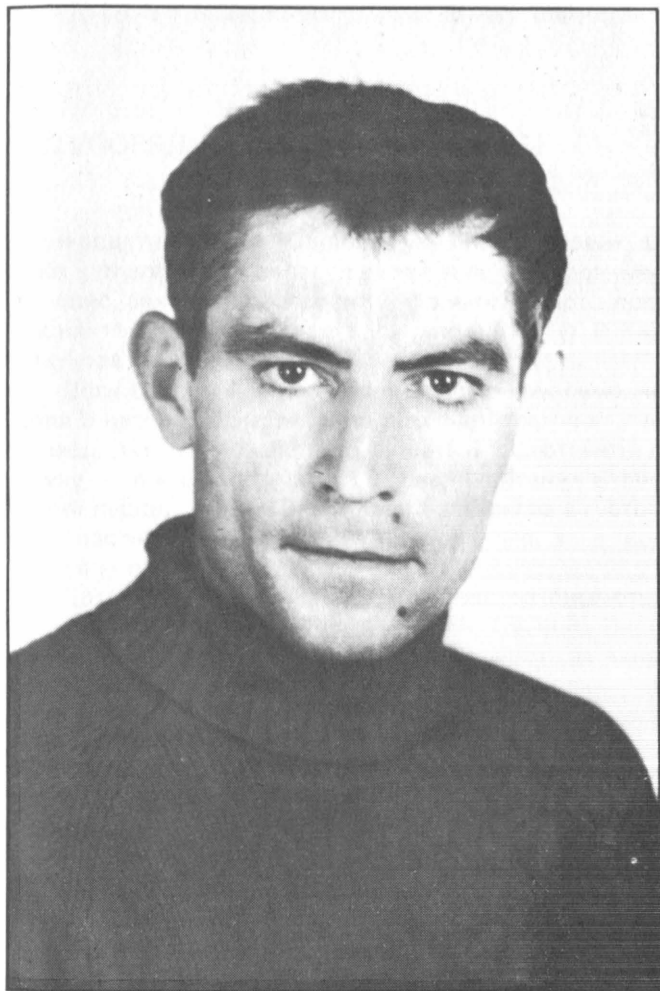
Edited by Nadia Svitlychna
Introduction by George Y. Shevelov

SUČASNIST — 1986

All rights reserved.

Copyright © 1986 Nadia Svitlychna and Sučasnist
Library of Congress Catalog Card Number: 85-82648

Видавництво випускає в світ твори В. Стуса за правописом авторського оригіналу згідно з вимогами упорядниці поезій.



Василь Стус у період заслання на Копимі (1977-1979)

ВІД УПОРЯДНИКА

Одинадцятитомовий «Словник української мови» дає таке тлумачення слова *палімпсест*: "Старовинний рукопис, звичайно пергаментний, з якого стерто попередній текст і на його місці написано новий" (т. 6. Київ: "Наукова думка", 1975, ст. 30).

Доля Стусової збірки «Палімпсести» так само, як і доля її автора, — незвичайно яскрава і трагічна. У цій книжці, яку нам пощастило зібрати і підготувати до друку, — лише якась частка віршів, написаних в означений період: 1971-1979 рр. Решта застрягла в густому ситі постійних конфіскацій в автора-зека та в його друзів — теж почасти зеків.

Дослідники Стуса пізніше, можливо, визбирають із розкиданих свідчень його сучасників і з його листів (якщо такі збереглися) бодай такі відомості, за якими можна буде визначити обсяг втраченої частини цієї книги, писаної в неймовірно тяжких для творчості умовах. Уже тепер ми маємо кілька таких свідчень: спогади М. Хейфеца «Украинские силуэты» (В-во "Сучасність", 1983, ст. 7-100); публіцистика самого Василя Стуса (див., наприклад, його звернення до ПЕН-Клубу 11 серпня 1976 р. — зб. «Погром в Україні 1972-1979» у серії "Зошити українського самвидаву" В-ва "Сучасність", 1980, ст. 49-50). Із згадуваних кількох сот перекладів Гете, Рільке, Бодлера та ін. дотепер майже нічого не віднайдено; чотири переклади, опубліковані в зб. «Свіча в свічаді» (В-во "Сучасність", 1977) — мізерна частка порівняно із втраченим (див. *PS*, ст. 15-16).

І все ж перед вами збірка, велика не тільки змістом,

а й обсягом. Як її вдалося зібрати? Історія цієї книги така.

Ранньою весною 1978 р. на моє ім'я в Києві прийшла поштова бандероля з визначеною вартістю в 30 *крб* від Василя Стуса, який відбував у той час заслання на Колимі. Спершу виглядало, що це просто жарт: у пакунку виявився інший пакунок, а в тому — ще інший і т. д. — кожен старанно обклеєний з усіх боків. Щойно в самій серцевині тієї "цибульки" був саморобний зшиток кишенькового розміру із дрібно списаними рядками віршів. Збірка називалася "Палімпсести". Після назви — присвята "Побратимам-невільникам", а далі йшов епіграф:

Благословляю твою сваволю,
дорого долі, дорого болю!

Потім — коротка анотація: "У новій збірці — вірші, написані між 1971-1978 рр. В ній — мої болі й радощі, мрії й передуми, спогади й сніння, образки життя". На наступній сторінці: "Братам по неволі присвячую". А далі — 162 вірші, з яких один був записаний двічі ("У німій, ніби смерть, порожнечі свічад").

Оскільки правила адміністративного нагляду уможливлювали міліції робити обшуки в мене практично без прокурорського ордера, виникла реальна небезпека втратити оригінал збірки і, до того ж, наклеїти додатковий клопіт авторові. Тому я якнайшвидше переписала своєю рукою всю збірку в грубий зошит, не зазначивши, на всяк випадок, прізвища автора і пропустивши найбільш разючі слова з присвяти ("неволя", "невільники"), а також дати. Після цього віддала оригінал знайомим сховати до кращих часів, а зошит з копією збірки залишила вдома. Цей зошит знайшов мене вже в Америці через два роки після того, як я в жовтні 1978 р. виїхала з дітьми в еміграцію. Надалі називатимемо той зошит варіантом А.

Невдовзі (1980 і 1982 рр.) мені пощастило дістати самвидавними шляхами дві частини авторського рукопису "Палімпсестів". Частини не були ідентичні, але й не були цілком самостійні: чимало віршів у них перепліталися. Жадна з них не була також тим варіантом, який прийшов від Василя Стуса в поштовій бандеролі, — і формою й змістом вони відрізнялися дуже суттєво. Цей рукопис у двох частинах називатимемо далі варіантами Б і В. Це були густо списані з обох боків аркуші паперу з суцільним текстом віршів, не розбитих на рядки. Тільки ледь помітні позначки ділили межю однієї поезії від іншої. Значно пізніше, в процесі передрукування віршів (то був тривалий і тяжкий процес) пощастило виявити майже непомітне цифрове позначення сторінок — олівцем між рядками тексту. Зовсім не зрозумілою була нумерація окремих віршів — далеко не всіх і не підряд. Щойно перед самим кінцем роботи над збіркою вдалося розшифрувати зміст загадкових цифр перед окремими віршами. Виявилося, що цей варіант хтось звірював з варіантом А (моїм зошитом) і позначив відповідні сторінки за змістом зошита. Припускаю, що це робив сам В. Стус у короткий період між ув'язненнями — десь восени 1979 р. До речі, того року зошит з рукописною копією "Палімпсестів" побував і в КГБ: під час обшуку на квартирі моєї родини його вилучили в березні 1979 р., але згодом, через кілька місяців, повернули чоловікові, і під час наступного обшуку, на щастя, не забрали.

Про те, що вірші, переписані в зошит, були авторизовані, свідчать правки, зроблені олівцем у зошиті. Переважно правки короткі (одна або кілька літер, часом коротке слово), за якими важко визначити почерк того, хто їх робив. Наприклад, у вірші "Усе моє життя в інвентарі" (у зб. «Свіча в свічаді» — "Усе життя моє в інвентарі", ст. 105), "усе" виправлено на "уже". Проте були й довші правки. Так, у вірші "Вже цілий місяць

обживаю хату" третій від кінця рядок, що починався словами "вві сні", виправлено на "всі сні". Але найчіткіше видно авторову руку у вірші "Цей спалах снігу, тьмяно-синя тінь", де в першому варіанті останній рядок був: "О, вік прожити — поле перейти". В цьому рядку було олівцем вставлено "не" ("не поле перейти"), а далі — закреслено весь рядок і внизу тим самим олівцем записано: "і посвітіся, ясен болю мій". В цьому дописаному рядку можна пізнати почерк В. Стуса.

Маючи фактично три неідентичні варіанти збірки, було доцільно взяти за основу першу частину авторського рукопису (варіант Б), додаючи до нього з двох інших ті вірші, яких бракує у варіанті Б. Виявилось, що у віршах, які повторюються, тексти часто мають більші або менші відхилення від основного, тобто різні варіанти в різних рукописах. В таких випадках ми брали якийсь один варіант — на свій розсуд, але переважно за рукописом варіанту Б.

Чимало розбіжностей можна знайти і з публікаціями тих віршів, які ввійшли до зб. «Свіча в свічаді». Для прикладу пропонуємо порівняти один з віршів, присвячених пам'яті Алли Горської —

У зб. «Свіча в свічаді», ст. 37:

Ярій, душе. Ярій, а не ридай!
У чорній стужі сонце України,
а ти шукай — червону тінь калини,
на чорних водах тінь її шукай.
Бо мало нас. Дрібнесенька *щопта
*мине для молитов і сподівання.
Застерігає доля нас зарання,
що калинова кров — така крута,
така терпка, як кров у наших жилах.
У білій стужі білих голосінь
ці грона болю, що падають в глибінь,
безсмертною бідою окошились.

У зб. «Палімпсести», ст. 67:

Ярій, душе! Ярій, а не ридай.
У білій стужі серце України.
А ти шукай — червону тінь калини
На чорних водах — тінь її шукай.
Бо — горстка нас. Малесенька щопта.
Лише для молитов і сподівання.
Застерігає доля нас зарання,
що калинова кров — така густа,
така крута, як кров у наших жилах.
У білій стужі білих голосінь
це грона болю, що паде в глибінь,
на нас своїм безсмертям окошилось.

*"Лише"? — Упор. [Марко Царинник і Вольфрам Бургардт].

Чим це зумовлено, тяжко сказати: авторськими пошуками, чи браком пам'яті. Адже після кожної конфіскації віршів (а їм не видно було кінця!), поетові доводилося все відтворювати знову — і тільки з пам'яті, із своїх творчих комор. Напевно, деякі з опублікованих тут віршів можуть відрізнятися також від варіантів, які вийшли в люди іншими шляхами (окремі вірші дійшли до декого в листах — і то часом від автора, а частіше — з інших самвидавних джерел, — окремі збереглися в пам'яті Стусових друзів). Усі ті крайці поетичного доробку Стуса чекатимуть своїх дослідників.

Пропонуємо ще два приклади помітних розходжень між двома варіантами. Вірш "Алея — довга і порожня":

Варіант Б (ст. 146):

Алея — довга і порожня,
старанно вгорнута у ніч.
Каштани. Сотні білих свіч.
А посвітитися — не можна.
І присмерк, притінь торжества,
і годі руку простягнути,
аби за край душі сягнути,
за гостру кригу розставань.
Кохана — ніби куш бузку,
обтяжений з задуми й тиші,
і ще дорожча, ще миліша
кує зигзицею — ку-ку.
Мовчить ображена, застра-
шена, зноварожденна.
О, тричі будь благословенна
лишатися. Мені ж пора.
Куди — зверескнув димний куш.
Куди — суремила алея.
О краще з круч, аніж тебе я
згублю. Із Видубеч. Із круч.

Варіант А:

Алея — довга і порожня,
старанно вгорнута у ніч.
Каштани. Сотні білих свіч,
а посвітитися — не можна.
І притінь, примерк торжества
і досить руку простягнути,
щоб за крайсвіту засягнути,
за гостру кригу розставань.
Кохана — ніби куш бузку,
обтяжений з задуми й тиші
і на розстанні — ще миліша
за ту, що стрілась на віку.
Мовчить. Ображена. Застра-
шена. Зноварожденна.
О тричі будь благословенна
лишатися. Мені ж — пора.
Куди? — здригнувся димний куш.
Куди? — суремила алея.
О краще з круч, аніж тебе я
згублю. З дніпрових краще круч.

Хапливе здрастуй і прощай.
Побачення мов зойк хапливе.
Суха пролопотіла злива
ридань. Палає небокрай.
Алея довга і порожня,
дві чорні колії в огні
плафонів. І на серці кожна,
як басамани вогняні.
А там, де вимерлі провулки
погробли вікнами німими,
ти ніби випорснула з муки,
розсипалася вся дрібними
підборами. Бігом, бігом,
з усіх пожеж, без озирання,
прожогом! Пасмуги світання
кололи небо колуном.

Дорога довга і порожня,
дві чорні колії в огні
плафонів. І на серці кожна,
як басамани вогняні.
Куди? О краще не питай.
Світ за очі. На всі чотири
шалені вітри. Далі віри,
що стрінемося. Прощавай.
І там, де вимерлі провулки
погробли свідками німими,
ти, ніби випорснула з муки,
розсипалася вся лункими
підборами. Бігом, бігом —
з усіх пожеж — без озирання —
прожогом! Пасмуги світання
кололи небо колуном.

Вміщений на ст. 164 вірш "Нарешті — прощальна
пора настає" має такий варіант:

Сьогодні прощальна пора настає —
і від суходолу зірветься літак.
Але й з-поза хмар небезпека чигає,
то ледь відстає, то вперед забігає.
Отож начувайся: рушаємо вспак.
Таксі. Шурхотіння. Пронозистий вітер
і далеч, урубана в обрій мечем
тих ієратичних назначених літер
нервовий скоропис — як сіверкий щем.
Пронозистий вітер. Таксі. Шурхотіння.
Заплакані вікна. Всевікна твої.
Готуйся до злету. Кінець животінню,
На тебе чатують світи-галаї.
Прощальний — як подим пожарищ — той спогад.
Колюча жорства. Деренчать камінці.
Дорога провалля. В провалля — дорога.
Середина пекла. Розбіглись кінці.
Згадаєм відльоти — і душу ошпарим.
Суремить Ірена. Мовчить В'ячеслав.
Той спогад — як подим пожарищ. Товариш

ім'ярек чатує — всі шпари заткав.
Викружуй, таксисте, ми вже на екрані.
Це аеропорт, це аеропорт!
Чи то ж тобі в честь, навіжений талане, —
такий велелюдний позаду ескорт!
Як пси, зовсібіч оступають сексоти
і кожен очима буравить тебе.
Вокзал. Коридори німі, як комплоти.
А небо в вікні — наче біль голубе.
Тож — в неба провалля, в бездоння, бездолий,
нагірний, невірний, западистий рай,
всебідий, всегнівний, всещедрий, всекволий.
А що під крилом твоїм? Кара-карай.
У небо, у надвищ, за хмари за чорні
до сонця, Ікаре, спрямовуй свій лет!
Нарівні зі смертю — ми вже непоборні.
Нарівні зі смертю — сягаємо мет.
О, царство півсерць, півнадій, півпричалів,
півзамірів царство, півзмаг і півдуш!
Скрегоче в металі, регоче в металі
остання дорога випроби і скруш.
Ламка і витка всеспадна вседорога.
Дорога до Бога — ламка і витка.
Коли ж нас поймає, долає знемога —
підноситься пісня — і віща й щемка!

Переважно, одначе розбіжності стосуються до окремих рядків або навіть слів. Приклади: в основному рукописі "попереду — твій край, твій крах, твій прах" — варіант "попереду твій страх, твій крах, твій прах" ("За мною Київ тягнеться у снах", ст. 139, 4 рядок); в основному рукописі "у серці залишаючи діру" — варіант "спрожога в тілі роблячи діру" ("Ждання — витратне. Ти — пунктир смертей", ст. 318, ост. рядок). В основному рукописі "Ти краще потай по нас, по грішних, заритай" — варіант "Але і потай по нас, по грішних, не ритай" (Пам'яті Алли Горської — "Заходить чорне сонце дня", ст. 302, ост. рядок). Більші або менші варіанти

є у віршах: "Усхуло серця джерело" (ст. 153), "Горобчик цвіркнув на бантині" (ст. 148), "Пощо мені життя" (ст. 149), "Як добре те, що смерті не боюся (не боюсь я)" (ст. 236) та ін. Істотні варіанти віршів "І нахилився в сад, у спогади" (ст. 324) та "Уже-Софія відструменіла" (ст. 282) і в ряді інших. Але щоб уникнути перевантаження ілюстраціями, обмежимося поданими вище зразками.

Трапляються також розбіжності в будові окремих віршів. Так, п'ять віршів ("Народе мій, коли тобі проститься", ст. 450; "Виснажуються надра: по світах", ст. 451; "Чотири вітри — полощуть душу", ст. 451; "Боже, не літості — лютості", ст. 452; "Зрадлива, зраджена, Вітчизна в серці дзвонить", ст. 453) у варіанті А об'єднані в один цикл із цифровими позначеннями перед кожним — як частини одного вірша під назвою "Трени М. Г. Чернишевського". У варіанті Б це — окремі вірші, розкидані в різних місцях збірки.

У переважній більшості вірші в зб. «Палімпсести» не мають заголовків, і в змісті ми подавали їх за першими рядками. Винятки у варіанті А становлять, крім згаданого вище, три вірші: "Синові", "За літописом Самовидця" і "За читанням Ясунарі Кавабати". Крім того, кілька віршів мають присвяти: Михайлині К[оцюбинській] — "Там тиша. Тиша там. Суха і чорна"; Пам'яті А[лли] Г[орської] — "Заходить чорне сонце дня"; Пам'яті М. Б. — "Блідава зелень молодих суріп"; Пам'яті А[лли] Горської — "Ярій, душе! Ярій, а не ридай"; Для І. С. (напевно, Ірини Стасів) — "Сузір'я знов лаштуються в танець".

Первісно ми намагалися максимально додержувати варіанту Б — і в пунктуації, і в розміщенні віршів у збірці. Пізніше, в процесі роботи над упорядкуванням збірки, в окремих віршах пунктуацію додали або змінили там, де це не виглядало нам як авторський задум.

На пораду Юрія Шевельова, збірку умовно і поде-

куди довільно розбито на три хронологічні цикли. Перший цикл має включати вірші, написані перед ув'язненням (до 1972 р.; до речі, сюди ввійшли і вірші, які хронологічно виходять поза межі авторського означення "1971-1979"). Як видно з дат під ними, вони належать до ранішого періоду, але чомусь автор включив їх до цієї збірки: чи то за тематично-настрійною пов'язаністю чи з якихось інших міркувань — важко сказати), другий — під час ув'язнення (1972-1977 рр.) і третій — після першого табірної ув'язнення, тобто в період заслання (1977-1979 рр.). Ми не знаємо, чи схвалив би автор таку періодизацію — і як задум, і як його практичне втілення (далеко не завжди обґрунтоване і правильне), але, на жаль, узгодити таку сваволю видавців було неможливо через цілковиту ізоляцію автора, а тепер втрачено вже й надію на таку можливість: у той час, коли збірка була на кінцевому етапі видання, стало відомо, що її автор Василь Стус помер на примусовій роботі в концтаборі ВС-389/36-1 на Уралі в ніч із 3 на 4 вересня 1985 р.

Отже, дальша доля цієї збірки, як і всієї творчості В. Стуса, від автора вже не залежить зовсім. Зате великою мірою вона залежить від нас — його шанувальників, читачів і дослідників.

Надія Світлична

PS. Видається доцільним дати дослівно авторську вставку, знайдену між текстами віршів. Цей уривок містить неповних 12 рядків рукопису, з них половину заклеслено — цю частину подаємо курсивом. Відтворивши, маємо такий текст:

Корпус "Палімпсестів" охоплює вірші, писані до — в — і після табору. Отож, це вірші 10-12 літ путі. На них не могло не відбитися те, що легше їх було написати, аніж зберегти. Часу на опрацювання — не було, йо-

го забирав час на збереження текстів, хай і сирових. Бо нищилося, забиралося, палилося, кралось все, що потрапило до їхніх рук. *І востаннє — десь [19]78 р., коли з квартири, вже на Чорнобильській, було викрадено всі мат[еріяли] з табору, два зошити віршів, писаних у КГБ: один, [нерозбірливе], саморобний з назвою "Час творчості" охоплював ~ 365 оригінальних віршів, другий — переклади з Гете так само біля 300 віршів. У спішно переписуваному тексті "Палімпсестів" — ~ 300 віршів.*

ТРУНОК І ТРУТИЗНА

Про «Палімпсести» Василя Стуса

Якби Василь Стус вибирав епіграф до своєї збірки поезій, що її тепер дістає читач, можливо, він вибрав би початкові рядки з поетичного циклу Лесі Українки:

До тебе, Україно, наша бездольная мати,
Струна моя перша озветься.

Це було б визнанням переємности тем і мотивів і, в підтексті, деклярацією цілковитого розриву з засобами народницької поезії, якій віддавала данину дев'ятнадцятирічна тоді Леся Українка. Бо тема і ідея України проходить крізь усі поезії збірки. Чи поет каже про свою дружину й сина, про себе й свою самоту й німоту, про дрти Мордовії чи сопки Колими, про життя і смерть, — завжди і скрізь, названа чи не названа, стоїть за цим постать утраченої батьківщини, — і в пляні особистому утраченої, і в пляні національному. Україна — це трунок, що сп'яняє поета й робить його одержимим, і це трутизна, що вбиває його тіло й дух і веде до загибелі —

За стодалями вітчизна,
перестрашене пташа,
то мій трунок і трутизна,
нею витліла душа

— трутизна ще й тому, що країна й народ отруєні тим, що інший поет-в'язень і засланець називав московською блекотою —

Україно! Україно!
Оце твої діти,

Твої квіти молодії,
.....
Московською блекотою
.....
Заглушені.

(“Сон”, 1844)

Але Стус не добирав літературного епіграфа до своїх «Палімпсестів». Не добирав, бо не мав змоги добирати, писавши в варварських обставинах радянських в'язниць і таборів, під кожночасною загрозою конфіскації й знищення написаного й дикої кари за вдіяний ним “злочин”. Не мав він, так само, змоги циклізувати свої поезії, пересівати їх, відсортовувати цілком довершене від начерків для майбутнього. Списуючи свої рядки крадькома й лихоманково, він міг мріяти хіба про те, щоб ці клаптики паперу, заповнені найдрібнішими літерами, використовуючи кожний міліметр білого простору, якось дісталися поза мури його вужчої і його ширшої, всерадянської тюрми, якось потрапили до рук тих, хто знає ціну людському духові, вільній думці й добірному слову.

Чудом є збереження цих поезій, серед сотень інших, знищених тюремними ключарями (“Усе одкрите в нас тюремним ключарям”). Але ще більше чудо — саме написання їх у зловісних обставинах щохвилинного нагляду й безоглядної жорстокости, з одного боку, повної беззахисности, з другого.

Як критикові писати про ці вірші, про ці палімпсести пам'яті й надхнення, сховані під намулом докладної безглуздости підневільного життя? Як відірватися від героїчної біографії творця й говорити про вірші як факт літератури? Не кажучи вже про емоційні перешкоди, бракує багатьох, більшості потрібних фактичних даних. Перед нами доробок приблизно вісьмох років, спочатку ніби ще волі, але під Дамокловим мечем, далі тюрем, далі заслання. Але дат під віршами, з одним

винятком, нема. Що написано ще на волі? Що раніше, що пізніше? Поезії дуже відмінні стилем, хоч і в тому ж здебільша колі тем і настроїв. Чи ці різні стилі поставали в певній послідовності? Чи вони співіснували в часі? Що зробив би поет, якби сам мав змогу підготувати свою збірку: об'єднав би їх у певні цикли? За настроєм? За стилем? Відкинув би частину їх? Переробив би частину? Усунув би певні повторення — чи, навпаки, зберіг би і підсилив їх, щоб збільшити ефект акумуляції, наростання? На палімпсесті треба позбутися пізнішого тексту, щоб відновити первісний. Чи хотів поет, щоб критик удався до такої операції на матеріалі його текстів, як вони до нас дісталися? Чи він цю операцію вже сам проробив, і те, що в наших руках тепер, — уже той первісний, справжній текст?

На всі ці питання сьогодні нема відповіді. Може й ніколи її не буде.

Було б безвідповідальним у таких обставинах намагатися накреслити хоч трохи повний образ Стуса як поета, ще більше — говорити про його поетичний розвиток. Єдине, що можна спробувати зробити, це інвентаризувати поезії за їхніми темами й стилем (при чому дві інвентаризації можуть і не збігатися) у надії, що з того вилоняться хоч би деякі риси поетичної особистості; виявити деякі літературні зв'язки й переємства, але не сподіваючися на докладне знайдення місця Стусового в новочасній українській і світовій ліриці. Небагато, і невдячне завдання, виконання якого не відкриє широких обріїв. Але, можливо, краще, ніж зовсім нічого. Не характеристика, а тільки — свідомо вживаючи цього дещо зневажливого слова — причинок до неї.

Біографічні факти про Стуса в їхній позірної холодній реальності досить відомі. Нагадаю їх тут пунктиром. Народився 1938 р., сьогодні йому було б 47 років. Походить з Вінниччини. Солідаризувався з діями опору

щонайменше від 1965 — вік 27. Перший арешт 1972. Йому 34. Після дев'ятох місяців арешту й допитів у Києві, ув'язнення в мордовських таборах. 5 років. Від 1977 р. заслання в колимському краї. Звільнення 1979 р. Поновний арешт і тюрма, за присудом, — на 15 років, рік 1980. Вирваний з "нормального" життя протягом майже двадцятьох років і без надії колинебудь до нього повернутися. Смерть 4 вересня 1985 р., яку він передбачив, про яку твердо знав.

Так усе це зручно вкладається в якийсь десяток рядків. Але, що за тим ховається, хай скаже уява читачів. І допоможуть у цьому поезії. Хотячи чи не хотячи, вони відкривають якусь частинку внутрішнього світу автора. Яку, велику чи малу, ми не можемо знати. Не все бо він міг довірити тим кусникам паперу, на які він покладав свої вірші, адже невідомо було, хто їх першим (і може останнім) читатиме, і треба не пошкодити товаришам-союзникам, і не можна звіритися з усім кагебівській бестії, яка візьметься за "студіювання поезії". Так, навіть офіційно не цензуровані тексти з Радянського Союзу проходять унутрішню цензуру самих авторів — одне з найстрашніших явищ життя в країні суцільної забріханості й вдирання в чужі душі.

Є два гатунки поезії. Їх можна назвати програмованою й непрограмованою. Назви ці суто умовні і не несуть у собі жадної оцінки. Який тип поезії кому більше подобається, залежить від особистого смаку, а про смаки, як відомо, не сперечаються. Прикладом програмованої поезії може бути поетична творчість Святослава Караванського або Миколи Руденка. Творчість Стуса ближча до протилежного полюса. Представник програмованої поезії має певну систему ідеології, певну, сказати б, програму і її в своїх творах більш або менш талановито висловлює. Непрограмовані поети, звісно, теж можуть мати вироблену ідеологію, але їхні

твори відбивають її лише побічно, через мінливість настроїв і переживань. Сьогодні вони можуть бути песимістами, завтра ніби оптимістами, сьогодні повними надії, завтра — охопленими розпачем. Програмована поезія звичайно відбиває погляди зформовані, непрограмована — думки й почуття в формуванні. Саме така звичайно поезія Стуса.

З таким розрізненням може бути зв'язане друге. Програмована поезія, будучи наперед зформованою, потребує постійної зміни тем і сюжетів, щоб не стати одноманітною; нерідко вона виходить в епос. Непрограмована поезія може без кінця варіюватися навколо тієї самої теми і нормально лишається ліричною. Свое багатство вона знаходить у мінливості переживань. Маємо тут справу, отже, з протиставленням мистецтва екстенсивного мистецтву інтенсивному. Певна річ, збіг програмовості з екстенсивністю не обов'язковий, як не обов'язковий і збіг непрограмовості з інтенсивністю. Але такі збіги дуже часті.

Наведу паралелю з образотворчого мистецтва. Делякруа, а за ним епігони романтизму гасали по світі, шукаючи тем незвичайних і часто екзотичних. У протилежність їм, приміром, у Кльода Моне знайдемо десятки картин, що відтворюють той самий портал руанського собору або, ще далі йдучи до інтенсивного малярства, ту саму копицю сіна. Зовсім незалежно, але до певної міри відповідно, в поезії Стуса повторюється той самий образ колимських сосен, колимської скупі весни, переходячи з одного вірша до другого. Його поезія не прагне екстенсивного поширення. Але тут і велика різниця. Моне, коли він тримався того самого об'єкта, шукав його зміни в зміні освітлення. Для Стуса і освітлення (хоч він може варіації світла майстерно відтворити) теж річ занадто зовнішня. Його лірика від образу баченого світу йде до поетового почуття, до внутрішнього. Хтось сказав про Брамса, що він усе

життя писав одну симфонію (формально він їх написав чотири). В певному сенсі Стус пише в більшості своїх поезій (про винятки — далі) одну, свою, власну симфонію.

Не важко визначити коло повторюваних тем і мотивів непрограмованої, інтенсивної поезії Стуса, тих тем і мотивів, що протягають нитку зв'язку між його поезією й зовнішнім світом. Неволя в небагатьох деталях: колючі дроти, ґрати, калюжа, ліхтар, сосни, ворона, пори року, світ без світла, дві людські тіні, виття суки, бджола на кульбабі, дуже рідко — тюремні наглядачі, майже ніколи — товариші недолі ("горстка нас... лише для молитов і сподівання"). Коротке побачення з дружиною й безконечна розлука. Мрія: кохана, дружина, мати, син, сон про них, глухі натяки на еротику, мрії. Україна за ґратами. Навіть одноманітне, потворно регламентоване життя в тюрмі, в засланні напевне могло б запропонувати, насунути куди більше тем і мотивів, як можна побачити хоч би з порівняння з ґуларівською прозою різних типів і різними мовами, почавши, скажім, з Солженіцина або Осадчого, Снегирьова або Шаламова. Але поезія Стуса — нагадаємо ще раз: непрограмована, інтенсивна — не шукає тем і мотивів. Найменшого вистачає для того, що є справжнім об'єктом Стусової творчості. Бо для нього теми й мотиви — тільки виходи в внутрішній світ, у щоденник душі, у невислані листи до інших про власне внутрішнє. І чим бідніший зовнішній світ, тим більше визначатиметься й виокремлюватиметься істотне, духове й душевне, динаміка народження психічних відруків і рухів, багатство перевтілень думок, настроїв і почувань. Звертаючися до своєї туги, Стус каже, що вона "в німоті гримить". Це стосується й до його поезії. Вона теж, обмежена до мінімуму тематичного матеріалу, спрямована сама в себе, гримить тим дужче в цій своїй німоті.

У внутрішній світ людини нікому ще не вдалося схопити в його цілісності, ані в повноті його складників, скласти його інвентар, зрозуміти його саморух, хоч би ми мобілізували цілу армію психологів. Випадок Стуса не випадає з цього твердження. Можемо хіба вирвати поодинокі яскраві моменти й виопуклити їх. Інший критик підніс би, мабуть, інші моменти, на це нема ради. Розуміючи це, все таки наважуюся хоч згадати те, що, виглядає, особливо випадає в око.

Є в поезії Стуса кілька скупих самоокреслень. На них треба зважати, характеризуючи її. "Біда пише мною" — цей вислів веде нас, з одного боку, до біографічних джерел Стусової поезії, з другого, вказує на залежність поета від своєї поезії, на внутрішній примус творити поезії, знаходити в них себе і світ. Іншими його такі словами —

Поезіє, красо моя, окрасо,
я перед тебе чи до тебе жив? —

де не твори виступають як дія творця, а творець самотвориться і як поет і як людина власною поезією. До загально відомого "на початку було слово" Стус вносить додаток-поправку: поетичне слово. Та водночас він хоче, щоб поезія, щоб його слово не було просто сповіддю, не просто відбивало "все, що намірялось", або все, що сталося. "Стотривожну душу" треба не тільки висловити, показати, але й "заховати, спеленати". За ідеал береться творче кредо, приписане Бетго-венові: "гармонійоване страждання", не просто страждання. В його почварних життєвих умовах Стус не завжди стоїть на височині цього ідеалу. Але важливе його усвідомлення і — в кращих поезіях — його дотримання. Поезія не тільки крик душі, але й відповідальність, а тим самим катарсис — себе і читача. Блюзнірство (Стус каже *святотатство*) ставитися до життя легко, виходити з власного і особистого, коритися своїм

стражданням; треба бути "доброю хорим", треба опанувати високу науку "розтавання росю димною між трав".

Усвідомлення неминучої загибелі не обійдеш, не оминеш. "Обтято дорогу", "Богом послана Голгота", "попереду — твій край, твій крах, твій прах", "світ тебе переміг", "вам на лоб поклав Господь свій світлий перст нищівний", "сам падеш і друзі — теж падуть", нам "ряд утрачено". В космічній стужі відіграє нас лише "вогонь від самоспалення", — таких цитат можна наводити без ліку. В цьому світі нема завтра ("Помолися ще — вчорашньому, коли нема завтра") і час апокаліптично згорнувся в безмайбутність, а власне, і в безтеперішність, коли ще є хіба тільки "проминуле", спогад, але й чи воно існує?

З Мартіном Лютером Стус міг би сказати: "Hier stehe ich, ich kann nicht anders". І він це каже: "Де не стоятиму — вистою". Але в Лютера були послідовники, тисячі й сотні тисяч. У поезії Стуса поет самотній, і його самотність страшна. Кажу "в поезії", бо біографічно це, либонь, не зовсім точно. Були люди, що цінили й підтримували його, були співрозмовці на волі, були і в мордовських таборах. Згадує про це, приміром, його на якийсь час союзник Михайло Хейфец («Сучасність» 1981, 7-8, ст. 18 і далі). Але в поезії свій Стус, крім згадок про Аллу Горську, майже цілковито сам. Згадки про товаришів долі й недолі виняткові і винятково скупі. Поза ними єдина супутниця поета — самота: "Безгоміння — геть туге, мов бич, обклало простір"; "Ми нібито обернені свічада — єдиновласну душу світливо". Самота — не тільки факт поетичного життя, це також його свідомо програма: "Горе вірить тільки самоті"; і правило життєвої поведінки: "Не зближуйся. На відстані спинись... Ні на крок не зближуйся. Бо відстань — іспит серця і феєричне мариво душі".

Хтось міг би подумати, що самота, фактична й на-

кликана, могла бути спричинена бажанням не посилатися на товаришів і одностудців, якби вірші потрапили до лап кагебешників. Але це ледве чи повне або навіть найкраще пояснення. Переконливішим здається, що Стусова самота включає до себе його, таких нечисленних, друзів і одностудців. Що це самота колективна. Бо навіть разом, у групі, вони самотні в цьому світі, на цій "дорозі долі, дорозі болю". Що, звичайно, не виключає й таких поезій, де самота чисто особиста, надто в часи колимського заслання. Але в усіх тих віршах, що виходять поза межі сторінки з в'язничного щоденника, себто в абсолютній більшості поезій «Палімпсестів», самота — не лише особисте переживання, а й групове і водночас — загальнолюдська чи то філософська категорія. В поодиноких висловах це прозирається досить виразно, як от:

І зорі подвійні, і місяць подвійний блукає,
подвійного руху ми центри серцевих натур,
у сонному леті мале товариство ширяє,
і пильно вдивляється в смерть, що чигає довкруг.

Не я, а ми. Це *ми* тут можна тлумачити як групу одностудців або як усе людство, і одне тлумачення не виключає другого. І таке подвійне тлумачення прикладається просто, легко й послідовно й до дальшого відходу від *я* — до вислову "мале товариство".

Інший приклад:

Збагни себе у чаді різноволля
і обері, допоки наша доля,
правдивий паділ без'язиких сліз.

Форми наказового способу можна тут розглядати як звернення до самого себе або до людини взагалі. Вибір займенника *наша* рішуче перекиляє шалю терезів нашого судження до другого.

Самота в Стусових поезіях — не запис переживань одного конкретного в'язня. Радше це la condition humaine

пе, екзистенціоналістичний мотив закинености людини в світ, поза людини волею й вибором, і це також вияв майже дитячої розгублености перед цим широким і незрозумілим світом:

З яєчка вийде світ.
Курчатко волохате,
жовтаве, наче жаль,
як кинеться шукати,
а сестри де, а мати,
а просо, а печаль.

Михайло Хейфец у своїх спогадах про Стуса згадує обізнаність поетову на світовій філософії і глибоке зацікавлення нею. Екзистенціалізм у розмовах на філософські теми між ним і Стусом не приходить до голосу, і не можна сказати, якою мірою Стус був знайомий з писаннями Гайдеггера, Сартра, а надто найближчого до його світогляду Габрієля Марселя. Але наявність збігів не підлягає сумніву.

У філософії екзистенціалізму, як відомо, ідея закинености людини в світ не виключала людської активности, навпаки, радше вимагала її. Так і в Стуса. Свідомість своєї місії підносить його понад обставини біографії, понад всякі обставини побуту й географічної приналежности:

Над цей тюремний мур, над цю журу
і над Софіївську дзвіницю зносить
мене мій дух.

У деяких поезіях усвідомлення своєї місії може перейти в одержимість нею до такої межі, за якою поет забуває своє світобачення поета, не встигає одягати вислів у образи і стає навіть декларативно-пророчим:

Крізь сотні сумнівів я йду до тебе,
добро і правдо віку. Через сто
зневір.

.....

І врочить подив: не спиняйся, йди.
То — шлях правдивий. Ти — його предтеча.

Але далеко частіше ця свідомість не йде слідами, скажімо, Павла Грабовського, а таки знаходить свій, сутий, Стусів вислів, і тоді вона не звучить гістерією пророка, а вбирається в індивідуальні і скромні образи. На своїх "дорогах несамовитих" поет знаходить Бога і в Богові здійснення своєї місії:

Та дорога, та скрадна, що за перевал,
угорнулась мороком
пам'яті.
Але Ти, Ти — пробуваєш, як Дівич-Дух,
і тремтиш, наче Спах-Сльоза,
як пелюстка на кайданах —
рожевієш.
Це і є, це і є, задля чого жив,
задля чого побачив світ,
довго зводився, шкереберть
падав, щоб освіжитись.

Закинене в світ жовтаве курчатко, віддане на "смерте-існування, життєсмерть", знаходить своє покликання в тому, щоб бути рожевою пелюсткою на кайданах людини, людства. Мало? Ні, безмежно багато. Бо пелюстка на кайданах знешкоджує кайдани, виявляє їхню безсилість, відкриває "добу прозрінь", творить поезію і поетизує світ.

Життя й творчість Стусові надзвичайно щільно одне з одним пов'язані, творять своєрідну гармонію. Вони обоє чесні, а це в наші "підлі і скупі, — мовляв Микола Зеров, — часи" дуже багато. Але є між ними істотна різниця. В житті Стус ніколи не здавався ворогові і не виявляв вагань. Але ціна цієї прямої була висока не тільки в сенсі фізичних і психологічних терзань, а і в сенсі внутрішніх конфліктів і подолання внутрішніх молін у Гетсиманському саді про те, щоб минула поета й людину чаша сія. Поезія Стуса відбиває не тільки

ті рішення, про які тут перед цим говорилося, а й ті внутрішні діалоги з янголами прозріння і бісами спокус, які становлять внутрішню суть душевного й духовного життя кожної людини, не тільки в'язня нелюдських політичних систем. Поезія Стуса — наскрізь людська й людяна, вона повна піднесення і падіння, одчаїв і спалахів радості, прокльонів і прощень, криків болю й скреготів зіплених зубів, зіщулень у собі і розкривань безмежності світу. Перед нами не "живий смолоскип", а людина. Коли хочете, — Людина, великою літерою. Ця вірність унутрішній правді, одвертість у визнанні своїх вад і зльотів самі ще не роблять поезії, але вони становлять передумову поетичної творчості, і без них може творитися риторика, може творитися римована газетчина, але не може поставати справжня поезія.

У своєму внутрішньому діалозі, у своєму русі в Голготу-смерть у витворенні психологічного комплексу камікадзе високої і остаточної життєвої місії Стус, природна річ, не знайшов, не міг знайти багато супутників, навіть зрозумільців. Як і багато поетів перед ним, від Горация (*odi profanum vulgus*) до Байрона й Маланюка, Стус мусів відкрити (бо кожний відкриває це для себе) поруч високости людини мізерність людини. Показалося, що як правило люди "малі для власного розп'яття". Стус знає це, але кожного разу, при кожній новій зустрічі з людиною знову відкриває. Тут, звичайно, один з ключів до його самоти.

Найнижчий рівень — кагебешники, часом називані в Стуса в давній традиції народницької тюремної поезії кати ("Серце стугонить катом наперекір") — і у власному, творчому, Стусовому поетичному оновленні: "За кожним рогом — кат зі злим острішком брів". Та вони ледве чи можуть претендувати на те, щоб називатися людьми. Що справді болить, це "рідна чужина". Колись Шевченко писав про Україну як нашу не свою землю.

Мова йшла, насамперед, про панування чужинців, але звичайно також і про внутрішнє підпорядкування, про неволю не тільки, сказати б, ззовні, а і зсередини. У Стуса ця друга тема стає провідною. Репертуар гнівно-наболілих закидів, обвинувачень і нищівних окреслень на адресу "ссавущих і пришелепуватих землячків" здається безмежним. Ось дещо з нього: "феєричні пройди", "байдужі баляндрасники", "ревні раби", "байдужі земляки", "мала смердюча калабана, де вітер остраху гуляє", "запах трутизни", "душ спресованих мерзлота вічна", "рід без'язикий", "кубляться згвалтовані іуди", "цвинтар душ на білім цвинтарі народу", "німі раби, сном окриті", "торговище совістей, радощів, душ", "землячки-дантеси, шанталаві, недоріки"... Образи такої тональності взагальнюються в образ самої України, зрадженої й зрадливої, моєї й чужої мені, божевільної "вичужілої вітчизни", "храму, зазналого скверни", "нестерпної рідної чужини" — України, де нема живих людей —

Горить свіча —
а спробуй, відшукай людину
на всю велику Україну,

де навіть під час останнього Страшного суду

покинуть яму змертвихвсталі,
а ці — ще спатимуть — і далі.

Комплекс почуттів, якому короткий вислів дав Іван Франко, коли заявив свою *нелюбов* до батьківщини: "Я не люблю її з великої любови". Бо і звідки б бралися ці прокльони, інвективи, дорікання, якби Україна не боліла кожним нервом, кожною краплею крові, кожною думкою?

Єдиний можливий логічний висновок: "Пора ненависти заходить", "потрібен янгол помсти",

Боже, розплати шаленої,
Боже, шаленої мсти,
лютости всенаученної
нам на всечас відпусти.

Якби це було політичною програмою, можна було б сказати, що вона далеко виходить поза межі легалізму гельсінкських груп. Але Стус не політик і не вождь нації, він людина і поет, і він широко відкритий і просто протилежним почуттям — не мститися, а прощати, не нищити, а покрити омофором любови:

Вертай назад і, добротою хорий,
розтань росою димною між трав,

і навіть:

Прощаю вас, лихі кати мої,
прощаю вас, коли вже смерти жду

(щоб у тому ж вірші знову бути охопленим "ропавим гнівом" і вигукувати "шалій, шалій, моя ненависте").

Як зроблено й систематично робиться з поезіями Шевченка, можна розхапати рядки Стуса на всілякі й навіть взаємозаперечні політичні програми. Але суть не в цьому, і поезія лежить далеко від цього. Суть у знайденні себе в світі шпиків, сексотів, стукачів, колючих дротів і знелюднення. Знайдення себе — це знайдення української людини. І, в кінцевому підсумку, знайдення в собі людини і української людини — запорука політичних змін. Поезія такого гарту й такого почуттєвого діапазону провадить далеко, і це знають власть і муці. Та ця політична місія — це поетична місія, а політичні програми хай складають партійні діячі різних ґатунків, кого ніколи не вистане на поетичні вартості. Сила Стуса не тільки в знайденні й зформулюванні гасел, не тільки в послідовності його негнutoї чесности, але і в конфліктах його емоцій і настроїв, в тому діялозі протилежностей, яким є його поезія, і, повторюючи, — в

знайденні себе в плетиві протилежностей любови й ненависти, зневаги й захоплення, віри й зневіри.

Чудо перетворення, преображення відбувається в тій "грудці болю", "скалку болю", якими став поет, коли він, нарешті, відчуває

власну смерть живою,
як і загибель *самовороттям*,

коли він знаходить у собі ж таки своє місце в світі —

Світ — наді мною й піді мною.
А я — під світом і над ним,

коли він відшукує сенс свого життя і життя взагалі в тому, що

жити — то не є додання меж,
а навикання і самособою-
наповнення

(Стус часто розриває слова кінцем рядка. Самособою-наповнення — в нього одне слово).

Лірика може обирати найрізноманітніші теми, від любовних до політичних, від пейзажних до філософських, її спектр безмежний, але які б і скільки б тем вона не брала, кінець-кінцем вона має лише одну тему — особистість самого поета. Це й робить її лірикою. Так з кожним поетом, але не кожний, як Стус, виявляє сам таку і саме таку сутність своєї творчості. Позірне борсання Стуса в суперечностях власних настроїв і висновків — це, звісно, тільки шлях до самовороття, самособоюнаповнення. Воно можливе й доконечне тому, що його поезія насамперед не поезія знахідок, а поезія знаходження. Якщо назвати його героями настрої й почуття, то ці герої в усіх його кращих творах взяті в русі, в процесі самоформування. Найбільше досягнення цієї поезії в схопленні народжуваних емоцій, душевних рухів у процесі їхнього оформлення. Звичайно, Стус має свої переконання, і вони тверді й безкомпро-

місові. Але в динаміці щодня вони живуть у хвилях настроїв, і ці хвилі можуть сьогодні стреміти до берега, завтра — геть від суходолу. Вони — як приплив і відплив, але в морі ці рухи, ці напрями суворо врегульовані, в поетичному морі Стуса вони не скуті жадними законами. Крім законів унутрішніх, яких може не знати й сам поет, поки він не виявить ці закони в своєму самозверненні, самоворотті.

Коли психологічна суть Стусової поезії в схоплюванні почуттів перед тим, як вони скристалізувалися — висока майстерність, що дається небагатьом поетам, — коли його поетичний зір здатний бачити форму ще не оформленого, а його поетичне слово в найкращих поезіях «Палімпсестів», спроможне знайти мову для цієї форми самого формування, то, природно, Стусів шлях до поезії, до кожного вірша зокрема, лежить саме в самозагляданні і, за Сковородою, пізнанні самого себе. Але тут постає Стусів парадокс: шлях до себе, шлях перебування в собі веде водночас до пізнання життя взагалі, життя в нашому сьогоднішньому світі зокрема, світі всепроникливих сексотів і стукачів, уніформованих зарізак і колючих дротів, коротше казавши — тому світі, що намагається знищити внутрішнє й особисте в зовнішньому і централізовано-імперському. Конфлікт Стус проти СРСР в усій донкіхотській трагічності, а коли хочете, й трагікомічності такого протиставлення, це сьогодні також конфлікт вільного особистого і запрограмованої підпорядкованості машинізованій центровості. А парадокс полягає в тому, що, заглиблюючися в себе, концентруючися на збагненні плинності свого внутрішнього я, поет тим самим краще, ніж хто інший, досягає спромоги відтворювати світ, що йому протистоїть, в самій істоті цього світу атрибутів і проявів:

Ряхтить у вогнях телевежа,
рубінові набризки лих,

за власні виходити межі
ти зможеш, мій любий, як зміг?

Коротка ця цитата, читачу, заслуговує на твій уважніший пригляд. Телевежа — це центр промивання мозків, це знаряддя поневолення індивідуального в людині, її знеособлення. Звідси блимання світла, червоного світла на верхівці вежі стає символом знелюднення людини. Телевежа ширить лиха, і не дурно тут з'являється образ набризків, червоних набризків, — може кривавих. Чи може поет протистояти цьому, як досі зміг? Зміг, ще раз, саме через те, що здійснив самовороття, самособоюнаповнення? (Звичайно, уніформовані зарізки побачать у цьому антирадянську пропаганду й ширення інформації, шкідливої для держави. Але будьмо справедливі: Тут є не тільки це. Бо такою самою мірою ці рядки, ця система поглядів і почувань антинімецька, антифранцузька, антиамериканська. А водночас *безпосередньо* вона не загрожує жадній державній системі, як погляди Сковороди не підривали існування Російської імперії. Бо мова тут про вільну *людину*, внутрішньо вільну, внутрішньо визволену в самознайденні).

Тепер, коли ми, здається, знайшли головні ключі (але не всі, далеко не всі!) до святого святих, до серця Стусової поезії, — зосередження на ставанні, а не на стані, рух в середину себе самого, цілковита внутрішня неспромога компромісу з тим, що нищить особу і головну фортецю особисто-святого — націю, ми можемо легше зрозуміти ще деякі риси поетової творчості, деякі вже згадані, деякі, що з'являться тут далі. До перших належить — уже згадувана — обмеженість тематично-описових мотивів. Більше багатство зовнішнього тільки шкодило б панівному характерові Стусової поезії.

Натомість дуже досконало відповідає цьому харак-

терові властивість Стусових поетичних образів переходити один в один. Найелементарніше — метафоричне ототожнення гулагівсько-засланської мережі КГБ з сучасним світом —

Довкола сопки і горби,
каміння, золото і кості.
Гей, земляки, заходьте в гості,
піддані спільної доби.

Перші два рядки не лишають сумніву, що це колимський краєвид. Другі два ведуть до доби, чиїм найдосконалішим утіленням є Коліма. Не знати, чи ці *земляки* — інші засланці, старі прибульці чи може навіть кагебісти. При останньому тлумаченні образ був би особливо загострений. Але поет не хоче ставити крапок над *і*.

Складніші, іраціональніші, містичніші, витонченіші інші ряди ототожнень-розрізнень: поет і дружина, що, відокремлені тисячами кілометрів і стосами заборон, заходять одне за одне в снах — сні в житті засланця-в'язня — частина його біографії, а в поезії — брама в іншу реальність, де я — я і не я, ти — ти і не ти, а якоюсь гранню і я; поет і світ, де обоє стають тільки тінями ("Сто тіней. В полі, синьому, як льон") і межа між ними змивається, —

Світ уже не світ. Ти уже не ти.

Стус свідомий цієї властивості свого світобачення. Він пише:

Все в подобах.
Світ, у котрому виросла душа,
зінакшав.

Але ці подоби не походять з символістичної поезії, з Бодлерових *Fleurs du mal*. Радше це своєрідне антропоцентрично-пантеїстичне усвідомлення єдності світу. Особа в Стуса неповторна, і її духове життя не збіга-

ється з життям інших, але вона відкрита іншим людям і космосові.

У світлі цих спостережень і міркувань цікаво ще раз поглянути на один з панівних у Стуса образів — образ України. У дусі Шевченківсько-романтичної традиції Україна це рай, але рай сплундрований. Звідси образ України протистоїть образам тюрми-Колими, доповнює їх і — через факт сплундрованості — зливається з ними. Мовчазна передумова використання образу України в поезіях «Палімпсестів», є те, що виповнення цього образу читачам відоме не менше, ніж авторові. Тому образ не конче потребує розгортання, він може бути даний натяком, самою згадкою, часто суто пейзажною:

Гойдання лип гуде золотокаре,
соснова жалош, урочистість глиць
і присмеркові розсипи суніць,
і в погарі спочили крутояри.

Частіше Україна — конденсація історії, загальна концепція якої іде від «Історії Русів», найімовірніше через поезію Шевченка: козацька романтика, козацька героїка, чумаки, самі постаті Шевченка й Максимовича:

Сюди ми йшли — Займанщину обсісти,
козацькими кістками облягти, —

і дальша доба:

Стенаються в герці скажені сини України,
той з ордами ходить, а той накликає Москву,
заплялися кров'ю всі очі пророчи. З руїни
вже мати не встане — розкинула руки в рову.

(Пізніші історичні концепції, під сімома замками в СРСР, явно лишилися невідомі Стусові, не з його вини). Пейзажне може поєднуватися з історичними символами-натяками:

... в леготі-вітрі кучериться клен,
... сонях кружляє, калина цвіте.
Спасибі й на тому, що десь ви єсте,
що ревом німим задихнувся Дніпро,
де в Нестора апокрифічне перо...

або:

Сосна росте із ночі. Роєм птиць
благословенна свінула Софія...,

де, звичайно, і Софія, а ще виразніше Нестор — не деталі пейзажу, а метонімії української історії.

Але пейзаж чи історія, натяк чи настрої — образ і поняття України, як і всі провідні образи й поняття в поетичній системі Стуса здатні на семантичні зсуви і раз-у-раз цим зсувам улягають. Зсуви ці можуть відбуватися від вузького до ширшого: Україна — світ — життя (не тільки поетове, життя взагалі) —

Це все — одне прощання понадмірне —
з Вітчизною, зі світом, із життям, —

або від ширшого до вузького: життя — світ — Україна. Таке, зокрема, розгортання образів у сюрреалістичному "Вертепі", де кожний грає без ролі, невідомо, чи є актори, суфлер глухонімий, а глядачі — порожні стільці, що поскрипують. Це фантасмагорія життя, це образ марноти світу, це великий табір, що зветься СРСР, і це також — хоч слово ні разу не згадане — сучасна (а чи тільки сучасна?) Україна.

Чи треба казати, що метода зсувів понять і образів, мерехтіння їх у переходах з одного в одне — відповідає достоту тій визначальній рисі кращих поезій Стуса, яка полягає, як уже сказано, в тому, щоб подавати своє внутрішнє життя, народження й зникання почувань і ідей не в їхніх статичних наслідках, а в самому формуванні? Матерія в Стуса може бути в стані застигlosti й спокою, дух — ніколи. А світобачення й себебачення — це функції духа.

Я попросив у Стуса зошит з його "Палімпсестами".

— П. хвалив твої поезії. Можна почитати?

— В мене складна мова, Мишку. Ти не зрозумієш.

Михайло Хейфец. «Українські силуети»

Складна в Стуса, звичайно, не тільки мова в вузькому сенсі слова. Складна система його образности, зокрема його метафорика, складне плетиво асоціацій. Зі спогаду Хейфеца виходить, що це було програмове. Але "мова" складна не завжди однаково і, властиво, навіть взагалі не завжди. Є в «Палімпсестах» поезії, прості, як сторінка з щоденника. Можливо, як уже говорилося, що вони й були такими записами, тільки римованими й метрованими. Можливо, що вони були тільки заготівлями до дальшої праці, до творення поезій із "складною" мовою і що в нормальних обставинах автор навіть не включав би їх до своєї збірки. Таких поезій небагато, і вони не потребують критичного коментаря.

Серед творів із "складною" мовою найбільшу групу становлять ті, що їх можна було б назвати поетистичними, якщо наважитися створити таке слово. Виводжу його від ширше відомого терміну поетизм. Поетизм — це слова й мовні конструкції, які чужі розмовній чи діловій мові, які характеризують специфічно поетичну мову і плекають її як окремий тип мови в межах, звичайно, загальнонаціональної мови, дуже часто як жест протиставлення буденності буденної мови, як вірність віковій традиції, як виклик. Поетизмами можуть бути старі, архаїчні вирази, новотвори самого поета тощо. Єднає їх тільки протиставленість пересічності, щоденщині. Певна річ, не йдеться про це, щоб кожне слово було поетизмом. Це творило б поезію безпотрібно неприступну. Вистачає вжити поетизмів у

кількох позиціях, які визначають загальний тон. Ось приклад з поезії "Ніч — хай буде тьмяніша":

Хай пробуде в віках — десниця твоя простерта,
багряна твоя тога і голубий хітон.

Треба славно — раз судилося вмерти —
перебути вік свій, а не покон.

Треба щедро — серцем одним, устами
ледь розпуклими — розпелюстити вітри гін,
всєвідради! Сонце бо йде — за нами.

.....

Хай багаття вигорить геть на порох,
д'горі зрине весь голубиний дух —
спогадає і нерозумний ворог,
спогадає і незбагнений друг.

У щоденному житті ми не *пробуваємо*, а перебуваємо, ми не *простираємо десницю*, а підносимо руку, ми не *спогадуємо*, а згадуємо, запах не *рине д'горі*, а підноситься догори, ми не купуємо в одяговій крамниці *тоги й хітони*, а коли визначаємо колір, то просимо червоного й синього, а не *багряного й голубого*. До поетичних новотворів належать тут і *покон*, і *розпелюстити*, і *всєвідрада*. Навіть коротеньке *ледь* замість "нормального" *ледве* докидає свою ноту до загальної оркестрації вірша. Та справа не лише в доборі слів. До поетизмів належить і ораторська інтонація вірша з її анафорами й паралелізмами (треба ... — треба, спогадає ... — спогадає), пишна гра метафор *розпелющений гін вітри*, *багаття*, — правдоподібно, образ смерті тіла, *сонце* як образ перемоги духа через смерть. А може найбільше творить загальне враження високости стилю й високостів духа неокреслення того, чия це *твоя* десниця, як і загальне неназивання справжньої теми вірша — смерть і посмертне життя. Можна припустити, хоч і не можна цього остаточно довести, що справжнє перше надхнення прийшло від картини заходу сонця — звідси метафори багряної тоги й голубого

(небесного) хітону; з спостереження заходу сонця, смерті сонця (яке знов народиться завтра) й виросла тема поезії. Якщо не боятися самопародії, якщо взятися за вкрай невдячне завдання перекладати поезію прозою, можна було б перефразувати наш вірш приблизно так: Сонце заходить червоно на синьому небі; так помирає людина; але, якщо вона жила творчо, її не забудуть.

Хай пробачать мені читачі це блюзнірство супроти поезії. Воно постало тільки з бажання піднести поезію взагалі, а Стусову зокрема. І воно покликане показати, що для Стуса "складність" "мови", яка далеко виходить поза межі складності і навіть поза межі мови, впливає з молитовного ставлення до поезії. Уся техніка Стусового "високого стилю" це тільки помічні атрибути, що личать розмові з Богом. Це та сама настанова, яка змушувала Шевченка, коли він шукав надхнення від своєї Музи, звертатися до неї словами:

Поможи

Молитву діяти до краю.

У наш час це названо шаманством. Але чи добра половина верховинної світової поезії не містить у собі цього "шаманства"? І чи внутрішня істота поезії взагалі не становить собою "шаманства" в позитивній або негативній настанові? Навіть найбільш самоконтрольований поет уже тим, що він поет, належить до одержимих.

Та повернімось з неба на землю, від одержимости до тверезости. І в своїх найвищих зльотах поезія тільки тоді поезія, а не документ для психопатолога, коли вона спирається на відповідні технічні засоби. Дещо з них показано на прикладі поезії "Ніч — хай буде темніша...". Ось ще дещо з поетистичного поетичного інвентаря, у максимальною економному ілюструванні. Стусові архаїзми: цвинтар *велій*. Стусові церковнослов'янізми: *днесь, тать, глас* Господній... Стусові мітологізми, загально поширені: Волос, Сварог, Антей, Харон... і менш

поширені: Атлант, стімфалійські птахи (характеристично, обидва з подвигів Геракла)... Уважний і допитливий читач хай ще погляне на Стусові розгорнені порівняння, приміром, у віршах "Мов ящірка..." або "Той бідний виквіт...", а також на його барокково-екстатичні нагнітання близькозначних слів у віршах "Вона лежить..." або "Негода вже нитку...". Вони вимагали б занадто довгого цитування.

Плекання поетистичности в творах Стуса не тільки потреба душі, але й свідомо технічна програма. Деякі дрібниці суто граматичного характеру зраджують це. Обмежуся на одному прикладі: вживання кличної форми. У сучасній українській мові клична форма виходить поволі з ужитку, за винятком часто вживаних слів типу *мамо, сестро, тату, брате, друже...* Зокрема в назвах не-осіб клична форма вживається чимраз менше. Стус удається до кличної форми дуже систематично, здається, без жадного відхилення. Але один деталь показує, що це в нього не жива форма. У кличній формі наголос не падає звичайно на останній склад, а відтягається ближче до початку слова, як от *сестра́*, але *сёстро*, *земля́*, але *зёмле*, *весна́*, але *вёсно*. У Стуса послідовно наголос лишається на кінці. Він пише, — кілька прикладів з дуже багатьох: "По людях, бідо, не по лісі", "Це ти, це ти, ясна вода" або "Вітчизно, Матере, Жоно!", де кличні форми можна читати тільки як *бідò, водò, жонò*. (Штучна й сама форма *матере*, пор. в іншій поезії зовсім правильне "О пресвята моя, зигзице-*мату*!"). Подібні спостереження можна було б зробити щодо вживання дієприкметників на *-луй* ("Себе пригадалий вогонь"!).

Та поетистичний Стус не весь Стус. Ось фантазмагорія про чергу по ями на похорон:

І де його було дочекатися, коли полізло
стільки горлохватів —

той інвалід першої групи, в того право,
а в тієї немовля на руках, а той просто так —
зранку залляв сліпи і суне, куди втрапить —
байдуже за капустою чи по смерть.

Вільний вірш, шматки вуличних розмов, вульгаризми, живі інтонації — перед нами ніби інший поет. У кількох випадках навіть вільний вірш стає тісним, щоб схопити натуралістичні деталі й базарно-вуличну мову, і тоді в збірці поезій знаходимо кусні тільки злегка ритмізованої прози. Бувають ще схрещення двох манер, де в контрасті особливо виопуклюється їхня протиставленість. Такий вірш про Львів, що закінчується рядками —

Бо пусто і голо і чорно довкруг,
бо порожньо, чорно і голо
заходить тепер за останній свій круг
вогненне, як грім, покотіло.
Задосить напастей, весела поро
опровесни — ти нескінченне,
боюсь, обіп'ється гаряче перо
од праісторичного щему,
ввижається білий, як смерть, гробовець,
зриваються вгору собори,
і *хай би вам грець*, і *хай би вам грець*,
всі завтра, всі нині, всі вчора.

Поети шістдесятих років — Голобородько, Вінграновський, Костенко, Драч та інші, як і їхні однолітки в російській поезії, принесли в своїй творчості помітний нахил до "депоетизації поезії" або, коли хочете, до поетизації позірно непоетичного. У цьому сенсі Стус — людина свого покоління. Вирізняє його й прокладає міст між двома його манерами його підкреслено, виразно відчутна напруга, екстатичність. Тому його поетистичний стиль веде до молитви, його антипоетистичний стиль до химерного гротеску. А своє власне місце

в розвитку стилів української поезії Стус знаходить у поєднанні елементів експресіонізму й сюрреалізму.

Від експресіонізму йде висока напруга, коли враження й почуття ніби ступенюються: довгий зал у Стуса стає "Був зал, *мов постріл*, — довгий і гулкий", сосни, як у пейзажі ван-Гога або Сутіна, не просто стоять, а "жбурнули в небо крони величезні", сонце не світить з-за хмари, а "зизить схарапудженим оком, мов кінь навіжений". У Шевченка були *сторіки* (крови), у Стуса — *стогори*. У Стусовому місті "заплакані вікна, *всєвікна твої*", в його світі — "*всєцарствіє пекла*", а життєвий шлях самого поета окреслюється самонаказом:

Сто плах перейди, серцеокий,
сто плах, сто багать, сто голгоф,
.....
бо світ розмінювся на кроки
причаєних надкатастроф.

Стусів світ — також суцільний оксюморон, де хрест — *веселий*, рятунок — *нестерпний*, журба — *солодка*, а могили — *живі*.

Експресіоністичні й сюрреалістичні первні поєднуються в синкретизмі світосприймання й світовідтворення (і поетичного світотворення) Стуса, коли звук стає кольором, колір запахом, запах дотиком, і так поезія поєднує ніби непоєднане в одну суцільність. Поодинокі складники ніби реальні й реалістичні, цілість — високо над реальністю і, звичайно, теж високо ступеньована, сказати б за Стусом, стоступеньована й всеступеньована:

Тонкі, високі, *сині* голоси
дивочними подобами *світають*

або:

На стінах порох і скорбота
і *запах крику* крові й поту.

А вже чистий сюрреалізм панує в гротескових перекривленнях побуту — в образі "всесоюзного науково-дослідного центру по акліматизації картоплі на Марсі", в образі розчленованого кагебіста —

Я застукав
його зненацька, і з переляку
дві руки, дві ноги — тулуб
збіглися в тіло без голови.

Стус знає небезпеки ступеньованої поезії. Він пильнує того, щоб не впасти в те, що він сам зневажливо називає "патетика облудна". Майже ніколи він не знижується до такого розпаношеного в українській поезії сосюро-малишкіянського розливаного ліризму. На сторожі стоїть, передусім, іронія, що часом може набирати навіть новогенераційного забарвлення:

... досада не минає.
Тоді я згадую, що міжнародня обстановка
сьогодні складна, як ніколи,
і заспокоююсь,

або, на адресу самого себе, в описі своєї в'язничної камери:

Біда тут грала на басолі,
чорти казились по кутках.
А втім скажу: пізнав і волю,
свободу на семи замках.

Сама структура вірша в Стуса ніби перестерігає від кописання на псевдописених присипляючих ритмах, ніби кличе читача бути не сентиментальним слимаком, а тим, що Стус називає муж. Є в Стуса вільний вірш, багато білого вірша, не надто любить він закінчені паралельноплинні строфи, зате кохається в розриві речення, часом навіть слова між рядками (enjambements):

Сколок місяця висне понад сопками,
сколотими на самім голопочку, гір
гола брила.
Селище сховалось в заглибині,
ліхтарі, ліхтарі, лі-
в тужних німбах.

Розподіл рядків, що збігаються з граматичним членуванням, і тих, що розривають його, в Стуса такий майстерний, що заслуговує на спеціальне вивчення. Водночас Стус уміє залишитися, коли хоче, співучо-музичним, оркеструючи свій вірш у Пастернаковій традиції:

Посоловів од співу сад,
од солов'їв і од надсад
і од самотньої свічі
і од жалких зірок вночі,

де навіть вибір форми од, а не від не випадковий і вкладається в загальний звуковий кресленик. Співучість у Стуса природна, стихійна, але вона суворо контролювана. Там, де вірш може стати сентиментальним, він її рішуче обрубуює, і його ритми стають колючо-дисонантними. Його сліз світ не повинен бачити. Поет бо живе в "падолі без'язуких сліз".

Прагнення бути й лишатися мужнім визначило навіть графічні особливості Стусових поезій. Багато поетів починають рядок великою літерою незалежно від пунктуації. Стус — ні. Якщо його рядок іде не після крапки, він починається малою літерою, підкреслюючи вищість змістових зв'язків над інерцією вірша. Важити повинно, що говориться, а не *хто* говорить. Вістка, а не переживання за нею. Але коли читач читає один за одним вірші Стуса в свідомій одноманітності їх зовнішніх тем і в співіснуванні двох стильових манер — поетистичної і антипоетистичної, читачеві відкривається з нездоланною силою ліричний герой поезії цього автора, — сам автор в його болях, ваганнях, кризах, падін-

нях, викрику й стриманості, в його зціплених зубах, у рішенні стояти й вистояти. Людина і муж.

Для читача наявність двох стильових манер у поезії Стуса (не кажучи вже про третю, умовно тут названу записами в поетичній формі сторінок із щоденника) — просто факт. Вони стоять поруч, вони співіснують. Але читач не знає їхньої динаміки. Яка манера з'явилася давніше? Яка була першою? Чи одна манера витискає іншу? Чи поет справді довільно переходить від однієї манери до іншої?

Щоб відповісти на ці питання, треба було б знати хронологію Стусових віршів. Ми її не знаємо, в тому тексті, що дістався в наші руки, дат, з одним винятком, не поставлено. Може й не випадково, щоб зменшити особисте в них.

Можна вдатися в такому випадку до попередніх збірок Стуса. Та справа це не проста. От збірка «Свіча в свічаді». Видано її 1977 р., далеко перед нашими «Палімпсестами». У попередній збірці датовані перші поезії, це роки 1963-1966. Решта не датовані, але припускається, що вони були написані в ув'язненні "між 1972 і 1976 роками" (М. Царинник). Наша збірка, як знову ж таки припускається, творилася в період 1971-1979. Це означає, що дві збірки зазублюються, і не конче становлять часову послідовність. В дійсності навіть поодинокі поезії були включені до обох збірок.

Усе це дуже ускладняє відповідь на запитання (або навіть унеможливорює її) про розвиток і взаємодію двох стилістичних манер у Стуса. Можна тільки з певністю ствердити, що обидві манери були зформовані ще перед «Палімпсестами». Можна також, але вже без такої певності, припускати, що антипоетистична манера була численніше репрезентована в тих поезіях, що видаються давнішими, а поетистична манера не була тоді ще так послідовно протиставленою розмовній мові.

Іншими словами, якщо це припущення правильне, в молодші роки Стус стояв ближче до своїх *тоді* товаришів пера, від Костенко й Драча до Світличного, а його шукання власного обличчя й власного шляху вело його, власне, до посилення манери поетистичної. До посилення і кількісного (пропорція віршів у цій манері) і якісного — кристалізація цієї манери в її максимальній викінченості і визволенні від інших стилістичних елементів. Та тільки дальші вірші Стуса, якщо доля пощастить їх вирятувати з малої й великої зон, покажуть, чи ці припущення слушні.

Досі тут не згадувано окремої групи Стусових поезій, що їх можна б назвати, за означенням Франческо Фльори, герметичними, напрям, що веде свої початки чи не від Стефана Малларме, а в нас найкраще репрезентований творчістю Олега Зуєвського. У Стуса таких поезій небагато, приблизно в нашій збірці з дванадцять (і знову ми не можемо знати, коли саме вони постали, чи вони знаменують собою новину в його поезії, свіже шукання, початок відходу від старих манер, чи явище з ними рівнобіжне). Так чи так, вони заслуговують на читачеву увагу й на нашу тут хоч коротку заввагу. Ось, передусім, їх перелік: "Будинок той...", "Невідомі закипають грози", "Горить сосна...", "Лискучі рури...", "Ту келію, котра над морем", "Вже вечір тіні склав...", "Чотири вітри...", "Тебе я все підносив...", "Ти тінь...", "Той спогад...", "Вся сцена полетіла...", "Як добре сіятись під небом".

Було б спокусливо піддати аналізу кожний з цих віршів зокрема, але на це нема тут місця, та й читач виграє, коли лишити його з цими поезіями сам-на-сам. Бо герметичні поезії, як музика (хоч їхній ефект передусім не музичний, а семантичний), не повідомляють ні про яку подію, не оповідають жадної історії, вони діють співгрою нюансів значень, і враження від них не повин-

но розкриватися до логічного кінця, а радше впливати різними можливостями, закладеними в вірші. Тож втручання критика тут може легко означати накидання певної концепції, яка аж ніяк не обов'язкова, яка постає у взаємодії авторського тексту з читачевою здатністю реагувати, реагувати часто по-різному, як різні струни не однаково відповідають на порив вітру.

Спинюся одначе на двох-трьох поезіях, не для того, щоб пропонувати щось загально обов'язкове, а тільки щоб указати на одне бачення, на один спосіб сприймати. Читач, отже, заохочується до інших інтерпретацій.

Герметичність може бути різної сили й концентрації. Власне, на межі герметичности й відкритости одній конкретній інтерпретації лежать такі поезії, як —

Ти тінь, ти притінь, смерк і довгий гуд,
і зелень бань, і золото горішне,
мертвіше тліну. Ти бажання грішне —
пірнути в темінь вікових огуд,
із хуторів, із виселків і сіл
ти, безголова дорога потворо,
гориш в віках, немов болід, як Тора.
Горіти бо — то вічний твій приділ.
Всеспалення. Твоє автодафе —
перепочинок перед пізнім святом;
як ворога назвешся рідним братом
і смерк розсуне пірою Орфей.

Тут перше враження герметичности породжується тільки переходами до різних шарів лексики — архітектурної, любовної (бажання грішне), горіння в різних значеннях, від світлового до самоспалювального, несподіваним ніби переходом до музики (піра Орфея). У цілому, одначе, герметичність легко усувається, якщо під "ти" підставити поняття України, як її бачить Стус — у пейзажі, в конденсації історії, України як реальности і як ідеї. І Орфей, що має усунути смерк пірою, тоді

легко визначається як поезія і поет, як носій національної духовності.

Справді герметичним цьому читачеві видається вірш другий —

Будинок той, котрого жаль будив,
чи на який острішком зойку п'явся
таємний острах, млосно прихилився
до сніжних спантеличених ґрунтів
і віддавався часу течії,
довірившись його бентежній хвилі.
Шукав опорятунку у знесиллі
і наслухав насторчені гаї,
що скрадно назирці горою брались.
Кульгавих сосон скорчена рука
до нього доторкнутися вагалась,
немов до пранцюватого. Із косм
осінніх хмар суха летіла мжичка,
щоб поріднити вголос суголос
лісів, чия розрада невеличка
могла зарятувати од погроз.

Звісно, вірш цей можна читати просто як осінній пейзаж — будинок, ліс навколо, мжичка. Але наполегливе впровадження абстрактного словника, переважно в одному ключі похмурости й одчаю — жаль, острах, млосно, спантеличений, знесилля, погрози... — робить таке розуміння неприйнятно-поверховим. Може хтось із читачів підставить у цю образність якийсь дуже конкретний образ, ба навіть події. Думаю одначе, що таке підставлення збіднюватиме поезію, як збіднює музику шукання за нею якихось програмових дій і подій. Суть герметичної поезії в тому, що вона викликає асоціації й переживання, які при всій їхній виразності, не вкладаються в однозначне логічне окреслення. Найгірше, що можна зробити з герметичним твором — розгадувати його як ребус, як зашифровану вістку. Їхнє спрямування, їхня суть полягає в мерехтінні нерозшифровано-

го й непідлеглого розшифруванням. А втім, як хочеш, читачу!

Подібний коментар був би доречний до вірша "Той спогад: вечір, вітер і печаль", надто довгого, щоб його тут виписувати (читач знайде його на ст. 389). У рамках вечірнього інтер'єру, освітленого вогнем свічі, знаходимо лексику еротики, приречености, чару. Це може бути засланчий спогад про любовне переживання, але знов чи треба шукати однозначного розв'язання? Чи не краще віддатися тим хвилям асоціацій, які водили рукою автора? Адже техніка писання таких поезій напевне не полягала в тому, що поет брав виразний епізод своєї біографії й зашифровував його в незрозуміле. Відтворення світу тут комплексне і асоціативне, і так треба цей вірш читати.

До речі, важливий деталь. Для герметичних поезій Стуса характеристичний початок займенником: "*Ти* тінь, *ти* притінь...", "*Будинок той*, котрого жаль будив", "*Той* спогад: вечір, вітер...". Це не випадково. Займенник звичайно відсилає до вже сказаного, названого, обом учасникам розмови відомого. Вживши на початку займенника, автор, певна річ, обманює читача. Читач не брав участі в тому діялозі, не був у тому будинку, не несе в душі того спогаду. Але це омана, за яку можна бути вдячним. Автор бо вбирає читача в те, про що пише, робить його співучасником авторського світобачення й настрою. Ще одна причина, щоб не намагатися "розгадувати" ці вірші. Нащо ж такі намагання, коли читач не поза віршем, а в ньому? Щоб навчитися плавати, треба на секунду віддатися воді, щоб навчитися ходити, треба довіритися просторові, не чіпляючися за материну спідницю чи за ніжку стола. Так і з герметичними віршами. В них треба ввійти.

Літературні впливи! Звичайно, вони наявні в Стуса, як у кожного поета, великого й малого. Є рядок, подіб-

ний до Тичини. Концепція України, як уже згадувано, має деякі спільні риси з Маланюковою (не знаємо, випадкові збіги чи наслідування). Звукова організація, як теж уже згадувано, виказує знайомство з Борисом Пастернаком. Інтонації Миколи Зерова слідні в поезії "Пахтять кульбаби..." і, меншою мірою, "Про що тобі я зможу повісти". Вірш "У небі зорі..." виявляє спорідненість настрою з "Вихожу один я на дорогу" Михайла Лермонтова (до речі, улюблений вірш Шевченка). Але все це подібності в одному елементі поезії, там у мові, там у ритмі, там у настрої. Ні одна з цих поезій не копіює твору старшого автора як цілість. Усе це досить чистий Стус у його самостійності і оригінальності.

Через те, що Стус робив переклади з Рільке, говорилося про вплив німецького поета на українського. Хейфец говорить про те, що "з європейських поетів Василь знав «від дошки до дошки» свого улюбленого Рільке". Марко Царинник інформує, що Стус Рільке "інтенсивно перекладав", і далі шукає рис подібності до Рільке в оригінальних творах Стуса. Мені невідомо, як багато Стус переклав з Рільке. «Свіча в свічаді» містить три переклади з «Орфеевих сонетів» пізнього Рільке. Особисто я ладен убачати спільність з Рільке хіба в тому, що обидва поети шукають образу почувань і станів людини в їхньому ставанні, а не в їхній завершеності. У «Палімпсестах» конкретні елементи рількеанства знаходжу лише в невеликій групі поезій ("Вечір. Падає напруго", "Ніч осідала...", "Упали роси...", "Не поспішай...", "Весняний вечір...", "Задосить: перестань і жди кінця" і "Крізь шиби..."), та й тут це більше в настрої осінньої погідности, елегійного смутку всеприйняття, ніж у деталях форми вірша. Цікаво, що тут Стус ближчий до раннього Рільке з його збіркою «Das Stundebuch», тоді як знамі нам переклади походять, як уже згадано, з пізнього, "здибленого" Рільке. У цілому беручи, дві панівні стилістичні манери Стусові, поетис-

тична і антипоетистична, настовбурчена й колюча, були далекі від Рільке, який намагався відтворювати найскладніші почуття словниковою найпростішою мовою (що звичайно зникає в українських і російських перекладах, які ставлять його на котурни). Щодо настроїв, то вони в Стуса мотивувалися обставинами його життя не менше, ніж літературними впливами.

Так можемо прийти до висновку, що в відомих нам поезіях Стуса літературні впливи відіграють другорядну роль. Стус має виразне власне обличчя. Вирішувати, хто сьогодні найбільший поет України — річ особистого смаку. Але що Стуса не сплутаєш з ким іншим, то це було б важко заперечити. Можемо прийти до висновку про його оригінальність. Могли б, власне, якби не одна постать, чий образ проймає всю творчість Стуса і залежності від якої він не ховає, навпаки раз-по-раз її випинає й підкреслює: Тарас Шевченко.

Поезії Стуса повні парафраз із Шевченкових, починаючи з програмового гасла: в Шевченка "караюсь, мучуся... але не каюсь!" ("N. N."), у Стуса "де не стояти — вистою". Інші паралелі: у Шевченка — "і без сокири... козак безверхий упаде" ("Бували війни") — в Стуса: "і царство це — минеться без клятв і без карань"; у Шевченка — "на нашій не своїй землі" ("Мені однаково") — у Стуса "нестерпна рідна чужина" і ще раз: "на цій пахкій, а не своїй землі"; у Шевченка — "голову схопивши в руки, дивуєшся, чому не йде апостол правди і науки" ("І день іде") — у Стуса: "А ти все ждеш. А ждеш — кого ти? А начуваєшся — чого?"; у Стуса: "Мале й зелене — недоросток літ"; у Шевченка — "А ми малі були і голі" ("Якби ви знали, паничі").

Парафрази можна розглядати як літературний вплив; але не вкладаються в це прямі цитати, цілі рядки або речення, живцем перенесені з творів Шевченка. Вплив бо тим різниться від імітації, що відбувається підсвідомо і не сходить на пряме копіювання. Про

вплив можна говорити, коли читаємо в Стуса: "Цей став повісплений, осінній чорний став". Тут мимоволі пригадується Шевченкове

І небо невмите, і заспані хвилі,
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться.

Виразна спільність теми — осінній став/море, настрої, і обидва разюче індивідуальні епітети: *повісплений* став, *невмите* небо. Але зовсім інше знаходимо в зіставленні Стусового

І золотої й дорогої
нам стане думи на віки

з Шевченковим:

І золотої й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молодой.

Це вже не вплив, це цитата. Ось інші приклади, не завжди такі буквальні, але все таки виразно цитатні. У Стуса — "Себе на думці вже повлю, що і не жив, а вже нажився", — у Шевченка — "І не знаю, Чи я живу, чи доживаю". У Стуса — "О доле, доленько моя!", — у Шевченка — "О доле! Доленько моя!" ("Варнак").

Можна також згадати паралелізми деяких технічних засобів поезії. Обмежуючися на одному прикладі: в опис безсонної ночі в казематі Шевченко вводить уривки діалогу вартових — російською мовою і на теми користування принадами примітивного життя —

Верчуся, світу дожидаю,
А за дверима про своє
Солдатське нежитие
Два часові розмовляють.

Така ухабиста собою
и меньше белой не дарила.
("Не спалося, а ніч як море")

У Стуса —

... пізнав і волю,
свободу на семи замках,
коли гуртом відпочивали
(как на курорте, еге-ге ж).

Шевченківське в Стуса — не вплив і не наслідування, його цитати не з книжки взяті. Це те духове повітря, що його оточує, що в ньому він живе. Перебувати, існувати в Шевченковому кліматі душевного і розумового життя це для Стуса не навіяння, а стиль і зміст життя. Причин на це можна знайти багато. Першим, звичайно, впадає в око подібність біографій — перспективи кар'єри, життєві успіхи — далі скривавлене несправедливостями сумління, протест, арешт, кара за поезії, кара дика в своїй жорстокості й безглузді, роки й роки безнадії й поневірянь, Прометейв комплекс. Не треба забувати і іншої обставини. Хоч більшість видань Шевченка обкарнані й супроводяться ідіотичними коментарями, все таки це єдиний український письменник, якого можна дістати в повній збірці. З Франка, з Лесі Українки викинено цілі твори, багато письменників взагалі під заборону, як під заборону вся незалежна українська історична наука. У цих обставинах величність масштабів і глибина Шевченкової творчості, самі собою винятково визначні, не можуть не набирати просто таки містичного обсягу й характеру. Часом кажуть про Шевченків культ на Україні. В обставинах Стусової біографії, творчого шляху й темпераменту це більше, ніж культ. Це майже злиття двох особистостей в одну, коли Шевченкове стає Стусовим.

Збагнувши це, ми можемо зрозуміти, що в творчос-

ті Стуса свою роль грають навіть поодинокі Шевченкові слова. Так, звісно, Шевченко не мав монополії на вживання того чи того слова, але в його творах були деякі характеристичні слова, які асоціюються з його творами і — часто — несуть у собі в згорненому вигляді ніби цілий той твір, з яким вони найбільше асоціюються, вони здатні в сприйманні читача розгорнутися в цілий цей твір, як лялечка, що спить у коконі, розвивається в барвистого метелика.

Стусові образи України — могили тужать, і "Дніпро далекий в низькі баси всиляє хлюпін свій" несуть у собі весь комплекс Шевченкової козачої романтичної лірики, хоч у Стуса тут нема й згадки про козаків. *Нівроку*, вжите в вірші "І жайворони дзвонять", веде нас до настрою Шевченкових рядків

Я не нездужаю, нівроку,
А щось таке бачить око,
І серце жде чогось. Болить
.....
..... Добра не жди,
Не жди сподіваної волі

рядків, що виливаються далі в заклик "громадою обух сталить". І тільки, відновивши ці асоціації, ми зможемо зрозуміти цю поезію Стуса, яка на перший погляд нічого спільного з цими мотивами не має. *Сторіки* жалощів (?) у поезії "Сумні і сині..." розкривають свій повний зміст у зверненні до Шевченкових *сторік* крови гнобителів ув останньому Страшному суді в "Посланії":

Настане суд, заговорять
І Дніпро і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших...

Мсту, що замикає Стусову поезію "З ціложиттєвого ждання" можна зрозуміти найкраще в зіставленні з

Шевченковою "правдою-мстою" з "Осії. Глава XIV". Хрущ влетів у Стусів вірш "Довкола мене цвинтар душ" не тільки з особистих спогадів поета, а і з Шевченкового ідилічного "Садок вишневий". *Лета* з Стусового "Так хороше і моторошно так" — це та річка забуття, яка протікала в Шевченковому останньому, передсмертному вірші-заповіті "Чи не покинуть нам, небого". І значить вона — не тільки смерть і забуття. Пригадаймо:

Через Лету бездонную
Та каламутнюю
Перепливе, перенесем
І Славу святую —
Молодую, безвічну.

У підсумку: літературні впливи в Стуса були, але вони не визначали його творчості. Шевченків був не вплив, — було ототожнення. Але тут зразу підкреслимо: тотожність вдачі, віри, стійкості, світобачення, але не тотожність поетичної структури. Від ритмів до образів, від композиції поетичного твору до звукової інструментації — в усьому Стус од Шевченка не залежний, коли хочете, — ні від кого не залежний. Шевченко для нього — як українська мова. Він нею пише, він нею дихає, він кує й перековує її, як йому велить творчий дух. Не можна собі уявити Стуса поза українською мовою, не можна його уявити поза Шевченковою стихією. Разом з тим і може саме тому він — тільки він, і його вірш — тільки його.

Колись Драгоманов сказав, що можна було б писати дві історії української літератури — історію, базовану на творах, приступних читачеві, опублікованих, і другу, його словами, історію "пропавших" творів — загублених у рукописі по в'язницях, засланнях, у цензурних сховищах, у знищених або нерозібраних приватних архівах. У наш час можна було б писати й третю

історію української літератури — історію тюремної літератури (яка й собі, додамо, ділилася б на твори збережені і твори втрачені).

Поезія Павла Грабовського — про неї тут уже була коротка згадка — цілком належала й далі належить до історії в'язничних писань. У нашому сприйманні вона вкладається в три катрени, решта — це їхні варіації:

Заліза вічні наді мною...
Гнітить мертвота... сум та сум...
Вагуча пільма пеленою
Щораз ляга на скутий ум.

Куди не піткнешся — панують кайдани;
То де вже спокою нам ждять?
Як ширі народу свого громадяни
За край ми повинні гадать!

Що кайдани та напасти?
Годі потурать...
За братів нам доля пасти,
За сестер вмирать!

(Цитати взято з трьох окремих віршів, але так само вони могли б бути одним).

Гірка іронія полягає в тому, що від Грабовського до Стуса в'язнична поезія удосконалилася неймовірно. (Вона була високо досконала в своєму початку: Шевченко). Замість одноманітних, а до того ще й невитриманих ритмів, замість штапованих образів-алегорій маємо тепер досконалу ритмічну організацію, рухаємося серед образів високої емоційної напруги й неперевершеної оригінальності. Ще важливіше: від стогонів змученого тіла й духу ми перейшли до філософії, яка виходить далеко поза межі біографічного й політичного. Такі поезії Стуса, як "За читанням Ясунарі Кавабати" або "Вона лежить, як зібгана вода", можуть стояти на почесному місці поруч найкращих перлин світової лірики нашого часу зовсім незалежно від біографії ав-

тора. Вони проривають межі історії тюремної літератури, межі історії української літератури, вони належать до літератури світової.

Парадоксально, але правда: героїчна біографія Стуса сьогодні стоїть на перешкоді розумінню його як поета. За літературним словом ми шукаємо і знаходимо образ чесності й непохитності людини. Це зрозуміло й виправдано в сьогоднішніх обставинах. Але не треба забувати про інше, не тільки українське, а й загальнолюдське, не тільки часове, а й тривале в поезії Стуса. У нього самого можна знайти окреслення обох цих аспектів. Про один він пише —

Це туга. Так. Моя далека туга —
відбігла, ніби сука, стрімголов
од попелища серця. Виє здалека.

Про друге:

Перестороги радості ласкаві
і предковічні начування лих.

Чи був би Стус щасливий в іншому суспільстві, поза колючими дротами малої й великої зон? Мабуть, ні. Звичайно, він не був би запроторений до "виправно-трудових колоній", ніхто не конфіскував би його поезій, не наглядали б кожний його крок. Але досконалих суспільств нема, і поетове серце кровоточило б на кожну особисто-людську й національну несправедливість і будувало б пекло для самого себе. Така вже Стусова вдача, така, можливо, й місія поета, кожного справжнього поета.

Минуть десятиліття. Не буде образу Стуса як особи, не буде його розпинателів, не буде його теперішніх критиків. Дисидентство вивчатимуть у школах з нудних підручників історії і історії літератури, і школярі потай позіхатимуть під розповідь учителя про в'язниці і смерть Стуса, як сьогодні вони позіхають, слухаючи

про каторжні роки Грабовського. Будуть інші проблеми і інші злоби дня. Але надовго лишиться універсальне, майстерне і щире в поезії Стуса:

Розпросторся, душе моя,
на чотири татамі
і не кулься від нагая
і не крийся руками.
Хай у тебе є дві межі,
та середина — справжня.

*Листопад — 3 грудня 1984 —
Вересень 1985
Нью-Йорк*

Юрій Шевельов

Благословляю твою сваволю,
дорого долі, дорого болю!

Братам по неволі — присвячую.



Зліва направо: Іван Гель, Василь Стус та Іван Світличний
у Києві на вул. Рєпіна (кінець серпня
або початок вересня 1968 р.)

I



Під час похорону Алли Горської на Берковецькому кладовищі в Києві 7 грудня 1970 р. Василь Стус — у центрі, з портретом Алли Горської. Ліворуч від нього — Валентина Драбата, праворуч — Ірина Жиленко. Повний текст напису на щиті, фрагмент якого видно в лівому нижньому куті: «Світлим Добрим Духом пройшла Вона між нами з вірністю неофіта, що раптом знайшов землю і віру предків. Вічна Слава Людині, Художниці, яка залишиться для нас втіленням людської мужності, сумління і рідкісної відданості людям».

Пам'яті Алли Горської

Ярій, душе! Ярій, а не ридай.
У білій стужі серце України.
А ти шукай — червону тіль калини
На чорних водах — тіль її шукай.
Бо — горстка нас. Малесенька щопта.
Лише для молитов і сподівання.
Застерігає доля нас зарання,
що калинова кров — така густа,
така крута, як кров у наших жилах.
У білій стужі білих голосінь
це гроно болю, що паде в глибінь,
на нас своїм безсмертям окошилось.



Висамітнів день.
Висмоктали сили.
Висотали біль.
Все тобі гірке.
Все тобі немиле.
Все чуже тобі.
А немудре все!
Хоч би дотягти
до якогось краю.
Світ уже не світ.
Ти уже не ти.
Хто із вас — конає?
Хочеш — задушишь.
Можеш — утечи
сам од себе.
Скільки не волай,
скільки не кричи,
а — порожнє небо.
Хто б тебе почув?
Хто б тебе хотів
зрозуміти?
Лезами ножа
сходяться путі.
О несамовитий!

[Серпень 1966]



Вона заслухана у себе,
їй чути порухи дитини,
а хиже сонце ополудне
і небо жити не дають.
Розважно пляжників минає
і попід верби крайбережні
вона спускається в долину,
де тінь і легіт і трава.
Там горілиць упавши долу,
нараз відчує, як тріпоче
земля — вимогливо і ніжно,
заслухана у височінь.
Ти чуєш тріск в високих зорях?
Їм треба поміняти кола:
в свічаді світної любови
нова вже родиться зоря,
коли ти, губи закусивши,
відчуєш, як земля натужно
тебе обляже, бо тобою
ридає з радістю в очах.

[Серпень 1966]

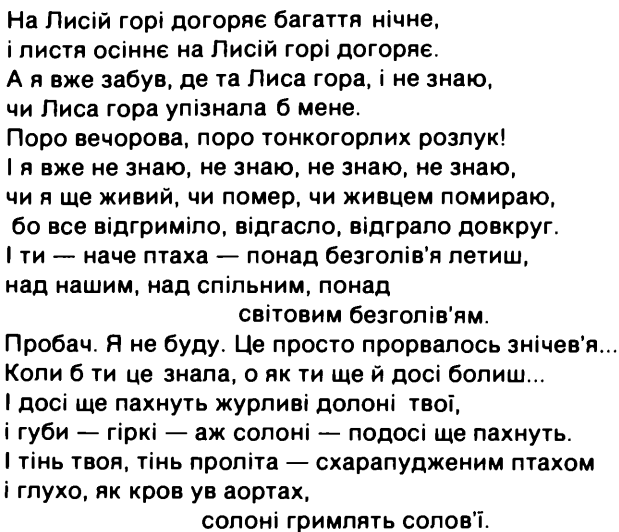


Уже щось трапилось невідворотне.
Ще усмішка блукає на обличчі,
неначе пташка, що сидить на гіллі
і чує небезпеку, а проте
злетіти дляється. Ще синій дзвін
гуде високим прохолодним гуком,
та тріщина все дужче деренчить,
і тріпається в грудях хоре серце,
неначе калатало того дзвону,
що хорий теж. Іще квітує сад,
іще тонкоголосить п'яне птаство,
та вже щось трапилось. Невідворотне,
воно спішить уже до мого двору,
немов би туча. Скоро буде грім,
і дощ, і град, і спалахи вогню.
тужаві, ніби гілля першолітнє.
І буде ще щось. Буде ще щось. День
стоїть — гінкий, неначе телевежа,
і все вивищується тонкожало,
ось-ось пекучою сльозою бризне
і обтече, осяде, опадє
і вгрузне десь у землю по коліна
під тягарем моїх передчуттів,
бо вже щось трапилось невідворотне.

[12 травня 1971]



У Прохорівці сни, мов ріки
напровесні — об груди б'ють,
як об пороги. Думи йдуть,
неначе дзвони. І великі
тумани в головах ростуть.
У Прохорівці сни, мов ріки.
Так увижається не раз:
заснеш — не чути й третіх півнів,
і сновигають тіні дивні —
то Максимович і Тарас
бредуть Михайловим узвозом,
угору й гору — аж до хмар,
де виткався Волосожар,
де марення чумацьким возом
пускаються у Крим по сіль.
А потім враз оступить біль
натужну душу — й не дихнути,
ідеш у визорену ніч,
поки зблукаєш межі рути,
віддавшись довгій маячні.
У Прохорівці сни, мов ріки.





Цей біль — як алкоголь агоній,
як вимерзлий до хрусту жаль.
Передрукувайте прокльони
і переписуйте печаль.
Давно забуто, що є — жити
і що є світ, і що є ти.
У власне тіло увійти
дано лише несамовитим.
То ти ще довго сатаній,
ще довго сатаній, допоки
помреш, відчувши власні кроки
на сивій голові своїй.

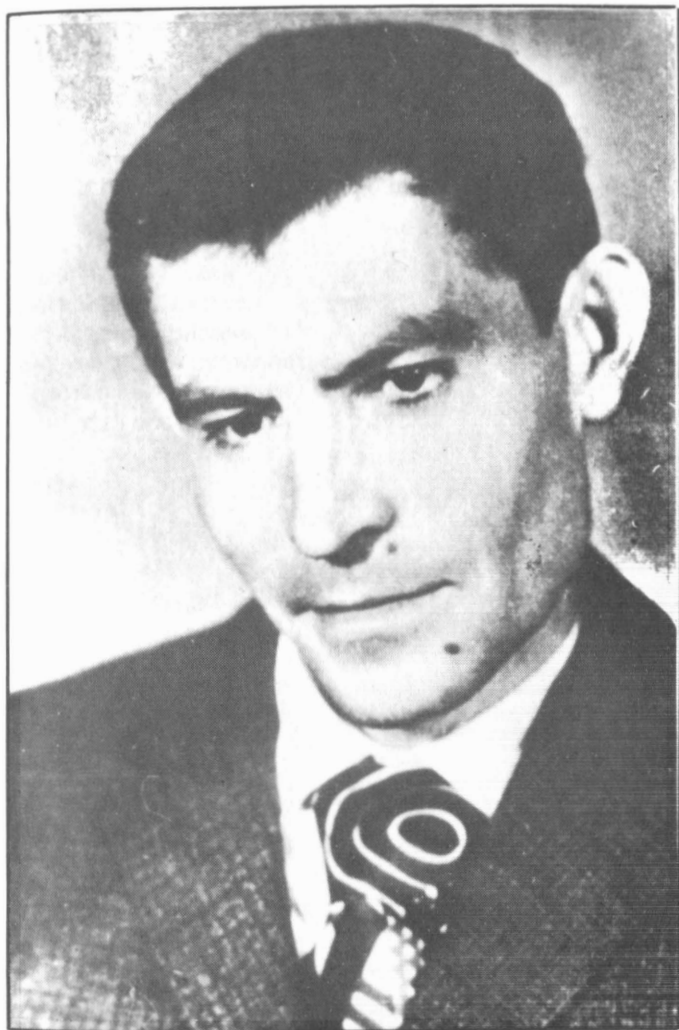


Сто дзеркал спрямовано на мене,
в самоту мою і німоту.
Справді — тут?
Ти — справді тут? Напевне,
ти таки не тут. Таки — не тут.
Де ж ти є? А де ж ти є? А де ж ти?
Досі зросту свого не досяг?
Ось він, довгожданий дощ (як з решета!) —
заливає душу, всю в сльозах.
Сто твоїх конань... Твоїх народжень...
Страх як тяжко висохлим очам!
Хто єси? Живий, чи мрець? Чи, може,
і живий, і мрець — і сам-не-сам?



Василь Стус (ліворуч) та Іван Світличний у Києві на вул.
Репіна (кінець серпня або початок вересня 1968 р.)

II



Василь Стус у період заслання на Колимі (1977-1979)



Я так і не збагнув
і досі ще не знаю,
чи світ мене минає,
чи я його минув.
Днедавнє завзялось
у снінні чарувати.
Та й знакомиті дати
мені проставив хтось.
Світ повен сподівань,
мов став, що не схлюпнеться.
І царство це — минеться
без клятв і без карань.



Звелася длань Господня
і кетяг піднесла
над зорі великодні
без ліку, без числа.
Ця синь зазолотіла,
це золото сумне,
піввавши душу з тіла,
об'яснили мене.
Голосить сніговиця,
колючий хрипне дріт,
а золота жар-птиця
пускається в зеніт.



Церква святої Ірини
криком кричить із імлі.
Мабуть, тобі вже, мій сину,
зашпори в душу зайшли.
Скільки набилося туги!
Чим я її розведу?
Жінку лишив на наругу,
маму лишив на біду.
Рідна сестра, як зигзиця,
б'ється об мури грудьми.
Глипає оком в'язниця,
наче сова із п'тьми.
Київ за ґратами. Київ
весь у квадраті вікна.
Похід почався Батиїв,
ачи орда навісна?
Мороком горло огорне —
ані тобі продихнуть.
Здрастуй, бідо моя чорна,
здрастуй, страсна моя путь.



Душа ласкава, наче озеро
і трохи синім віддає.
Тут, поміж Туровом і Мозирем,*
тепер призволення моє.
Горить налитий сонцем оболон
і день до берега припав.
А біля мене білим сободем
тремтить коханої рукав.
Мені була ти голубинею,
що розкрилила два крила
і мужем, хлопчиком, дитиною
мене до неба вознесла.

* Напевно, асоціація з відпочинком на Прип'яті влітку 1971 р. — з дружиною й сином, у товаристві Євгена Сверстюка, Леоніда Селезненка, а також родин Генріха Дворка, Івана Світличного, Юрія Бадзя. — *Прим. упор.*



І стіл, і череп, і свіча,
що тіні колихає,
і те маленьке потерча,
що душу звеселяє.
Либонь, для тебе не дано
вартнішого зазнати
за цього, що спішить вікно,
як світ, заколисати.
Сховайся в череп, потерча!
Очниць великі вікна
потвердять, що горить свіча
розважно — ані бликне.
Тамте видіння у мені
світає — і світання
просториться в самотині,
як світу заступання.



Світання, мов яйця пташині
кволі, спроквола сині,
що випали з гнізд і щебечуть
і крильцями тріпотять.
Оце голубе молодило
пливе і пливе — не до краю
і не до кінця — щоб нагально
душу втопити сліпу. А присмерк
крутоберегий роздався —
аби в улоговину сяєво,
сяєво саява ввігналось,
мов пружна стріла.



У порожній кімнаті
біла, ніби стіна,
притомившись чекати,
спить самотня жона.
Геть зробилась недужа —
котру ніч, котрий день
ані чутки про мужа,
ані-анітелень.
Лячні довжаться тіні
дзвонять німби ікон
і росте голосіння
з-за соснових ослон:
Мій соколе обтятий,
в ту гостину, де ти,
ні пройти, ні спитати,
ні дороги знайти.
За тобою, коханий,
очі видивила.
Ніби кінь на аркані,
світ стає дубала.



Як тихо на землі! Як тихо
і як нестерпно — без небес.
Пантрує нас за лихом лихо,
щоб і не вмер і не воскрес.
Ця Богом послана Голгота
веде у паділ, не до зір.
І тінь блукає потаймир,
щовбами сновигає потай.
Пощо, недоле осоружна,
оця прострація покор?
Ця дума, як стріла, натужна,
оцих волян охриплий хор.
Та мури, мов із мертвих всталі,
похмуро мовили — чекай,
ще обрадіє із печалі
твій обоюдожальний край.



Схились до мушлі спогадів — і слухай:
усе, чого не зvoliш, донесе
насторчене од начування вухо,
що як не ошукає, то спасе,
і визволить із німоти і тиші
і від тяжкої — з кулаки — журби.
В глухому замурованім узвишші
туркочуть до світ-сонця голуби.
Поверне все — ні в чому не відмовить
і обдарує певністю сповна
блакитна мушля та, що луни ловить
і від вслухання стала голосна.



Вона і я поділені навпіл
містами, кілометрами, віками.
Озвалось паровозними гудками
твоє минуле — із кількох могил,
і народився день тобі. Поранок
цідився крізь шпарини домовин.
Десь там береза, і паркан, і ґанок
неназвана жона і мертвий син,
скоцюрблений од болю молодого
ще спередсвіта. І сльозу сльоза
повільно побивала. Слава Богу,
що ані слова жоден не сказав,
лише зчорніле серце пік очима,
надсило спогади за душу тряс,
допоки сам обличчям не загас,
як крейда, стертий тінями чужими.



Зима. Паркан. І чорний дріт*
на білому снігу.
І ворон між окляклих віт
гнеться в дугу.
Дві похнюплені сосни
смертну чують корч.
Кругом мерці і їхні сни
стримлять, як сосни, сторч.
Дві брами вгрузлі в землю, тьма
колошкає Танар.
І духу-продиху нема
од жалібниць, од мар.
Зима. Паркан. І чорний стовп.
Мережка шпичаків,
злодійський огирів галоп,
вогненний грім підків.**

* У варіанті Б: "кіт". — *Прим. упор.*

** У варіанті Б після тексту вірша, в дужках: (Морг).
Може, ймовірний заголовок вірша? — *Прим. упор.*



Посоловів од співу сад,
од солов'їв і од надсад,
і од самотньої свічі,
і од жалких зірок вночі.
У небі місяць горовий
скидається, як пульс живий.
Ущухлим світлом сяють вишні
опонічні. Допіру лив
високий дощ і всі неvtішні
мої передуми будив.
Я двері прочинив з веранди,
де кострубатий вертоград,
собі не в силі дати лад,
пильнує перший сон троянди.
Свіча затріпотіла — й світло,
мов голуба, пустила в лет,
і вірш твій вирвався без титла,
і дух твій вирвався з тенет,
бо надто кругле небо краю
і кругла саду ліпота,
бо мати дивиться свята,
я в ній смеркаю і світаю.



Іди в кубельце спогаду — зогрійся!
Хай зашпори від серця відійдуть.
І, терплячи покару, покорися
і поцурайся наvertати путь
до зустрічі. Хай пам'ять відбігає,
як кров тобі з обличчя відійшла.
Вже погорою голос сновигає,
згубивши рідні контури села.
З крайокраю, з цієї високості
пади, згорнувши крила до долин,
де ямину набрякли ярі брості
і склеплено повіки білих стін.
У пустці тій — метелики чотири
усілись по кутках і тугу тьмлять.
Кохана спить. У ярому потирі
вино кохання і вино проклять.



На однакові квадрати
поділили білий світ.
Рівне право всім страждати
і один терпіти гніт.
Зле і кату, зле і жертві,
а щасливого нема.
Всім судилося померти
за замками сімома.
Отаке ти, людське горе,
отака ти, чорна хлань,
демократіє покори
і свободо німувань.
А кругом життя веселе,
скільки сонця і тепла.
Ти мене даремно, леле,
в світ неправди привела.
Дум намарне ґвалтування
без причини, без мети,
в сотах ярого страждання
пустографки самоти.



Тут сни долають товщу забуття
і згадкою любуються, як змії,
тут, на кону минулого життя,
блязнують, корчаться, як лицедії
вертепних інтермедій. Тут живе
ховається у смерк і так існує
пропахле смертю. Віко гробове
з нас ані спустить око — все вартує,
щоб не згубити. А в хапливий сон
увійде гострий, наче ніж, прокльон
і повертається в душі розверстій.
Бо він — найбільший ворог мій — спішить
моєю кров'ю лезо окропить,
щоб став і ти такий, як треба, — черствий.



Тільки тобою
білий святиться світ,
тільки тобою
повняться брості віт,
запарувала
духом твоїм рілля,
тільки тобою
тішиться немовля.
Спів калиновий
піниться над водою
тільки тобою,
тільки тобою.
Тільки тобою
серце кричить моє,
тільки тобою
сили мені стає
далі брести
хугою світовою —
тільки тобою,
тільки тобою.



Недовідомі закипають грози,
десь божевільні грають весілля,
а начування окрики, погрози
за мною назирають звіддала.
Куди й пощо? Не відаю й не знаю.
Мідяно горла ремствує сурма.
Ідуть етапи без кінця, без краю.
Реве шафар. Світ обляга пільма.



Осінь. Пожовк виноград,
і не дозрівши.
На веранді бджола,
сонце і вітер.
У ряботінні щасть —
ти з коновками
йшла золотими — слід
бився межею.
Це до жоржин мороз
зранку тулився:
спалене пристрастю
чорне бадилля.
Осінь. Там при столі
спогад гортає
віршів моїх рядки,
тіней отави.
Боже, пощо тікав
з раю до пекла
і назначав собі
вік звікувати
спогадом. Прогорни
смутоків сувої —
і заблищить вода
сомнамбулічна.



Хтось чорний-чорний бродить довкруги —
із ніг до голови мене обзирить
і, не впізнаючи, уже й не вірить —
що все це я: угнався в береги,
як грудка болю, пам'яттю розмита,
живого срібла озеро нічне.
І зводить подив око ненасите:
адже він мертвого чекав мене!
Душа колотиться, і стогін колобродить,
на тихий шепіт перетерся крик.
Хтось чорний-чорний ніби мною водить,
я ж припроваджуватися не звик.
Мов лялечка, прозорою сльозою,
своєю тінню, власним небуттям
я відчуваю власну смерть живою,
як і загибель самовороттям.



Мені постав ти в доброті і гніві,
мій недобутий віче. В сто очей
за мною стежиш, стежиш з-за плечей.
Не доберу, де праві, а де ліві.
Той недобутий час мені пече,
вогнем обмерзлу душу спопеляє.
Не нарікай, що він тебе прощає,
небіжчика. І помолися ще —
вчорашньому, коли немає завтра.
Геть за минулим спалено мости.
Попереду ясна лопоче ватра.
Крізь неї, мов крізь себе, треба йти.



Безжурно коник-стрибунець
стриже, стриже, стриже.
Аж ось і вересню кінець,
час на зимівлю вже.
Шпаркий ударить морозець —
утне життя ножем,
безжурно коник-стрибунець
стриже, стриже, стриже.
Прижухлий клониться пирій
на призаходи дня,
піввались подуми в ірій —
дорога навмання.
Червоний місяць народивсь —
діжі правдивий жар,
і тільки тишею упивсь —
як заревів шафар.



Смерть — то повище зір, життя — пониже пекла.
Свій простір пристрасті шаленством розгородь.
Вертай — з тамтих світів, журбо моя утекла,
а серце — колобродь, а серце — колобродь.

Ці прогри відчаю горять, немов офіри,
коралюми страждань мій обкипає світ.
А твій суремний дух, що довірявся лірі,
у галактичній сні довершує політ.



І діл поплив. Поплив рікою.
І я, піднесений над ним,
стремів у сонце, в отчий дім
промінний. Ген над головою
злітали з мене голуби,
як духи. Радісні горби —
моїх дитячих літ вітрила —
пливли в потоці. Тлумом тіл
рожево-білих, ніби хмари,
заткався обрій. Понад сил
моїх — оговтали удари
сердець, які струмінням кіл
червоних сходили водою.
А я стремлю в промінний дім.
Світ — наді мною й піді мною.
А я — під світом і над ним.



Усе розлите в голубій воді
твоїх жалів. Обличчя, наче тіні,
гойдаються, заходяться в тремтінні
і тануть в часу голубій воді.
І берег снів зростає. Берег снінь
насовгнувся на течію розлогу
і затискає. Котить думу довгу
бовван гранітний в пасмугах струмінь,
стислішу крику. В голубій воді
спалахує горизонтальне сонце.
І можеш дотикатися — до гронця
терпких оранжів і терпких надій.



Ти, моя маленька сестро,
попри вікнах сновигаєш,
попри подумах вечірніх,
попри вранішній зорі.
Ти, моя маленька сестро,
як рятунок мій нестерпний,
як журба моя солодка,
синім жаром мерехтиш.
О сестро моя маленька,
ти самотньому бесідник,
підупалому спочивок,
а прагнущому вода.
Як втекти, аби пійматись,
здібати — і проминути,
стрітись на перехресті
змій-розлучниць — трьох доріг?
Як скрадаючись, раптово
запоймити ув обійми,
в слід ступаючи сосновий
за смертельною сестрою?



Вечірнє сонце дибється при спаді.
Дивлюсь туди, де мій німує край,
де корчиться у віковій надсаді
обпалений громами зелен-гай.
Гойдання лип гуде золотокаре,
соснова жалош, урочистість глиць
і присмеркові розсипи суниць
і в погарі спочили крутояри.



Ми дивимось зі смерти в спалий з нас,
подаленийій, геть відбіглий простір,
що ще мигоче назирці і потай,
навтьоки дременувши. І притуга
вже нам незнана. Око ока ми,
не навчене подосі видивляти
довкіл і не обрушувати горя
сухі тороси в стопровальний діл.
Як боляче ряхкоче сонцепруг!
Як — далина! Як боляче ряхкоче
за чорноводдям долі — спогад-сон,
чи маячня, ява, чи провидіння!
Дивись, допоки спокій спередлітній
обліг нам душу, ніби перловиці
безмірна товща моря, що в воді
збавлялась і творилась.



Дивлюсь на тебе — і не пізнаю:
це ти, скажи, це ти, мій любий сину?
Ти, перед ким я чую безпробинну
свою провину — ту, котру таю
і від самого себе? Жодних слів
для тебе підшукати я не можу
і в маячні кажу: це волю Божу
я був на себе, наче хрест, приймив.
Минуле — наче зірка в сто голок,
котра пече мені в безсонні ночі,
коли на серці стільки поторочі
і смочче душу невситимий смок
(ще в Прохорівці, де струмили сні,
неначе ріки, перші прочування
ятрили душу. Поспіхи і дляння
загубленої здавна вітчизни).
Натертий сіллю грав Чумацький шлях.
Натертий сіллю, наш Чумацький шлях
горить тернами золотих сузір'їв
і я на спроневірі все ще вірив:
не подолає стрепіхатий страх
правікових натуг. Тороси літ,
громаджені сторчма, подвигнуть разом
тяжкий наш тор. Урветься в'язь образам,
лиш обросить нам чола кров і піт.
Тож до Голготи губиться узвіз.
Збагни себе у чаді різноволля
і обери, допоки наша доля,
правдивий паділ без'язиких сліз.

Я в серці серця. В серці серця я.
І видно як — на всі чотири боки.
Прорвалися глухонімі потоки,
аж косма гриви сторчить течія.
В цій теміні — осліпнути якраз,
оглухнути в такому верещанні.
Бо твориться земля — на смертній грані,
а з'явиться заледве — й гасне враз.
Складний мій шлях. Тобі ж долати вись.
Я зникну, але ти ставай до кола.
Прости мені, що пусто все і голо,
пробач мені, що ми не спромоглись.
На смертній грані твориться наш світ.
Там, де воління всі зійшлися в герці.
Я в серці серця. В серці серця. В серці,
пополотнілий, шлю тобі привіт.



Ця чорнота попереду — давно
відстрашливі свої згубила чари,
відьомську силу втратила. Тепер
я годен мовити, що поборяю смерть.
Великий світ мені постав знова.
Ти в нього йдеш, як у пекельну штольню,
де жевріє вогонь камінних надр.
Дивись но: вигоряє світ шарами.
Ця чорнота попереду — в зірках.
О стільки їх, забутих сонць, довкола
старого сяйва, стільки надовкруг,
що треба мати хист, щоб не згоріти.
В країні мертвих є той суходіл,
з якого б'є жива вода. По неї
летить із України вороння,
але не повертається додому.
Ця чорнота попереду — мій шлях
від смерти до життя. Нестримна сила
провадить мною. Збоку стань. І не
натужся. Свідком будь. Питливим
свідком. Усе вбери у себе, все замкни,
обперезавши обручем залізним
свій безберегий розпач. Чорнота —
не збракне нам на всю грудну клітину.



Весь ранок сонце світить справа.
На північ ідемо глуху.
Яка тяжка ти, чорна славо,
що перестрілась на шляху.
Взяла за руку осоружна
і в бездоріжжя повела.
Дорога в вічність — тільки кружна,
по той бік і добра і зла —
веде крізь нетрі та крізь хащі
і хрестиком гаптує ніч.
До болю рідні й запропащі
тополі тужать зовсібіч.



Наснилося, з розлуки наверзлося,
з морозу склякло, з туги — аж лящить.
Над Прип'яттю світання зайнялося —
і син біжить, як горлом кров біжить.
Мов равлики, спинаються намети,
а мушля в безсоромності цноти
ніяк не знайде барви для прикмети
твоїх надсад, твоєї німоти.
І шклитися неба висліпла полуда —
тверда труна живих, як живчик, барв.
Бреде зоря — сновида і приبلуда —
одержаний задурно щедрий дар.
А човен побивається об здвиги
повсталих хвиль, твердих, немов стовпці.
... Підтале чорноводдя зелен-криги
займається світанком на щоці.



Бриніли по обранених ярах
скляні струмки, відтеплювались кручі.
Глухоніма вода і сонця спаш,
і зойк лісів, нагальний, як падуча.
І перша птаха різала крилом
обрус небес, морозний і зелений.
Чаділи верби і шаліли клени.
О, рвись до них — крізь ґрати — напролом!



Збудився врано синій-синій птах,
на мокру гілку всівся — і щосили
виспіває — на весь колючий світ —
що скоро-скоро літо переможе
цю весну забарну і надлетять
шелихвости, і кулики, й зозулі,
і ліс здригнеться співом солов'я,
почавши течію плавкого літа.
Як закликає, як тріпоче він
всім серцем і всіма грудьми вузькими,
виспіває — аж гілка в брость береться
і тим шпачиним співом зацвіта.



Зворохобилися айстри
приосіннім сонцелетом,
проминальною порою,
падолистом деручким.
Бозна звідки ждати ранку.
Може, зазимок раптовний,
може, дощ, а може, вітер —
стій, немов на чолопку.
Кружеляє понад ними
вечір, крила розкриливши,
впав на горлицю із неба
стонасторчений коршак.
Скоро ходором заходить
щирим злотом кута брама
лісу, пралісу, узлісся —
і розтане благовість.
Але квітам досить миті,
досить долі, досить часу,
досить їм життя і смерти —
всього Бог їм дав сповна.
Тож під листя кругопадом
в урочистості вечірній
мріють сині-сині айстри
без радіння і журби.



Значи себе спадною хвилею,
як серце досягає горла,
коли вода, стомившись падати,
закручується в віражі.

Ця прірва прикінця, уламок цей
з лютованої висі й падолу,
оцей двогорбий замір родива,
ця туга на однім крилі —
усе назначено до тебе ще.

Дорога рвіння прикорочена.

І не зайти за дальні далечі,
і за крайсебе не зайти.



Отак би й я: розклав багаття десь,
щоб ні дружини, ні сестри, ні друга —
ані душі довкола. Пітьма — й та
докучила б, напевне.
Нехай горить вогонь. Нехай горить.
Хай почезає час, аби в безчассі
я вдруге міг постати, коли всі
воління вщухли.
Я б при вогні посидів би отак,
віч-на-віч розмовляючи з собою.
Хай лишиться лиш те, що не мігрує,
що клякнуци стоїть, немов бовван.
Увочевидь ця смерть, цей біль, цей тлін,
цей дим, цей жар, ці сполохи, ця тиша,
потріскування, ці містичні скрики —
злютують люто, вбгають смерк у смерк.
Із тих затятих здвоєних ночей
на півнебес зажеврило б іржання
чи сиваша, чи привида. Тримайся
за тим іржанням ярим — в смерть — тропу.



Оцей світанок — ніби рівний спалах
нічного парашута, що розкрився,
та, втративши тяжіння до землі,
завис над світом — наче передумав
і вирішив вернутися увисьь
(заломлена інерція бажання
геть вимертвила цей опуклий спалах
сліпого болю) — сизий голуб-досвіток
збудив мене своїм крилом страпатим
і сном пригадалося — життя.
... десь гавкав пес і видалося, наче
сувій століть помалу став згортатись
і на мезолітичному виткові
так довго полотна не попускав.
Летів розлого чорний-чорний ворон
обезземеленим безкраїм небом,
і безберегий лет його значився,
як апокаліпсису переддень.
І так здалося: предковичним мітом
не можна вже душі переконати,
що однапрямова, як одвіку,
надій, погроз і часу течія.
Бо вже давно усе те пережите,
що довго крилося будучиною.
Майбутнє — все в минулому. Сьогодні
лиш візерунок стерпшої душі.
І ще здалося — вдосвіта, наосліп:
що я себе утратив многотою
самопомноженого цього світу,

що світиться біноклями страждань —
моїх любовей, товчених на скалки,
де кожна скалка круглиться, мов око
побожеволілого од нещастя,
що я згубився сотнями відбитків
самосебезмертвілого в довірах
і нахиланнях до безодні світу,
котра гогоче тьмою, мов яскиня
неолітична: вабить і страшить.
Був досвіток. І засклена осліплім
підсиненим чорнилом спроневіри,
небесна твердь мовчала, як отерпла,
пиш чорний-чорний ворон пролітав,
окреслював мезолітичні кола,
мов діри всесвіту.



Чого ти ждеш? Скажи, чого ти ждеш?
Кого ти виглядаєш з-перед світу?
Кого ти сподіваєшся зустріти?
А най і стрінеш — віри не доймеш?
Тамтого світу закуток глухий,
а в ньому жінка, здумана зигзиця,
шепоче спрагло: Боже, най святиться,
о, най святиться край проклятий мій!
Ще видиться — чужий далекий край
і серед степу, де горить калина, —
могила. Там ридає Україна
над головою сина: прощавай.
І плачуть там, видушуючи з себе
сльозу навмисну, двоє ворогів,
радіючи, що син той не любив
ні України, ні землі, ні неба.
А на Святошині, як меч, спинилась тінь
твого болю:* пустинь України
лякається уже своєї тіні
і нишком ховається в глибінь
опівнічну. А ти, як демон зла,
кленеш її, кленеш і накликаєш,
і серед ночі з себе витікаєш...
Твоя недоля — грудочка тепла
під попелом століть. Але ти ждеш
і все таки сподієшся дожити,
щоб мовити чеканню: все, ми квити.
Ти забираєш, буцім то даєш.

* У Святошині жила дружина Стуса Валентина Попелюх із сином Дмитром (1966 р. нар.). — *Прим. упор.*



Ось вам сонце сказав чоловік з кокардою на кашкеті і витяг п'ятак, що й справді блищав, як сонечко. А це вам дорога — він зробив кілька ступнів праворуч, носакон позначивши її межу. Щоб вам було радісно — вмикайте магнітофони, транзистори, беріть до рук іграшкові калатала, бемкайте — хоч би й по голові. Щоб не хотілося їсти й пити — слухайте лекції або популярні кінофільми як ви житимете щасливо коли доправитесь небесного царства. А щоб не кавав за шию дощ — пам'ятайте, що будь-яка злива колись та кінчається. Навіть потоп. Буде холодно — співайте оцих пісень — при цьому він подав стосик проштемпельованих текстів (дозволено цензурою для колективного співу — двом, трьом і більше співакам). Коли вам захочеться відпочити — розучуйте цікаву гру про війну. Уявіть, що опали край вороги, вони хочуть позбавити вас щасливого існування... Словом, стріляйте, кидайтесь на амбразури, падайте під танки. Тільки не розбігайтесь, докинув він. — Благодійнику наш, кому хочеться тікати з раю, — загукали ми в одне горло, зазираючи в очі, схожі на дві крапельки ртуті.



І душу облягло знесилля —
всім намірам наперекір.
Повір ти хоч у божевілля,
бодай у чорта, а повір.
У вічко зирить бузувір —
чи не скорився ще свавіллю?
Оце, душе, і все весілля —
у цьому льосі, потаймир.
Ти ще людина? Ти вже звір?
З кутків несе старою цвіллю.
Замки і ґрати. На дозвілля —
в квадрати шиби — чорний бір.
А найсвятіший вірить клір,
що коли стіни терти сіллю —
то й без чарунку й трути-зілля
мур вип'є крівцю, як упир.

Для Стефи Шабатури

Москва. Столиця. В сотню лиць
нас озирає при вокзалі,*
нас автомати пронизали.
О рідна сестро, падьмо ниць.
Цей світ — це сон. Оця діра
цвинтарна — шара вся. Примарна.
Між ста потвор — сестра. І гарна
стоїть — межі потвор — сестра.
Шепоче тихо: Отче наш,
Світ, що звіріє в сотню паш —
це ж тойсвіт? Я живу — до світу?
Тут справжнє пекло. І мене
твое благословіння не
попустить з-під страшного гніту.

* Ідеться про етап з Мордовського концтабору ЖХ-385/3 через пересильну тюрму в Москві, яким везли взимку 1974 р. Стефанію Шабатуру і Стуса на Україну для "перевиховання" в КГБ (згодом Стуса — до Ленінградської в'язничної лікарні на операцію). — *Прим. упор.*



Гора за горою.
Гора за горою.
Не видно вітчизни.
Світанок — не бризне.
А поніч лопоче,
мов тіні тополі,
і син мій не хоче
ввижатись в неволі.
Зашемріло шаро
в глухому розпадку,
прояви, примари
забутого спадку.
День золоторогий
по надрах сколовся,
і зашморг дороги
голубить волосся.



Уже моє життя в інвентарі
розбите і розписане по графах.
Це кондаки твої і тропарі,
це кара, це з отрутою карафа.
Над цей тюремний мур, над цю журу
і над Софіївську дзвіницю зносить
мене мій дух. Нехай но і помру —
та він за мене відтонкоголосить
три тисячі пропавших вечорів,
три тисячі світанків, що зблудили,
як оленями йшли між чагарів
і мертвого мене не розбудили.



Мені зоря сіяла нині вранці,
устроєнена в вікно. І благодать —
така ясна лягла мені на душу
сумирену, що я збагнув нарешті:
ота зоря — то тільки скалок болю,
що вічністю протятий, мов огнем.
Ота зоря — вістунка твого шляху,
хреста і долі, ніби вічна мати,
вивищена до неба (од землі
на відстань справедливости), прощає
тобі хвилину розпачу, дає
наснагу віри, що далекий всесвіт
почув твій тьмяний клич, але озвався
прихованим бажанням співчуття
та іскрою високої незгоди:
бо жити — то не є допання меж,
а навикання і самособою-
наповнення. Лиш мати — вміє жити,
аби світитися, немов зоря.



Оце твоє народження нове —
в онові тіла і в онові духу.
І запізнавши погляду і слуху
нового, я відчув, що хтось живе
в моєму тілі. Нишком вижидає
мене із мене. Вабить повсякчас,
щоб погляд мій по ґратах цих обгас,
неначе свічка. Врочить і навчає,
що хай би грець, що й місця не знайду
од погляду зухвалого, що сниться
і видиться, коли мою біду
дотіпує громохка громовиця.
Це він для тебе обживав ці мури,
іще тебе не знаючи. Це він
шукає шпари у твоїй натурі,
аби солодкий близити загин!
Геть одійди, почваро! І не смій
ні кроком ближче. Одійди, почваро!
А все ж нестерпна безневинна кара —
хоч ти сказись! Хоч ти збожеволій.



Така хруска, така гучна
уся моя кімната.
Як м'яко встелена вона,
лиш надто мультко спати.
Шість з половиною в один,
чотири кроки — в другий.
Блукаю нею, вражий син,
неначе кінь муругий.
От тільки думається в ній —
і тісно, і обачно.
Так хутко збіг із мене лій,
хоч їсться й дуже смачно.
Машини шастають навкруг,
неначе на параді.
Папір, мій зловорожий друг,
і тут мені завадить.
Покинув я гнилий підвал,
лишив майдан Богдана,*
де гетьман огиря учвал
кудись жене щорана.
Я там давненько вже не знав
про справжні емпіреї,
а тут Господь наобіцяв
гетьманські привілеї.
(І в халепу ускочиш ти,

* Ідеться, напевно, про місце останньої праці перед арештом Стуса в 1972 р.: відділ науково-технічної інформації, де Стус працював на посаді інженера, містився в підвальному приміщенні біля площі Б. Хмельницького в Києві. — *Прим. упор.*

коли на поверх третій
тюремні завели чорти
за буки і мислеті).
Така хруска, така гучна
уся моя кімната.
Скрипить, як скрипочка, вона,
та ні з ким танцювати.

Січень 1972



Вже цілий місяць обживаю хату,
що, мабуть, і навикнути пора.
Стілець і ліжко, вільних три квадрати,
в віконці ґрати, а в кутку — пара...*
і щохвилини в вічко зазирає
іскрадлива, як кицька, сатана,
мов дірочку під серцем назначає...
Напевне, приписали до майна
тюремного уже й тебе самого —
всі сни твої, всі мрії, всі думки,
завівши до реєстру потайного
і зачинивши на міцні замки.

[1972]

* Скор. від *параша* — жаргонна назва великої посудини в тюремній камері для екскрементів і помиїв. — *Прим. упор.*



Як моторошний сон — ці дні і ночі
пригнічують мене і додають
безмежних сил. Хоч силоміць ув очі
засилую сон! Привиддя постають —
спогадані, згорьовані, урочі,
з моїх артерій кров солону точать
і, як криваві зозулі, кують.
Не кукайте, криваві зозулі,
над бідною моєю головою,
коли віконце обснувало млою,
коли мені так тяжко без землі,
завислому у вертикальній трумні.
О, кружні кроки, скрадливі й безшумні!



Крізь сотні сумнівів я йду до тебе,
добро і правдо віку. Через сто
зневір. Моя душа, запрагла неба,
в буремнім леті держить путь на стовп
високого вогню, що осіяний
одним твоїм бажанням. Аж туди,
де не ступали ще людські сліди,
з щовба на щовб, аж поза смертні хлані
людських дерзань, за чорну порожнечу,
де вже нема ні щастя, ні біди
і врочить подив: не спиняйся, йди.
То — шлях правдивий. Ти — його предтеча.



Довкруг — обрізано жалі,
обтято голосіння.
Десь при вечірньому столі —
батьків моїх тужіння
згорьоване. О цій порі,
аж чорні од розлуки,
ридають наші матері,
заламуючи руки.
Ще наші біди замалі?
Ще наберись терпіння.
Довкруг — обрізано жалі,
обтято голосіння.



Немов нурець, що цілив просто в смерть,
але не влучив, бо занадто прагнучи,
змістив бажанням вертикальний лет,
ачи гордливе небуття відтрутило,
чи в мить крутого самопочезання
він надто пильно стежив шлях утрат, —
лиш так його спотворило дерзання
тим виразом вибачливих жалів,
самодосад, стеребленої волі
і отворами поглядів зчужілих,
що він навік лишився під собою
для пробування, нижчого за смерть.



Кривокрилий птах: коротке —
рідне, довге — що чужинне.
Спробуй — спекайся мороки:
за крайсвіту — Україна!
Сонце, сонце утікає,
зизооке і зловісне,
в безпуть ринула залізна
колія. О рідний краю!
Десь ти тінню тіні тіні,
десь ти скраю всіх краєчків,
вікопомній домовині
поначеплено вервечки.
Ця дорога вседороги,
всенезустрічі-всегону,
позирай із заквагону
за сузір'ям Козерога.
Але буду-перебуду,
перечую-перебачу.
Скільки віку — стільки й труду.
Кривокрилий, круком крячу.



І стало тихо, і святочно, й вічно,
як смерть тебе забрала забарна.
А в пам'яті ще длань твоя заклична
і пісня псалму, древня і журна.
І сийний погляд — неба голубого
і лазуровий шовк старечих слів.
Оце ти й є, дорого цнот, дорого
в епітилії впокоєних жалів.
А клір мовчить. Ніхто й не заголосить,
ніхто й не знає, де твій буде прах.
По цих мордовських рознесе вітрах
ота злоба, котрої днів досить.
Лети ж, пожовклий золотий листочку,
світами, що угрілися в піснях
твоїх прещедрих. В льолі-сповиточку
най стріне тя Господь у небесах.



Весь обшир мій — чотири на чотири.
Куди не глянь — то мур, куток і ріг.
Всю душу з'їв цей шлак лилово-сірий,
це плетиво заламаних доріг.
І дальша смерти — рідна Україна.
Колодязь, тин і два вікна сумні,
що тліють у вечірньому вогні.
І в кожній шибі — ніби дві жарини —
журливі очі вставлено. Це ти,
о пресвята моя зигзице-мати!
До тебе вже шляхів не напитати
і в ніч твою безсонну не зайти.
Та жди мене. Чекай мене. Чекай,
нехай і марне, але жди, блаженна.
І Господові помолись за мене.
А вмру — то й з того світу виглядай.

*Для І. С. **

Сузір'я знов лаштуються в танець,
метелиця от-от займеться виром.
Спокійно, сестро. Чуєш, хай їм грець —
отим Романам і Володимирам.
Запорошило, замело, засні-
жило дорогу — і куди рушати?
Спокійно, сестро. Будуть зліші дні.
Ще нам цей час — за просвіток згадати.
Не ремствуй, сестро, тяжко в цих ночах,
що безпросвітні, як відьомське око,
і водить блуд нас і колише страх,
а притомився — і бере морока.
Та йди й крізь смерть. Не обривайся з кроку.
Аж там спочин. Твій нездоланний жах.

* Напевно, для Ірини Стасів-Калинець. — *Прим. упор.*



За мною Київ тягнеться у снах.
Зелена глиця і темнава червінь
достиглих черешень. Не зрадьте, нерви:
попереду — твій край, твій крах, твій прах.
Прослалася дорога — вся в снігах
і простори — горбаті і безкраї
подвигнуть розпач. О коханий краю,
ти наче посаг мій — у головах.
І сива мати височіє в снах.
Рука її, кістлява, наче гілка
у намерзі. Лунає десь гагілка
і в сонці стежка. Й тупіт у степах.



Ми нібито обернені свічаддя —
єдиновласну душу світливо
(призбируємо надовкільні бризки,
аби вразити серце). Але смерк
росте, і тьмяне дзеркало світліє,
мов дрібка сонця, встромлена у ніч.
Такий вельможний спокій! Ні шпарини
назовні вже не видно. Глухота
розмежувань, розведення і втрати.
І сполучає нас лише біда
з біль-білим світом.



Смаглява я і гарна,
самотня і нічна.
І світиться стожарна,
озорено-примарна
сім'я моя гучна.
Неначе попеляста
відьомська курка літ —
ледь зійде ніч зірчаста,
дітей виводить пасти
за тъмняний живопліт.
Із темені темнава,
з сузір'їв золота,
провадить за отави,
де скошені жита.
Стежина понад яром,
де досягає глід,
настурція задаром
горить одкритим жаром,
а день схитнеться шарий —
з яєчка вийде світ.
Курчатко волохате,
жовтаве, наче жаль,
як кинеться шукати,
а сестри де, а мати,
а просо, а печаль.



Там, за безкраєм, там, за горою —
ти на синім морозі гориш.
Як я тужу за тобою!
Вся ти — неміч.
Уся ти — притуга.
Вся журба і оскарження ти.
Вся — в чаду самоти —
аж здубіла зав'юга.
Сипле, сипле на голову сніг,
сиві блиски чи крові, чи крику.
Безголів'я стоїть без'язике —
світ тебе переміг.
Слава, Боже,
за пургу заметільну,
скоро холод руки мої скує.
Я відчула
волю Твою всесильну.
Я вступаю, Боже,
в царство Твоє.



О, не дивуй, о не дивуй мені —
моє життя для тебе незбагненне.
Воно й мені чуже — і не про мене
чужіти в чужаниці-чужині,
де я зацвів у потойбічні дні
і щедро попускаю закрайсвіту
свою одляглу душу, часом криту
усесвіту великого на дні.
Коли з'являється в солодкім сні
моя Вітчизна, майже призабута —
о, як тоді морозять душу пута!
О вирвись, вирвись, вирвись!
Але ж — ні.



Ти десь за білим забуттям
і навіть далі далі.
Все важиш молодим життям
у молодій печалі.
На бережечку самоти,
на жовтому пісочку
кого лишив — не осягти:
дружину ачи дочку.
Як вимінилося життя!
Вже сніння огортає,
і той, хто прагнув вороття —
вже й стежки не вгадає.



Усевитончуваний зойк,
крик крику, крику крик.
Задосить. Спекайся морок,
хоч як до них і звук.
Ці груди болю, біль грудей,
заstraшених страждань —
нема їм жодних панацей,
все поглинає хлань.
Усевитончуваний біль —
із краю і на край
ступай у паділ божевіль,
до відчаю рушай.
Усевитончуваний світ,
край краю, цятка зла,
ти в лютім леті, як стріла,
запущена в політ.
Усевитончувана мить
сподіянь і зневір.
І тільки серце стугонить,
катам наперекір.



Алея — довга і порожня,
старанно вгорнута у ніч.
Каштани. Сотні білих свіч.
А посвітитися — не можна.
І присмерк, притінь торжества,
і годі руку простягнути,
аби за край душі сягнути,
за гостру кригу розставань.
Кохана — ніби куц бузку,
обтяжений з задуми й тиші
і ще дорожча, ще миліша
кує зигзицею — ку-ку.
Мовчить, ображена, застра-
шена, зноварожденна.
О, тричі будь благословенна
лишатися. Мені ж пора.
Куди? — зверескнув димний куц
Куди? — суремила алея.
О краще з круч, аніж тебе я
згублю. Із Видубеч. Із круч.
Хапливе здрастуй і прощай.
Побачення, мов зойк, хапливе.
Суха пролопотіла злива
ридань. Палає небокрай.
Алея довга і порожня,
дві чорні колії в огні
плафонів. І на серці кожна,
як басамани вогняні.

А там, де вимерлі провулки
погробли вікнами німими,
ти, ніби випорснула з муки,
розсипалася вся дрібними
підборами. Бігом, бігом,
з усіх пожеж, без озирання,
прожогом! Пасмуги світання
кололи небо колуном.



Горобчик цвіркнув на бантині
і плиски білоногий злет
і сніг останній — синій-синій
і перегуда-очерет.

Шпаків трикутники любовні
коло шпаківень, до осик
ув'язаних. І очі, повні
од сяйва сонця. Й лячний скрик
ген з-за обтятої діброви —
людей, дерев ачи води?
І перше мукання корови
і рання прорість лободи
знов чисте зерня заронило
у ярну душу. Прорости ж,
аби заколося тіло,
діждало взятися у спиж.



Пощо мені життя
суремного тривога
як більше опертя
не виблагати в Бога?
Пощо твої труди,
усі тяжкі маруди,
коли в усі сліди
ступає тінь Іуди?
Ошукана чота
за пагорбом зникає
і доли посідає
маркітна марнота.



Колючий посмерк повз, немов їжак,
і пахла над дротами синя глиця,
і місяць, самовбивця і відьмак,
навіяв сніння: вечір цей святиться —
в твоїх пучках, зажурених долонях,
що там лежать, при чорному столі,
а понад нами обережний сонях
жаріє в ніч і прискають жалі
з твоїх очей, великих і настрашених,
мов лісові озера в досвіт-дня.
В щоках округлих, тугою пригашених,
ловлю я тьмяну ямку навмання.
Це ти, це ти, це справді ти, кохана?
Я ще не загубився, не зблудив?
Сон сну шепоче, врочить напівп'яно,
ворожить і триножить гроно див,
котрі перевисають давні роки
мені до губ, у мій колючий сон.
Мовчу. Вслухаюсь. Сновигають кроки.
І чорна звістка. Розпач. І прокльон.
І нарікання. Помолись за мене,
моя любове. Ось мої вуста.
Бо я не можу. Хорий. І шалено
клекоче серце. Ти молись. Свята.
Коли колючий посмерк наповзає
в вузьке і тоскне, мов сосна, вікно,
знай, що на молитви твої чекає
той, кому думи вичути дано.

Прости мені, пробач мені, хмарино
щоденних журб моїх, моїх сухих, моїх
ридань колючих. Люба, втри но
моє чоло ріжечком хустки. Гріх
мені віддати цю твою зажуру
чужим очам. І не страшися. Вдвох
ми ще пробудем вище цього муру,
на рівні снів, де зорі, мов горох,
струмітимуть по лицях лебедині,
що розкрилила пружних два крила
і в беручке багаття України
мене, за руку взявши, повела.

ЗА ЛІТОПИСОМ САМОВИДЦЯ

Украдене сонце зизить схарапудженим оком,
мов кінь навіжений, що чує під серцем ножа.
За хмарою хмари. За димом пожарищ — високо
зоріє на пустку усмерть сполотніле божа.
Стенаються в герці скажені сини України,
той з ордами ходить, а той накликає Москву,
заллялися кров'ю всі очі пророчі. З руїни
вже мати не встане — розкинула руки в рову.
Найшли, налетіли, зом'яли, спалили,
побрали з собою весь тонкоголосий ясир.
Бодай ви пропали, синочки, бодай ви пропали,
бо так не карав нас і лях-бусурмен-бузувір.
І Тямину тісно од трупу козацького й крови,
і Буг почорнілий загачено тілом людським,
бодай ви пропали, синочки, були б ви здорові
у пеклі запеклім, у райському раї страшнім.
Паси з вас наріжуть, натягнуть на гузна вам палі
і крови наточать — упийтесь кривавим вином.
А де ж Україна? Все далі, все далі, все далі.
Наш дуб предковічний убрався сухим порохном.
Украдене сонце зизить схарапудженим оком,
мов кінь навіжений, що чує під серцем метал.
Куріє руїна, кривавим збігає потоком,
а сонце татарське стожальне разить наповал.



Ущухло серця джерело.
Криниця тьмяна обміліла,
і висхла. Як душа зболіла!
Як час ступає спроквола!
В сто летів розметався птах —
покружеляє-кружеляє
і відлетить. Кого шукає
той птах — твій крик, твій біль, твій жах?
Де ти єси, Ясна водо,
де тихі зорі полоскались,
де білі хмари тінню брались.
Німії, бідо моя, жадо
моя, бо серця джерело
вже обміліло. Обміліла
криниця. І верба пустила
гарячі брости — в крик. Зело.



Нерозпізнанне місто дороге
розкрилося колючим скалком щастя.
І враз старі наринули напасті,
здушили горло, кругле і туге.
Дивись, дивись — за муром цим одним,
за другим, п'ятим ачи сотим муром
дрімучий Київ здибився буй-туром,
лукавим косить оком і незлим.
Святошин там — дивися просто в ріг.
Цей сірий шлак, що хочеш, заховає.
Десь день постав, на підлікті спинає
усе живе, що одволодять зміг.
Ануж — як сосни рурами гудуть,
жбурнувши в небо крони величезні.
Не пустять мури — надто вже грубезні...
І швидше вб'ють, ніж пустять. Швидше вб'ють.



Стелили білі обруси
і сновигали в безгомінні
три хлопці, три душі, три тіні,
усі сподобані краси.
І даленів брунатний світ,
і морок даленів луною,
і радісною походом
благословляв на кров і піт
нас Пан-Господь. А ми були
у затінку такої туги,
з котрою не зазнати вдруге
ні радості, ні кабали.
Мій краю, радосте моя,
мене ти вийми із неволі
або сподоб своєї долі
під басаманню нагая.
Премудра бавиться змія,
світ марне добирає барви,
а смерть свої лаштує мари.
О доле-доленько моя.



Дякую, Господи — чверть перейшла,
що чатувала за мною, за мною,
бликала ціркою-оком, п'їтьмою
напризволяще до брами вела.
Вечір урочить і паморочить.
Звівся і впав, увігнався в провалля
пам'яті. І забриніло над сталлю
тиші. Так певне потойбік мовчить.
Ось вона легкість і те забуття,
що самостратою серце парує.
Рідна Вкраїна далеко — не вчує,
ти довершилося, годі, життя.
Млість і запечена кров. Течія
водить-виводить — із кола до кола
перенесе. Це ж бо ти поборолася,
ти подолала, недоле моя.
Темінь і білий, мов лезо, язик
пса. І плащі, що під місяцем світять.
Кілька цівок, що націлені мітять
в тебе. Невже навіжений вже звук?
Плавна земля попливла-попливла,
небо пустилося вплав за зірками.
О розпрощатись так рано з роками!
Обрій недобрий стає дубала.
Світ — наче грайворон. І до зорі
вже не дійти, вже передсвіт не стане
благовістити. Скінчився, талане?
Краю, ще й досі стаєш на порі?

Зразу праворуч — нічна вертикаль.
Горличка горлиць, округла од туги.
О прощавайте, не стрітисся вдруге.
Ти всеспадна, о дорого проваль.
Перепочиньте, харони мої,
станьте під небом високим, харони.
Очі притьмарює смертна запона,
в горлі солоні вищать солов'ї.
Перелетіть мене, перелетіть
через дроти, паркани і горожі
на Україну! До смертного дрожу
бачу — тополя до мене спішить.
Але — ріка попливла світова.
Зорі і думи і крони — а видиш?
Образ коханої чи зненавиди?
Дякую, Боже, за мить торжества.
Так попід зорі, отак попід сні,
так попід дріт, попід грім навіжений,
розпроклятуший свій, благословенний
край на останнім узвозі збагни.
Промельки кроків, волань і зірок.
Промельки років, надій, провидіння.
О порятуйте, немає терпіння.
Лиш вартового розмірений крок
І за песиголовцями твоя
арка закаркала чорно-червона,
нумо — заходь до сумного затону,
здрастуй же, здрастуй же, смерте моя.



Зачервоніє горобина,
птахи у вирій відлетять
і ладо ластівка дружина
відчує: див голосить, тать
на голому гіллі, на вітрі,
на хмарнім небі, на дощі
і заспокоєння нехитрі
зупинять руку на плечі
прижурному. Ще осінь буде,
ще будуть зими і сніги,
тоді спадуть з очей полуди
під млосні шепоти пурги.



І як ти озовешся
з такої німоти?
Такі шляхи пройти —
із розуму зведешся.
Вікно прокрила ти,
гучне вікно прокрила,
зозульку посадила,
щоб гостя стерегти.
Кує зозуля ку-
ку-ку, зозуля піє,
а квапити не сміє
часу ходу тяжку.
Та до моїх ушей
той спів не долинає,
лиш досвіток світає,
вся провість — для очей.
Та провість — ледь бринить
тичиною надії,
склепи, кохана, вії —
бринить і брость, і віть.



О, власну стріти смерть —
як щастя засягнути
і обірвати пута,
ввійти у коловерт.
В цій келії тісній
всі кари — не до кари.
Займаються стожари
і мстивих духів рій.
Мигоче, мов відьмак,
паркан пекельнозорий,
за голосом покори
душа рушає вспак.
А доокруг зела,
а просинь двоберега —
як сон, чи оберега,
чи маячня чола.
Сухий, як хрускіт, крок
розсипав коридорний,
обачний і проворний —
шпигає в сто голок.
Їх не уникнути —
в пронизливій повіки
ввігнав себе владика.
У вікнах танеш ти.
І сто кістлявих рук
нещастя заломило,
твое прозоре тіло
пливе за смертний пруг.
Немов на вітражах
зекранений, розп'ятий.
Не прийдуть, щоб питати —
ті, з ким ти на ножах.



Не зближуйся. На відстані спинись
і нахилийся, скільки в тебе стане
зухвалого бажання. Ні на крок
не зближуйся. Бо відстань — іспит серця
і феєричне мариво душі.
Так і стояти нам. Так і стояти.
Аби сусідували ліпота
і світ притужний. Хай синіє лезо
утрат нестерпних — о порі молінь.
Не зближуйся. За пагорбами втеч
є гони мрії — толока поетів
і прихисток невдах, котрим відрада
спогадувань — єдина з нагород,
що безоглядно їм дала поразка.



Коли б, коли б ви мали, голуби,
хоч трохи серця — ви б його на крила
взяли до себе і перенесли
на Україну, геть за ним стужілу.
До вас він добру руку піднесе
і озоветься — щедро і заклично.
Ходіть до мене — ось вам їсти й питки:
крихти на стежці, в черепку вода.
Ану, маленький, що на хору ніжку
ізчаства припадаєш — дай но я
із лапки вийму скапку, просто з губ
тебе, ще жовтодзьобе, нагодую
і дам злетіти в небо із руки.
Той Бог птахів і провесни, і хмар,
і молоді зелені шумкої,
помолоділої по ста струмках
небесної води — відтеплів серцем,
поголубів, посивів з голубами
й розтав між них — ледь осени діждав.



Дерева в маячні, шалене миготіння
дощу об шиби, об ключини губ
і ув сліпе — від мороку — мигтіння
загуб і злетів, злетів і загуб.
Тягучий стогін горбиться таємно,
аж губи об полемінь обпалю.
Скоромно, скромно, безсоромно, чемно
гріха чарівний дзбанок пригублю.
На покуті спокійно. Дотліває
ясна свіча. Отак і ти згоряй.
Ще маячна долоня сновигає,
та тільки серце звомплене не знає,
що з вас раніше — здрастуй чи прощай.

■

Нарешті — прощальна пора настагає
і від суходолу зірветься літак,
але й з-поза хмар небезпека чигає:
то ледь відстає, то вперед забігає.
Отож начувайся, рушаємо вспак.
Таксі. Шурхотіння. Пронозистий вітер
і далеч, урубана в обрій мечем,
тих ієратичних назначених літер
нервовий скоропис, як сіверкий щем.
Пронозистий вітер. Таксі шурхотіння.
Заплакані вікна, всевікна твої.
Готуйся до злету — кінець животінню.
На тебе чатують світи-галаї.
Прощальний, як подим пожарищ, той спогад.
Колюча жорства, деренчать камінці.
Дорога в провалля. В провалля дорога.
Середина пекла, розбіглись кінці.
Таксі шурхотіння. Заплакані вікна,
і за вітражами круті віражі.
А небо в проривах — до нього не звикнеш.
Поглянеш угору — і в горлі аж зіркне,
держи своє серце під горлом, держи.
Згадаєш відльоти — всю душу ошпариш.
Суремить Ірена, мовчить В'ячеслав.*
Той спогад, як подим пожарищ. Товариш
ім'ярек чатує — всі шпари заткав.
Заходить епоха великого посту.
Всецарствіє пекла. Свій острах зібгай.

* Ірина Стасів-Калинець, В'ячеслав Чорновіл — співв'язні
Стуса з Мордовського концтабору ЖХ-385/3. — *Прим. упор.*

Хтось другий і третій, і п'ятий, і шостий...
Очима, очима засіяно край.
Тож в неба провалля в бездоння, в бездолий
нагірний, невірний, утрачений рай,
всебідий, всегнівний, всещедрий, всекволий,
а що під крилом твоїм? — Кара-карай.
У небо, у надвищ, у стужу прелюту,
до сонця, Ікаре, ти, рабе розкриль,
отам і здобудеш останню покуту,
розпалиш, як горно, нагірний свій біль.
О царство півсерць, півнадій, півпричалів,
півзамірів царство, півзмаг і півдум.
Скрегоче в металі, регоче в металі
дорога тривоги, випроби і скруш.
Ламка і витка всеспадна вседорога.
Дорога до Бога, ламка і витка.
Чатує тривога, долає знемога,
а пісня підноситься, віща й щемка.



Дозволь мені сьогодні близько шостої,
коли повечоріє надовкола
і транспорт задвигтить в години пік —
я раптом з туги, з затканого неба,
із забуття, з безмежної розлуки,
од довгої надсади захмелілий,
на Брест-Литовський упаду проспект.
На ту четверту просіку* зчужілу,
де лиш глушливий гуркіт автостради
мені повість, що серця лячне гупання
б'є з рідною землею в однотон.
З мурашника людського, з прірви років
я вирву пам'ять днів перезабутих,
що стали сном і журною явою,
мов рани, геть затягнуті рубцем.
Ти не перечиш, люба, не перечиш?
О, не страхайся: між юрби людської
я пропаду, розтану, загублюся,
щоб ненароком ясний погляд твій
мені ножем у серце не ввігнався.
Тож не жахайся: я пройду, мов тінь...
В ту арку муки я ввійду, мов тінь.
Торкнуся крилом обламаним, губами
зголілими — аби краєчком уст
твої причаститися печалі —
тож не жахайся — я пройду, мов тінь.
І вже коли задуманим дівчатком,
що перед цілим світом завинило

* До 1978 р. дружина Стуса жила на вул. Львівській у Святошині, куди треба було їхати трамваем до зупинки 4-та просіка на Брест-Литовському проспекті. — *Прим. упор.*

дитинячою чистотою погляду
і немічністю власної цноти
ти неквапливо із трамваю вийдеш
і перейдеш дорогу, щоб пірнути
в надзірних сосон кострубатий смерк —
тоді пірву я серце за тобою,
обранившись по чагарях колючих,
пильнуючи твій слід, котрий од краю
душі моєї ліг на цілий світ.
Мов пес здичавілий, піду в твій крок,
ховаючи в ступнів твоїх заглибинах
свій сором, острах свій, свою образу
і радість, і жагу, і лютий біль.
Я буду тільки тінню тіні тіні,
спаду з лиця, із досвіду, із літ —
єдиним серця жилавим листочком
котитимусь під вітром власних бур.
Ось ганок наш. Ти вже перед дверима.
Натисла на дзвінок — і легко так
важезну прочинила райську браму.
Озвався син наш. Крикнути б. Але
подати голосу — не стало сили...
Урвався сон. Гойдалась на стіні
вздовж перетнута зашморгом дорога
до мого двору. І колючий дріт,
набряклий ніччю, бігав павуками
по вимерзлій стіні. Глухий плафон
розбовтував баланду ночі. Досвіт
над частоколом висів. Деручкий
дзвінок, мов корок, вибив з пляшки сніва
нової днини твань...
Померти на дорозі повертання
занадто солодко, аби Господь
нам не поклав у долі узголів'я.



Цей спалах снігу, тьмяно-синя тінь
від частоколу огорожі, кетяг
різьблений намерзлу на утлих вікнах
і олімпійське торжество берез,
ця теплота сподіяння і сну,
вспокоєного спогадами, окрай
душі впокореної, де усі
початки і кінці зійшлися разом —
це все відгадка віщих таємниць,
котрі тебе спостигнуть ненароком
і відживлять. Чи ненароком — вб'ють.
І що то все? Життя легка основа
лягла в прозорості земного дня
і світиться. І світ благословенний,
караючи, у душу увійшов.
І душу геть обліг.

Душе, світися
і посвітися, ясен болю мій.

■

Наснилося, що я на тім дворі,
безмежно розгородженому раптом,
де вже кортить колючими алеями
прогулюватись тіням воружким.
Я став при чорній брамі. В сто очей
вглядаюся — і вже за назиранням
себе не чую. Бачу: біла тінь,
у сардаку сіренькому бреде
зі згаслим поглядом Золотокоса.
— Ти хто? — питаю з острахом. — Ти хто?
І згадую. І сам відповідаю:
— Це ти, це мабуть ти, котра мені
повинна появи́ти царство тіней,
щоб я себе на тому тлі чіткому
зустрів віч-на-віч.

В дертих куфайках,
як немічні прояви, болі тлумляться,
чи розтікаються безлюдним широм,
чи товпляться торосами терпінь.
Така гуде зав'юга довкруги!
І не зійти із дива, що трепети
листок зелений — ані зворухнеться,
як мертвий, висить. Жду. Чого я жду?
Щоб надійшов один болючий рот
з попеченими тьмавими губами
і злякано накрив мої уста,
проносячи движкий свій усміх далі.
Весняна мжичка, і земля ще спить.
От-от зі сну прокинеться дорога
і зблисне сонце, і забродить сік
в тих овочах, що довго літа ждали
і старіли в чеканні. Але ти,
трояндю чорна, пуп'янки пустила!



Ти десь живеш на призабутім березі
моїх змілілих пам'ятей. Блукаєш
пустелею моїх молодощасть,
як біла тінь суворой скорботи.
Так часто Бог нам зустрічі дарує
в цій келії. Так часто я тебе
зову крізь сон, щоб душу натрудити
повік незбутнім молодим гріхом.
Припертий до стіни (чотири мурі —
і п'ятого кутка ніяк не знайдеш).
Чи не щодень до сповіді стаю,
та жодної нема мені покути
о кожному мурі проступає рить
журби твоєї. Посестри-подоби
(нічний твій виступ) — в кількоро очей
зорять на мене поглядом німотним —
дошуковуються давньої душі.
Ти є в мені. І так пробудеш вічно,
свічо моя пекельна. У біді,
вже напівмертвий, я в тобі єдиній
собі вертаю певність, що живий,
і жив, і житиму, щоб пам'ятати
нещастя щастя і злигоднів розкоші,
як молодість утрачену свою,
жоно моя загублена! Тобою
я запізнав ті розстані, які
нам доля не прощає. За тобою
спинив я часу плин. І кождодня
вертаюся в витoki. Надто тяжко
ступаю безворотньою дорогою,
де втрачено початки і кінці.

Я здумано живу і не зберуся
натішитися злагодою ночі
і забуття. Неначе стовп огнений,
мене ти з себе викликаєш, надиш —
забутим, згубленим, далеким, карим
і золотим. Куди ж мене зовеш,
брунатна бджілко? Дай мені лишитись
у цьому часі страдному. Дозволь
зостатися з бідою наодинці
і — ачи вмерти, чи перемогти.
Дарма. Ти знову в сни мої заходиш,
вельможно мури прочиняєш всі —
і золоті, брунатні, карі очі
йдуть зовсібіч на мене. І беруть
у свій полон.

До молодости зносять,
аби жбурнути — в прірву...

СПОГАД

Вечір. Падає напруго сонце.
Обрій ошкірений наколовся
на шпичаки дальніх сосон. Спокій.
Понад узгір'ям гроз легіт —
щойно зведе крильми і застигне.
Пам'яттю вражений, пригадаю:
Темінь, вишні під місяцем
дрібно тремтять.
Свічка розкошлана, а троянди
пуклі серця б'ють на сполох. Ось ви,
полиски щасть моїх. Ось ти,
щемна поро прозрінь.
Будь же, мите, на віддалі
і не ближся.



Схилившись до багаття давніх спогадів
на цій безмежній виглухлій розлуці,
де ані зір, ні місяця нема,
де навіть вітер не подме, я грію
пограбілі долоні, виглядаю
геть забарного досвітку. Дивлюсь,
перебираючи життєві чотки,
аби не провалитися у розпач
і не піддатись смертній самоті.
Сиджу, поклавши лікті на коліна,
поштурхуючи вугілля пригасле,
що бурхає, і жевріє, й тремтить,
уяві непідвладне. Білий світе,
чи ти мені наснився ночі гупої,
чи я про тебе пам'ять приберіг
моїх далеких предків? Чи самотність —
така безмежно довга і жалка —
тебе створила із душі моєї,
стараючись про зими холоднеч?



Прощайте ви, чотири мури,
три двері, грачене вікно
і ти, мовчазний і понурий
мій столе, й ти, вільготне дно
ночей тюремних. — Прощавайте.
Коло Тенара — мерехтить.
Нічні сонця, мені світайте,
бодай на день, бодай на мить.
Біда тут грала на басолі,
чорти казились по кутках.
А втім скажу: пізнав і волю,
свободу на семи замках,
коли гуртом відпочивали
(как на курорте, еге-геж!)
і на чим світі проклинали
і папу римського й папеж.



І жайворони дзвонять угорі —
мов гостре срібло річки степової,
мені заблисло з пам'яті глухої,
де бродять тіні — з ночі до зорі.
З лісів довкільних зозулі
предовгого наобіцяли строку.
Чи й вистане здоров'я нам, нівроку,
на цій пахкій, а не своїй землі?
Прогірклим медом пахне сіножать,
зелені скла горять в зеленій хижі,
де мертві сплять, навіки впавши крижем,
здобувши приостанню благодать.
Там ще лежить архангел Михаїл,
стуливши в пучку пальці молитовні.
А світ гріховний котить хвилі повні,
що б'ють об пекло, вибившись із сил.



Тюремних вечорів смертельні алкоголі
тюремних досвітків сліпа, як близна, ртуть.
А сто мерців, обсівши серце, ждуть
моєї смерти, а своєї волі.
І день при дні глевтяники жують,
аби чимнебудь душу закропити.
Валує дим — то дні несамовиті
вершать, ачи розпочинають путь —
по спогадах, що в пам'яті гніздяться,
по втратах, що тебе з усіх спромог
угору поривають, коли Бог
постав, як лютий бич і можновладця.



І дім наліг на дім,
і вулиць крутія.
У імені твоїм —
ганеба — скорб моя.
Тороси вікон, ґрат,
проспектів, ліхтарів —
за кожним рогом — кат
зі злим острішком брів.
Це він кивав каштан,
як вишколений шпиг.
Вродився враз паркан:
це я його встеріг!
Це він, це він, це він —
при кожнім вітражі.
Піймався, вражий син,
держи його, держи!
Трамвай тебе затис,
цей мур дорогу втяв.
Куди подіти хист,
що душу запопав?
Проти їм, Боже, встид
і відпусти їм гріх.
Ловці душі в твій слід
біжать з усюд усіх!



Сумні і сині, наче птиці,
уже без неба і без крил,
обсіли край своїх могил —
живої не доб'ють водиці —
на попелищі віковім,
досада щириться з досади,
їм спільної немає ради,
нерадісний їм спільний дім.
Тоді сторіками пливуть
і жалощами душі студять
і будять мертвих — не розбудять
і не докликавшись — кленуть.
Напростувалася їм путь —
спадна, укотиста, узвізна,
і настає година грізна,
і сурми доль в сто горл ревуть.



Мов лебедина, розкрилила
тонкоголосі дві руки,
збілілі губи притулила
мені до змерзлої щоки.
Сльозою темінь пронизала
в пропасниці чи маячні,
казала щось, даліти стала...
Мов на антоновім огні,
не чув нічого я, не бачив.
В останньому зусиллі зміг
збагнути: все, тебе я втрачу,
ось тільки виведуть за ріг.



Господи, гніву пречистого
благаю — не май за зло.
Де не стоятиму — вистою.
Спасибі за те, що мале
людське життя, хоч надією
довжу його в віки.
Думою тугу розвіюю,
щоб був я завжди такий,
яким мене мати вродила
і благословила в світи.
І добре, що не зуміла
мене од біди вберегти.



Немов крізь шиби, кроплені дощами,
крізь скрик розлуки, ліхтарів і ґрат
затрембітав тонкими голосами
гранчастий келих квітів і дівчат.
Там мармуровий врунється акант,
різьбленими лопоче язиками
поколяду — немов за образами —
доносить співу тужний аромат.
Там буриться похмурий амарант
і айстри у покірній непокорі
останні долітують прозорі
дні вересня — ясноджерельний кант.
І папороті цвітом процвітає
оцей дивочний опівнічний спів.
О, як би я туди до вас хотів —
хоч краєм ока або серця краєм!
Ридають ув аортах солов'ї
і пролітають в вирій, пролітають.
А ті, що йдуть крізь смерті, поринають
в галай-світи, світища-галаї!
Покірні тузі, образи пливуть,
тремтять, мов струни, кроплені сльозою.
Промов же, Україно, за котрою
із загород відкриється нам путь?
Такі бо забродили алкоголі,
такі надсади і такі хмелі!
Сурмлять у ріг чотири вітри в полі
і, ніби криця, сталяться жалі.



Сто плах перейди, серцеокий,
сто плах, сто багать, сто голгоф,
а все оступають мороки
і все твій поріг зависокий,
бо світ розмінявся на кроки
причаєних надкатастроф.
Бо що застарі наші болі
над цей невидимий стобіль?
Всі вітри зійшлися у полі
і владять тобою поволі
і грають тобі на басолі
страшний козачок божевіль.
Зростає твій крик кострубатий
кущами знімілих морок,
поділено світ на квадрати
і в душу вгризаються ґрати
і гнів твій, твій біль пелехатий
подимний збирає оброк.
До хащі озвалася хаща,
біда гомонить до біди,
вітчизно, ти вже розпропаша,
куди ж ти проклала і нащо
свої ошалілі сліди?
Заклечано землю дротами,
планету дроти оплели
і долю козачу постами,
неначе козу, провели.
Сто днів душогубцями висять,
таж ось твій кондак і тропар.
Уже божеволіє місяць
між ультрамаринових хмар.

Я поглядом зизим шукаю
в безодні зорю золоту.
Кричу, її зву, накликаю,
а як не знайду — то зблукаю
і власні сліди замету.
З високої тверді явися,
в земному бездонні — ярій.
По людях, бідо, не по лісі —
дорога твоїх веремій.
Ряхтить у вогнях телевежа,
рубінові набризки лих,
за власні заходити межі
ти зможеш, мій любий, як зміг?
Коли розступаються гони —
то ти через прірву ступай.
І де ви поділись, полони,
і де він подівся, той край?



Сліди обачні на снігу
не соболя, а крука.
Ото розлука — пу-гу-гу! —
пу-гу-гу-гу! — розлука.
Вже! Пересілося ждання,
од стерпу смертно п'яний.
Дивлюсь — весни ані звання.
При вікнах — урагани!
Так стій і стій,
і стій, і стій,
ні сина, ні дружини,
ні матері, ані надій
на сонце України.
Так стій, і стій, і стій, і стій,
дубій на сто-морозах.
О будь ти проклят, часе мій,
у всіх своїх погрозах.
Збавляю це нудне життя —
тяжка його кормига.
Оце і все нудне пуття —
ніч, камера і книга.
Коли повернення нема,
при вікнах — заметілі
і дивиться твоя тюрма
в обличчя сполотнілі.

КАМПАНЕЛЛА

Що ти мрієш, страднику нещасний?
Що ти мрієш сонцем світовим?
Грім гримить громохкий і напасний.
Землетрус, і блискавиця, й дим.
Камера твоя в чотири мури
простору. Віконце і ланці.
І обличчя — сіре од зажури
і зійшлись початки і кінці.
Місто сонця пахне смертним тліном,
пахне кожен вірш твій небуттям.
Світ творити ницим і уклінним.
На колінах — тішитись життям!
Яма крокодиляча і велья
і поледро — тільки це й твоє.
Як безобрійна нічна пустеля —
все апокрифічне житіє.
Божевіллям прихистись до люті,
Од торттури — смертю прихистись.
Сплять мерці — у кригу страху вкуті,
і земна похитується вісь.



Біда так тяжко пише мною,
Так тяжко мною пише біль.
В безодні — ти. А погорою —
веселий бенкет божевіль.
Опроти всесвіту, опроти
небес, і місяця, й зірок.
Лежиш ти, сповнений скорботи,
і стежиш долі дивен крок.
Та, потайна, вона тобою,
мов житній колос, проросла
і розминувся ти з собою,
і з світом брат, і брат з собою,
і з себе — друзям ність числа.



Припнуто човен, а вода струмує,
і, сидячи в самотньому човні,
дивись, як має осінь на вогні
і як діброва свій покон святкує,
і розгубись у вирі струмувань,
згубивши берег свій, віддавшись світу.
Горить стерня, де половіло жито,
о вересню, теребище смеркань.
Отак посиджу в довгій самоті,
над вудкою схилившись. На ту пору
прикотяться вози до мого двору
і небеса прикриються пусті.



Недоля вже нитку сурову снує,
а згадую знову і знову
в каміння вмуроване серце твоє
незнаний, незвіданий Львово.
Здається, від панських полишений учт,
камінний, кремінний, залізний,
мені поставав ти із замчових круч,
захоплень накинувши близни.
Торговище совістей, радощів, душ,
де золотом писані ярма,
ти вився провулками круглий, як вуж,
од мене ховався недарма.
Бо що мені горда твердиня жаги,
бо що мені пам'ятний цвинтар?
Сплюндрована річко, твої береги
стріляють ув очі, як флінта.
Бо що мені гурма веселих базік,
отих джигунів і батарей,
як падає з неба вогненний потік —
і дощ смертоносний ушпарив.
Бо пусто, і голо, і чорно довкруг,
бо порожньо, чорно і голо
заходить тепер за останній свій круг
вогненне, як грім, покотьоло.
Задосить напастей, весела поро
опровесни — ти нескінченна,
боюсь, обіп'ється гаряче перо
од праісторичного щему.
Ввижається білий, як смерть, гробовець
зриваються вгору собори,
і хай би вам грець, і хай би вам грець,
всі завтра, всі нині, всі вчора.



Цей шлях — до себе. Втрачена земля
в ясному розвидняла сновидінні,
аж зустрічні наїжилися тіні.
І ти — чи то старий, чи немовля —
геть розгубився в колі давніх років.
А світ знайомий тільки скинув оком —
і не впізнав. Стоять дружина й син,
пишаючись між радісних куртин.
Так обережно, скрадно, ненароком
ти близився до себе. Потерпав
розбити скло тремкого сновидіння,
та зустрічні наїжилися тіні,
і ти, проснувшись, гірко заривав.



Хай роки б'ють по голові,
а ти співай своєї,
що й мертві, ми таки живі
і живемо для неї.
Хоч як нас не збавляє лють
і світова навала,
але брати все йдуть і йдуть,
щоб свічка не згасала.
Іще німує материк,
прищухли корогами
тополі тихі. Їхній крик
аж топиться піснями.
І ми, неначе шпичаки,
неначе пні згорілі,
свої збавляємо роки
там, де найбільш при ділі.



Ти тінь, ти притінь, смерк і довгий гуд,
і зелень бань, і золото горішне,
мертвіше тліну. Ти бажання грішне —
пірнути в темінь вікових огуд,
із хуторів, із виселків і сіл
ти, безголова дорога потворо,
гориш в віках, немов болід, як Тора.
Горіти бо — то вічний твій приділ.
Всеспалення. Твоє автодафе —
перепочинок перед пізнім святом,
як ворога назвешся рідним братом
і смерк розсуне лірою Орфей.



Осики лист карозелений
тремтить на вітрі і тремтить.
Ще досвіток. Господь ще спить.
Зітхає в'язень коло мене
і моторошно так кричить,
окритий сном. В вікні глухому
на день займається зоря.
Недоле, нишком догоряй
і не кажи про те нікому.



І стрілку смерти відведем назад,
на кілька літ, дарованих терпінням.
Хай доля скаже — ось ти, благостине,
котра не знає ні оздоб, ні вад.
Тож стрілку смерти владно відведем,
щоб не застановлятися на тому,
що приховала стежка невідома,
як щемний сон, або як сонний щем.
Це катастрофа часоплину, стик
обачности й зухвальства, пільми й світла,
цей визубрений частоколом рік,
назнаменовань ледь помітні титла,
усе, що був Господь нам передрік —
осиплеться, неначе пух кульбаби,
де стільки смутку, спогаду і зваби.



Розсотане павіття лісу
над дротом колючим зависло,
розсотаний спогад обтятий,
розсотаний Місяць і Марс.
Вглядаюсь, пильную. Чекаю —
нараз замикаються числа,
і перша минула одміна,
нова починається враз.
Така рівновага на Сході —
аж очі викруглює подив,
терпіння чекає команди
і раптом лунає, мов стріл.
Округлений спалах страждання —
терпи. Значаються роди
над царством зачумлених дужань,
понад королівством могил.
Світання, мов рана розкрита,
розтулені губи скривило,
прокинулись блазні — спросоння
гадають, зідхають, жують.
Не горнеться серце до серця,
не тулиться тіло до тіла,
бо вже, напростована в вічність,
давно остобісіла путь.
І дні, наче ланці, чавунні —
і жодної більше одмини
бряжчить, ніби досвіток віку,
тяжкий гудзуватий ланцюг.
Миттєво збігають століття,
століттями плинуть хвилини,
і кутий вмерзає до ґрунту
пристебнутий неба округ.

Гадючаться круглі дороги,
напоєні кров'ю і потом,
іскріють сніги, і самотність
уже солов'ями лящить.
Зіпаю, мов зябрами, прагну
піймати роззявленим ротом
оте покотьоло напастей,
що просто ув очі летять.
Розсотане павіття лісу
зависло над дротом колючим,
розсотаний дух твій недужий
над дротом колючим завис.
І вже не збагнути довіку
рельєф — де провалля, де кручі
і в себе тобі не вернути,
ти в горе корінням уріс.
Прощай, сподівання — всі завтра,
всі згодом, всі скоро, всі потім,
до Божої стукаю брами,
та марне — Господь-Бог мовчить.



Вся сцена полетіла шкереберть,
геть антураж потрощено до біса.
Роздерта декорована завіса,
і гробна тиша, віща, наче смерть.
Ні постаті — на весь великий кін,
хібащо порохи ширяють лячні,
а де шаліли пристрасті обачні,
вже владарює сардонічний сплін.
Король наш голий! Геть же короля,
скінчилася занудна дивовижа,
і Фавста невситиме чорнокнижжя
провадить на відьомські весілля.



Ріка життя уже тече повз мене,
і жди не жди і, скільки не чекай —
та оббігає течія шалена
забуту гору і забутий гай.
Окремо день — синіє стьожка болю,
окремо космос — чорна чорнота.
Забутий, світе, я назнався вволю,
чого ти варта, дорога мета.
Проносяться століття — не спинити
ув алкоголь біди, у забуття.
Збігає час — страждати і любити,
а за парканом кулиться життя.



Твоє життя минуло й знебуло.
І гусне крик. Довліє злоба днів.
І спроневіра спалює чоло,
і дивен див біжить поверхи древа,
і ніч біжить — поверхи давніх днів,
і тінь лягла на заволоку часу.
Поезіє, красо моя, окрасо,
я перед тебе, чи до тебе жив?



Не надбудись. А спи і спи,
а спи — не надбудись.
Смертельної обпийсь ропи,
тюремної — упийсь.
Час не накличеться тебе,
час не накличеться.
Хтось загребуший світ гребе,
хтось в шпари тичеться.
Кли-кло, кли-кло, кли-кло-
кричи в припале пилом шкло,
а ти — цвіти, а не марчій,
розтулене стебло.



Мов мертві дерева, неначе мамути,
що збуджені зі сну правікового,
вернулися у вичужілий світ
і розминулися з своєю смертю —
так лігво це. Але зупин ворожить,
Обрубано. Омріяні дороги
схиляючи до віри. Лігво це
Запрагло вертикалі. Лігво це —
останнє пристановисько. Мов мамути,
новонародженою марять смертю,
сподіючись — чим далі од життя,
тим ближчає рятунок. Квадратура
таємних бід і ромби самоти,
і прямокутники старих напастей,
і лінії спадні усевпокори,
і вертикальний понадзірний щем.
Куди податися? Куди сховатись,
аби втекти глухонімого болю
і таємничого Всепереляку,
і ницого рятунку Порожнеч?
Мов мертві мамути, мов пні згорілі,
розкопані обрубані корчі,
живе крізь смерть спогадують, здійснявшись
на різьблених котурнах забуття,
над безберегим розпачем напнутим.
Скидається двоповерхове горе
з-під кучугур зчамрілих сновидінь
і напростовується путь до Бога.
А вічність скапує, немов живиця
з осамотілої сосни. Свічаддя
обламаних небес скалками сяйва
обранює тужавий погляд, гинь
і почезай. Бо смерть і темінь — сестри.



Вся в жужелиці, поросі, вугіллі
вся сіра й чорна, і брудна, й кургуза,
збігаючи донизу, там де балку
перетинає залізничний насип,
мені наснилась вуличка моя.
Вузький ворок — тісно тут мені,
щоб радість розпросторити. Спускаюсь
донизу, проминаю кілька хат —
і ось вона, моя домівка рідна.
Старий колодязь, вичовгана корба,
акація обтята, сохлий клен,
зашторена зажурена веранда,
котра уже мене не впізнає.
Добридені, рідна хато! Де ви, рідні, —
стрічайте сина блудного. Дарма.
Німотні двері. Аніде ні звуку.
Лише жерделі ветхі у дворі
журливо поколихуються. Виходжу
в німе подвір'я. Призьба. Клямка. Стук.
Анітелень. Від мене замуровано
моє минуле, вимовкле й німе,
заховане між грубих стін саманних.
Куди ж мені податися тепер?
Не знаю. Не збагну. І довгу думу
досновую, схилившись до лави.
Від балки обіззався паровоз.
І захід сонця геть заколихався,
розносячи свій деренчливий дзвін.
Все. Більше пристановиська немає,
немає доми. Світ утратив вісь.



Був дощ. Була пора смеркань.
І зворохобилися душі,
і роздуми лягли в папуші,
мов листя ув осінній скруші,
ці дні, немов зотлілі груші
не мокрій гілці існувань.

Був дощ. Була пора смеркань.
Гриміли у порожній ринві
добірні краплі, ніби сливи,
котрі падінням і щасливі,
аби в останньому пориві,
у плині самострумувань
ураз зайти за себе грань,
пірнути в смертні переливи.

Був дощ. Була пора смеркань.
І в серце увійшов неспокій,
і сон, далекий і глибокий,
клав звідусіль обачні кроки,
чиїсь проносились потоки,
і потерпав, що це — наскоки
щойнастрашніших із дерзань,
але допоки ще, допоки
умерлий, виринай з волань.

Був дощ і все виповідав
свою недолю і зажуру,
припавши нахильці до муру,
і на існувань кучугури
ще кучугури досипав.

Був довгий дощ. І я не спав,
а чи очей не міг склепити
і думав, як то в світі жити?
Чекати, нудитися, скніти?
Усе життя, несамовитий,

ти, розтриклятий, розпрокляв,
то як же з долею дружити?
Авжеж, не можна. Розбирав
себе по кісточках, шукав
ачи поради, чи привіту.
Бідо, не збутись твого гніту,
а де твій край? У вирві світу
чекай неслави із неслав.
І вирозумій весь свій вік,
все, що второсило дорогу.
Час навернутися до Бога,
під оберегу й осторогу?
Кажі ж — ти Господа шукав?
Був дощ. Була пора смеркань.
Чиїсь непевні силуети
снувались по стіні. Хтось шпетив
тебе, питавши, хто ти й де ти.
Ці перелети й недоleti,
не вимінили давні мети?
Ачи збагнув уже, поете,
ці жахом писані портрети?
Був дощ. Був смерк. Був час страждань —
у хвилю самокатувань.
А дощ іде, а дощ іде,
неначе небо, що над нами,
страшними гримнуло громами
і ти радний уже руками
вчепитись за повітря. Снами
себе не збути. Яма ями,
в якій розводишся з світами.
Без мови лишишся. Без тям.
А дощ іде, а дощ іде —
і липнуть мури до грудей.



Десь там на споді пам'яті ворушишся
і погляду не попускаєш свого.
Забутим днем, забутим світом сушишся
та серцю тихо говориш: слава Богу,
що все минуло, знебуло, пішло.
Уже, розлуко, ти за течією.
Безкрая муко і безкрає зло,
єси покоро-радістю моєю.
Я — посеред. Між двох своїх світів
пливе мій човен. Де не скину оком,
по праву руку — крутояр і рів,
по ліву руку — темно і глибоко.
Так мудро нас страждання піднесло
понад плавбою і понад добою:
Пускай на воду зламане весло
і стань уже безпам'ятний — собою.



І то була мені досада:
пливла розгониста, туга,
сліпучо-біла автострада.
Неначе линва циркова,
що над усесвіту проваллям
свої заявлює права.
І ні початку, ні кінця
тій гілці простору, що родить
тугі оранжові сонця.
А в небі — де хоч в око стрель —
там джереловий голос бродить,
вишневий, мов віолончель.
Полощеться сорочка біла
од начувань, не од вітрів,
душа займається зболіла.
Масніє незглибимий рів,
із зойком вод. Та Бог боронить
зухвальця, поки ніч супонить
лють зизооких вечорів.



Ніч осідала і влягалась падолом,
а я горою брався до світів,
минуле в грудях гупало ковадлом,
ще захід сонця з-за плеча бринів,
ще білі руки сновигали в темені,
ще зболені ламалися уста.
Уже мені, уже мені, уже мені —
скипілись разом падь і висота.
Тут паверх, паниз, пажиття і паскін,
переступай шипуче лезо меж
і рідні лиця, мов порожні маски,
тоді здадуться з понадгірних веж.



Упали роси на зелені вруна,
з діброви обіззався соловей,
подобою душі ряхтять лагуни,
безмежно виростаючи з ночей.
Над головою зірка ще тріпоче,
мов пійманий у сільце дрібен-птах.
Зайнявся день і хижо палахкоче
по чорних роздоріжжях і вітрах.
Паду в росу — в благословеннім лоні
землі своєї спокій віднайду
усеблагій віддавшись обороні,
що провіщає всеблагу біду.



Весняний вечір. Молоді тумани.
Неон проспектів. Туга ліхтарів.
— Я так тебе любила, мій коханий.
— Пробач мене — я так тебе любив.
І срібляться озерами долини,
шовковий шепт пригашених калюж,
мені ти все життя, немов дружина,
мені ти все життя, неначе муж.
— А пам'ятаєш? — Добре пам'ятаю.
— А не забув? Чи не забув? — О, ні.
— Здається, знову в молодість вертаю,
все наче увижається вві сні.
І першу зустріч? Першу і останню.
— А я лиш першу. Ніби й не було
минулих років нашому кохання,
не вір, що за водою все сплигло.
— Не треба, люба. Знаю, що не треба.
Хай давні душі б'ються на ножах.
А єдиниться — предковічне небо
вам спільний шлях покаже по зірках.



Задосить. Приостань і жди кінця.
Великий світ замкнувся над тобою.
Прощайся з молодечою жагою
і втраченого не шукай лиця.
Задосить. Приостань. Упився гроз?
Від правіків на всевіки упився?
Муаром хмар смертельно позначився,
зіскнілу душу видубив мороз.
Тепер задосить. Жди і жди і жди.
Благословенного, мов день, смеркання.
Ти — ген на белебні. Ти ген за гранню
утраченої зопалу біди.



Крізь шиби, тьмаві і заплакані,
два голоси, неначе лози,
стенаються, од вітру злякані,
мов віщуни про вічні сльози.
Дві голови — за сніва темінню
сестри і матері — схилились,
щось гомонять. А вікна червінню
поповечір'я — окропились.
Сестра і мати — заклопотані
таємну порають вечерю,
а сто думок моїх розсотаних
не в силі втрапити у двері.
Це все тюрма. І ніч, і брат мій спить.
Росте під стелю всечекання.
Але іще хтось є, чи то в мені сидить —
і цідить жалюзі світання.
До шиб гарячим притулюсь чолом
ловлю ув очі їхні тіні,
сидить мій батько за сумним столом
у празниковому одінні.
Сумні долоні на столі лежать,
а він схилився у фотелі,
аж чорні мури кам'яні дрижать,
як сині тіні на постелі.
Це Ленінград. Це камера нічна,
тюремна кручена лікарня
і голова запаморочена —
йде гуд з чортячої гамарні.
Сон сну гойдається, сон сну пливе
під стелю цигарковим димом.
Благослови ж, мовчання гробове,
і довга дума нещадима.



І небо стало меншати мені.
Нема безмежжя, довженого щирим
дитячим оком. І нема довіри,
що втрачене явою буде в сні.
Бо й снам забракло хисту. Невідь-вік
і в ньому серце багатьма човнами
пустилось врозтіч. Мрії зйдуть снами,
пригаслими жаринами повік.



Крайкіл — скрикнуло ізліва,
перейми но, переймай!
Україно, будь щаслива.
Сон-тополе, прощавай.
Валять гуркоту огроми
сторч на голову тобі,
пропадять, аеродроми
спопеліться в стожурбі.
Кров пірвалася — відстати,
залишитись при межі,
ще станцюєм, пане-брате,
на розкритому ножі.



Запахло сонцем, воском і зелом,
в мосянжне колихання передліта
летить бджола, журбою оповита,
мов янгол із надламаним крилом,
на обрії, одразу ж за селом,
де оболоню тишею сповито,
горять кульбаби, тішачи півсвіту
своїм цнотливим молодим теплом.
І надлетівши, зморена бджола
відчує стебел плавне колихання,
як подихи землі і як кохання,
і як плавбу до вічності, вона
зазолотіє щедрим соком сонця
і схочеться їй віщих таємниць
запричаститися, припавши ниць
до вутлого кульбабиного лонця.



Ти відійшла — допоки я збагнув
і спалахом розлуки всю об'яснив.
О руки-злюки, о, які прекрасні
були осмути, у які вгорнув
тебе — із ніг до голови — як в льолю,
дочко моя, маленьке немовля.
Як попливла була мені земля.
А струмінь запізнав — як віщу долю.



Зими убогий маскарад
притлумив сон життя.
На стільки кривд і стільки правд
одного вороття
замало буде. Чорний дріт
вишивано у хрест.
А вічність творить вічний міт
плачів, хоралів, мес.



Немилосердно нас об вічність б'ють
припалою снігами головою.
А все не поквитаємось з добою,
ніяк не вийдем на правдиву путь.
Тороси горя нас і труть і мнуть,
тороси болю кличуть нас до бою,
а ми пливем, як туші, за собою
і тільки дух нам забиває лють.
О в'язню вічності, гати себе об мур,
гати об мур, аби зажить свободи,
конає світ, уярмлені народи
гойдають небо, ніби абажур
і в чорноті космічній, над зірками,
росте їх крик — жалкими шпичаками.



Два вогні горять, з вітром гомонять,
а в високім небі два сонця стоять.
А що перше — день, а що друге — ніч,
а між ними синім цвітом вже зацвів тирлич.
Уперед піду — вогню не мину,
а назад піду — загину.
Два вогні горять, з вітром гомонять,
а в високім небі два сонця стоять.



З півдев'ятої ранку до пів до шостої
вони старанно переконують одне одного,
що не божевільні.
Проте божевільня написане на обличчі кожного з них.
Старий єврей, маскуючись під німця,
демонстративно обмацує арійські гулі,
і, розповідаючи мені антисемітські анекдоти,
він задоволено хихоче, бо переконаний,
що віднині я не маю його за єврея;
мати школяра, повія-розвідниця,
нашиває шматки бавовни на білосніжну хустку,
щоб здаватися непорочною;
таємного фіскала опановує світова скорбота
й гуманістичний мізантропізм;
старший начальник задоволено всміхається,
бо запорпані в гнилому підвалі
жінки попискують, як настрахані миші;
начальник накручує пружину годинника,
зазирає в перекидного календаря,
і обмацує сейф: коли він дивиться на мапу,
що вчеплена над його головою,
обличчя йому світлішає:
що не кажіть —
а одна третя земної кулі, вважай, наша.
Все це допомагає йому переносити морську качку
бюрократичних штормів. Жоден із присутніх
не помічає,
як закамарками смердючого підвалу
сновигає вельможний сказ,
хтиво потираючи страпаті долоні.



Рятуючись од сумнівів,
б'ю телеграму собі самому
вчасколивесьрадянськийнарод-
івсепогресивнелюдство-
готуєтьсягіднозустріти-
черговийз'їздКПРС,
бажаю тобі великих успіхів,
щиро заздрю, що ось уже 30 років
ти живеш у найщасливішій в світі країні.
Але й після цього досада не минає.
Тоді я згадую, що міжнародна обстановка
сьогодні складна, як ніколи,
і заспокоююсь.



Досить крові, — продекламував кат,
коли ніж, загнаний мені поміж ребер,
стримів у спині.

А я подумав, скулившись весь од болю:
що, як він захоче ще й лікувати мене?



У цьому полі, синьому, як льон,
де тільки ти — і ні душі навколо,
уздів і скляк — блукало серед поля
сто тіней. В полі, синьому, як льон.
І в цьому полі, синьому як льон,
судилося тобі самому бути,
судилося себе самого чути —
у цьому полі, синьому, як льон.
Сто чорних тіней довжаться, ростуть
і вже, як ліс соснової малечі,
устріч рушають. Вдатися до втечі?
Стежину власну биндою згорнуть?
Ні. Вистояти. Вистояти. Ні —
стояти. Тільки тут. У цьому полі,
що наче льон. І власної неволі
зазнати тут, на рідній чужині.
У цьому полі, синьому, як льон,
супроти тебе — сто тебе супроти,
і кожен ворог, сповнений скорботи,
і погинає, але шле прокльон.
Та кожен з них — то твій таки прокльон,
твоею самотою обгорілий,
вертаються тобі всі жальні стріли
у цьому полі, синьому, як льон.



Утрачені останні сподівання.
Нарешті — вільний, вільний, вільний ти.
Тож приспішись, йдучи в самовигнання,
безжально спалюй дорогі мости.
І вірші спалюй, душу спалюй, спалюй
свій найчистіший горній біль — пали.
Тепер, упертий, безвісти одчалюй,
бездомного озувши постоли.
Що буде завтра — дасть Біг день і хліба.
А що, коли не буде того дня?
Тоді вже гибій, отоді вже гибій,
простуючи до смерти навмання.



Про що тобі я зможу повісти,
як стрінемось при зустрічі при нашій?
Живи здоровий, синку мій, рости,
спивай меди із чарівної чаші.
А я, твій батько, маю ще тягти
кормигу літ у чорнім єралаші,
збавляючи літа свої найкращі
в світах, які не можна досягти.
Мій любий сину, час мене повів
за ці нелюдські грізні загороди,
де зібрані принукою заброди
чи не справіку п'ють Господній гнів.
Стоять, мов кволі тіні, проти лиха,
аби спізнати: смерть — то справжня втіха.



Громадяни, дотримуйтеся тиші,
вимагають чотири щити довкола високої вежі,
де великими літерами зазначено:

Всесоюзний науково-дослідний центр
по акліматизації картоплі на Марсі.

— Колись вона буде дешевша за сірники, —
патетично вигукує високий дідусь,
гладячи рукою кота,
що визирає з-під пальта,
яке було в бувальцях.

— Ви бачили, в них ніколи не гасне світло, —
підносить догори пальця
облисїлий інтелігент у пенсне
(тільки тепер він відривається од фоліанту).

— Да-а, — докидає літній чоловік у пожмаканім костюмі,
і важко второпати, про що він думає.

— Робо-та, — компетентно протягує
людина в штатському.

При цьому він владно обдивляє
численний гурт, що зібрався перед брамою і жде,
коли ж нарешті можна буде пекти картоплю
на вулицях.

— Ось де повчитися, як треба служити народові, —
мрійливо проказує білява дівчина,
для якої любов до народу нагадує радощі плоті.
З виразами облич, як на сповіді, люди побожно
прислухаються до врочистого гамору за муром.
Раптом звідти долинає хтивий дитячий вереск.
Високий дідусь витягає суху шию,
вуха його нашорошені, як у зайця.

Інтелігент, втупившись у читання,
мало не носом водить по сторінках,
літній чоловік у пожмаканім костюмі
починає старанно пригладжувати руками
пасмуги на лацканах.

Людина в штатському відходить у тінь
і там, ніби свічі, запалює очі:
спочатку починає жевріти одне,
потім друге.

Білява дівчина стає схожою на весталку.
Натовпом ходить організований кашель,
настільки страшний, що обличчя
деяких скидаються на сині баклажани.

Дівочі верески не вщухають.

Вони ростуть і ростуть,
починається дика оргія,
мури ніби заходяться сміхом.

Люди нишкнуть, похиляючи голови:
ні пари з уст. Тимчасом на мур видирається
гарна гейша і показує натовпові язика.



Ти хоре, слово. Тяжко хоре ти.
І хто позаздрить животтю твоєму,
що тільки в молитви ачи в поєму
годиться, поцуравшись марноти
святошних буднів. Рушаться світи,
і суходіл міліє. Скільки щему
у грудях варіює вічну тему,
що легше вмерти, аніж досягти
погребні співи. Господи, подай
недугому високу допомогу —
нехай я віднайду собі дорогу
для мужнього конання. Рідний край
на белебні ясніє осіяний.
Почуй мене і озовись, коханий,
і лиш недобрим словом не згадай.



Пахтять кульбаби золоті меди
і, ніби хмарка бурштинова, бджоли
злітаються до мене знадокола
і прозначають трачені сліди.
І вже нема ні щастя, ні біди,
а тільки світ, тугим пойнятий гудом,
а тільки лет, що зветься творчим трудом,
а тільки клич: живи, але не жди.
І не марнуй чеканням плинних днів
і не гніви Господнього веління.
Життя — то кара. Кара — благостиня.
А ми коткі, мов валуни віків.



Впаду і знову підведусь,
на ліктях зіпнусь.
Ти там, моя русява Русь,
ти там, русява Русь!
Прожектором світанок ша-
стає до сонця світ,
зіскніла склиться вже душа —
її тримає гніт.
І тільки гніт той упаде —
і вже од легкоти
на світі білому ніде
не знайдеш місця ти.



Недуга, несила ховати цей жаль
одвертого серця. Недуга. Несила.
Дівча пустотливе — це смерть нас посіла
і тицяла пальчиком — глянь у скрижаль.
І глянь. І очей своїх не попускай.
І полуменій од високого жару.
Гей, хлопче-молодче, ти був за нездару,
не вимолив пари — то й досі благай,
блажений. Світи розвидняються нам,
розпуклі світи, наче пуп'янки ранні,
здимілі од роздумів. І на світанні
піврався світ за очі. І — напролам.



Це тільки втома. Втома. І шалена.
Це тільки так — найшло і відійде.
А вже як не відступиться од мене —
тоді вже вб'є. Уб'є. Нехай і вб'є.
Дарма бо скніти вже на півдорозі
між смертю і життям. Їйбо — дарма.
Бо жодної з надій не маю в Бозі,
і порятунку жодного нема.
Пучками стисну ошалілі скроні,
чекатиму, допоки відгримить
ця навіжена мить моїх агоній.
І забарних чекань обридла мить.
Це так. Це так. Це скоро дійде краю
і як не скосить — то дихнути дасть.
О дасть дихнути. Дасть дихнути. Знаю.
Іди ж, вістунко всіх моїх нещасть.
Це так. Це тільки так. Це надто легко
скоритися. Зіпнися й перебудь.
А груди — мов бандури бите деко,
і пірвано всі приструнки — гудуть.



І то вже так. І то вже зразу —
пади у прірву — ані руш.
Од чаду самоти, од сказу
заголосило кілька душ
в твоїй самотній і спустілій
(забув про корогву й пірнач?).
Спинайся — хоч на божевільні,
але віддяч, але віддяч.
Дарма, коли й добра не буде.
Ні тобі душещці — добра
таки не буде. Коле ґруди.
І хрип прилипнув до ребра.



Між загород відшукуємо рай,
цвітуть кульбаби, й бурштинові бджоли
геть впокоїли простір надоккола,
що кращого у Бога й не питай.
Забудься сном несклеплених повік,
занурившись у памороч чекання,
де почезає зустріч і прощання,
і бідам загубився довгий лік.
Впокоєний колишеться мишій,
мордовський вітер накликає хмари,
стань на межі віддячення і кари
і щастен будь, о в'язню молодий!



Той бідний виквіт рідної землі,
що кроплений Дніпровою водою,
своєю присягався головою,
що розпізнав рахманний біль землі —
уже його покаяно, потято,
пожовкло рано вигнане стебло,
а там, де жебоніло джерело, —
схилив чоло дбайливий Пантократор.



Геть спогади — сперед очей,
із лиць — жалі, із уст —
колючі присмерки ночей
у цей сорокопуст.
Як став — то вплав,
як брід — то вслід,
як мур — то хоч нурця
пройдімо лабіринтом бід
до свого реченця,
де щонайвища з нагород
і найчесніша — мста
за наш прихід і наш ісход
під тягарем хреста.

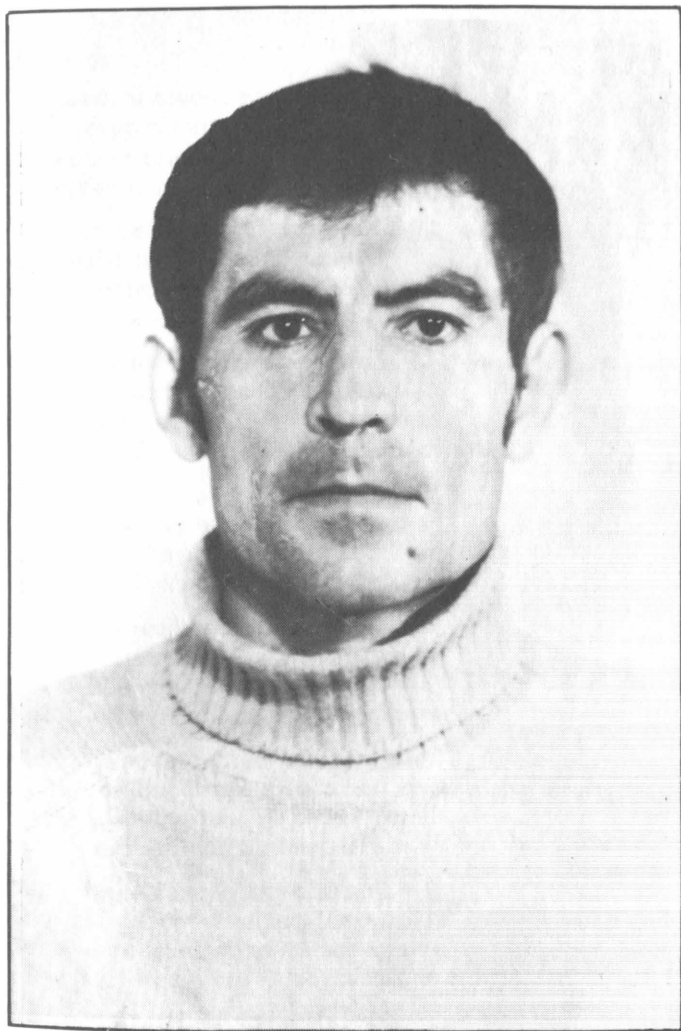


Сосна із ночі впливла, мов щогла,
грудей торкнулась, як вода — весла,
і уст — слова. І спогади знесла,
мов сонну хвилю. І подушка змокла.
Сосна із ночі впливла, мов щогла,
і просвітилась болем далина.
Кругом — вона, геть доокруж — вона,
та тільки терням поросла дорога.
Сосна росте із ночі. Роєм птиць
благословенна свінула Софія,
і галактичний Київ бронзовіє
у мерехтінні найдорожчих лиць.
Сосна пливе із ночі і росте,
як полохке вітрило всечекання.
А ти уже — по той бік, ти — за гранню,
де видиво гойдається хистке.
Там — Україна. За межею. Там.
Лівіше серця. З горя молодого
сосна спливає ніччю, ніби щогла,
а Бог шепоче спрагло: Аз воздам!



Як добре те, що смерти не боюсь я
і не питаю, чи тяжкий мій хрест.
Що перед вами, судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верст.
Що жив, любив і не набрався скверни,
ненависти, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
і в смерті обернуся у життя
своїм стражденним і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі
і з рідною землею поріднюсь.

III



Василь Стус у період заслання на Колимі (1977-1979)



Гойдається вечора зламана віть,
мов костур сліпого, що тичеться в простір
осінньої невіді. Жалощів брості
коцюрбляться в снінні, а дерево спить.

Гойдається вечора зламана віть,
туга, наче слива, рудою полита.
О ти, всепрощальна, о несамовита,
осмутами вмиа твоя ненасить.

Гойдається вечора зламана віть
і синню тяжкою в осінній пожежі
мій дух басаманить. Кінчилися стежі.
Нам світ не належить — бовваном стоїть.

Шалена вогненна дорога кипить —
взялась кушпелою. Обвітрені крони
всю душу обрушать у довгі полони
і згадкою вечора зламана віть.

І — сонце твоє простопадне кипить.
Тугий небокрай, погорбатілий з люті
гірких дорікань. О, піддайся покуті
самотности (Господи, дай мені жить).

Удай, що обтято дорогу. Що спить
душа, розколошкана в смертнім аркані
високих наближень. На серця екрані
гойдається вечора зламана віть.

Гойдається вечора зламана віть. —
Ти чуєш, розбратаний сам із собою?
Тепер, недоріко, подайся за водою
(а нишком послухай — чи всесвіт не спить).

Усесвіт не спить. Він ворушиться, ворушиться, гузаний хвацько під боки мороками спогадів. Луняться кроки, Це, Господи, сяєво. Це торжество:

надій, проминань і наближень і на-
вертань у своє, у забуте й дочасне.
Гойдається павіть, а сонце не гасне
і грає в пожежах мосяжна сосна.

Це довге кружляння над світом і під
кошлатими хмарами, під багряними
торосами замірів. Господи, з ними
нехай порідниться наvernений рід —

отой, що принишк попід товщею неб —
залізних, із пластику, скла і бетону.
Надібую пісню, ловлю їй до тону
шовкового голосу (зацний погреб!).

Поорана чорна дорога кипить.
Нема ні знаку од прадавнього шляху.
Сподоб мене, Боже, високого краху!
Вільготно гойдається зламана віть.



Цей став повісплений, осінній чорний став,
як антрацит видінь і кремінь крику,
вилискує Люципера очима,
п'янке бездоння лащиться до ніг.
Криваво рветься з нього вороння
майбутнього. Летить крилатолезо
понад проваллям яру, рине впрост
на вутлу синь, високогорлі сосни
і на пропащу голову мою.
Отерплі очі збіглися водно —
повторення оцього чорноставу,
насилу вбгане в череп.
Неприхищений,
а чуєш, чуєш протяг у душі?



Аби лиш подолати гнів,
сторозтреклятий гнів здолати,
я б поіменно міг назвати
усіх братів, усіх катів.
Та погляд застує імла —
і ти, мов лев у цій оборі,
де стільки кроків в коридорі —
аж світ зайшовся дубала!
Намарне Бога не гніви —
хай б'є пропасниця тобою,
допоки вижде час двобою
той вершник, що без голови.



Лискучі рури власним сяйвом сліпнуть
іззовні і з середини. Струмить
високий день. Як спирту штоф, стоїть
осклілий обрій.

Інші в душах тихнуть
і віддаються щедро, як жінки,
твоїй душі, що в сяєві оскліла.
А рідна нива, як вогонь, горіла
і чорні викидала колоски!



Яка нестерпна рідна чужина,
цей погар раю, храм, зазналий скверни!
Ти повернувся, але край не верне —
йому за трумну пільма кам'яна.
Як тяжко нагодитися й піти,
тамуючи скупі сльози образи.
Радійте, лицеміри й богомази,
що рідний край мій — царство німоти.
Та сам я єсьм! І є грудний мій біль,
і є сльоза, що наскрізь пропікає
камінний мур, де квітка процвітає
в три скрики барв, три скрики божевіль!
Обрушилась душа твоя отут,
твоїх грудей не стало половини,
бо чезне чар твоєї Батьківщини,
а хоре серце чорний смокче спрут.



Цей білий грім снігів грудневих,
грудного болю білий грім,
безокрай марень полудневих,
спогадувань рожевий дим:
в дуеті з лижвою — узлісся.
Святошин. Тиша. Свято. Днесь
ти перемерз, скипівся ввесь
і — окрай себе простелився.



Тагіл. Зима. Шістдесят перший рік.
І я солдат, що після всіх скорочень
попав сюди — докантувати строку,
одержав за зразкове воєнробство
(були солдатські жарти — воєнраб)
увільнення. Напевне, цілий рік
проживши між боліт, ялин, казарм,
до міста не показуючи носа,
я звикнув пити був замість горілки,
трійний одеколон, онучі прати
хоч раз на місяць, згадувать дівчат,
що буцім то в житті одним і снили —
аби мені віддати свій вінок,
пускати в діло свій солдатський пасок,
розповідать солоні анекдоти,
навчився сачкувати — так майстерно,
немов солдат, що добуває строк.
Отож — Тагіл. Не пам'ятаю, парк
чи сквер міський зібрав великий натовп
щасливих ґаволовів: школярі,
студенти, металурги, кагебісти,
наш брат солдат, старі пенсіонери
дивилися на виставку собак.
І то було видовище, скажу вам:
орденоносні пси — могутні груди,
обвішані медалями, а морди —
пихаті, як в заслужених митців,
чи лаврейованих міліціонерів,
піддзенькуючи бляшками, проходять,
зневагою вшановуючи натовп,
а біля них,
тримаючи побожно ланцюги, —

щасливі власники собак. О мить
блаженства і людей і псів! Одні —
щасливі ницістю своєю
і приналежністю чотириногим —
так низько хиляться благочестиво
перед Нічим, що дивиться зокіл.
А другі — на хребтах своїх довгастих
несуть такий тягар своєї слави,
аж закипає від образи кров
в собачім серці: ось воно, мовляв,
мистецтво для безрогих, гніт тяжкий
площадних демократій: *перед ким*
демонструватимем ясновельможність
своїх заслуг і подвигів? Кого
вщасливлювати власною явою,
кому показувати псову міць,
державну гордовитість і незламність?
Я був у натовпі. Я сором відчував
за власну ницість і за воєнробство.
І безмірний жаль
виповнював мою голодну душу,
що я не пес. Орденоносний пес.



Од переляку глек зайшовся гудом
і дрібно зерна яблука тремтять.
І стіл тобі здається страхопудом.
На вістрі пензля — родива печать.
Світ збожеволів — місця не знаходить.
Він був. Він є. Та далі бути — як?
Жахтить роса — круг себе колобродить
і росенятко родить переляк.
Незручно так, незатишно, невтішно
перебиратись у незнане все.
Вернутися додому — надто грішно,
а що коли й на цей раз пронесе?
Як чорногуз при березі, студумний
став Пан-Господь і молиться: явись,
о немовлятко з вікової трумни,
і об вервечки руцями зіпрись,
і віри дай — що жити можна й жити
і ніби зайчик сонячний нести
сипкий свій сміх, і зручно так тужити
і падати відродно — з висоти.



І знов нестерпні виграють вітри,
ліси і гори вилягають ницьма.
Розбризкано сонця на ліхтарі —
не добереш, котрому з них молитися.
О моторошній, о страшній порі
далекий край твій лагодою марить.
Підбилися в зеніт волосожари
і каже казку зірка до зорі.
І білоустий я кажу: помри,
блукачу дня зі свічкою своєю.
Бо дибється Гора Терпінь. Під нею —
умри і встань, повержений Антею,
Стікс чорною пойнявся течією
і жде Харон погідньої пори.



Прощаю вас, лихі кати мої,
прощаю вас,
коли вже смерти жду видимої,
коли вже час.
Ви вбивці, ви ненатлі, нелюди
спередвіків,
а ми припізнені аеди,
наш злочин — спів.
Вже трумна роду стежку застує —
за рядом ряд.
Шалій, шалій, моя зненависте,
в склепінні крад.
Вітчизно, стіл мій, любий краю мій
прости мені,
що палить серце гнів ролавий:
душа в огні.



Як синьо, як біло, як яро горить
усе, що боліло, і все, що болить.
О, березня безум, о, невідь жадань,
біліє береза, чекає клечань.
Прорвались потоки глухонімі
повзуть на всі боки, як змії в ярмі.
Потоки струмують, колотиться став
узгір'я парують, пускаються вплав.
Реве повесіння в оглухлім яру
це вербне чадіння, оце розгоміння,
оце мерехтіння й журавликів кру.
З калини сопілка і гілка бузку
і перша гагілка і раннє ку-ку.
Зелені, аж чорні, шорсткі, аж терпкі,
розбіглись проворні соняшники.
Як тіло чаділо на дні черені
і серце боліло, волато мені.
Ти біла, як скрипка, мала і туга,
і зав'яззю — пипка і стогін — нога.
О Господи-Боже, о безум і чад,
а зазив ворожить, а годі — назад.
А в серці, насподі, в осерді душі —
шусть-шусть — нашорошені сон-комиші.



Тінь чорна, як смола. Півтіні голубі
серед снігів лежать, як радісні кружала.
Чадіє чорний пар на лисому горбі,
зима справляє ніч. Весна відсвяткувала
дзвінкий свій день. Пора. Тінь чорна, як смола.
Немов кружала, дзвонять напівтіні
і першого струмка дорога пролягла
в сріблясто-чорнім гromі-гримотінні.



Була ти так далеко! Далі геть —
за образами обріїв, ще далі.
І сонце виростало із печалі
і близилася осіянна смерть.
Посовгнувся усесвіт — шкереберть,
ломилися віки в прокриті двері
і шурхнули птахи золотопері
з долонь, налитих болем уприщерть.
І сонце йшло, палило згубно так —
переді мною довго поставало,
неначе примірялося, не знало,
чи відійти, а чи упасти вспак,
ачи мене в промінні спопелити,
чи в пеклі сяйва навчити жити.



Був зал, мов постріл, — довгий і гулкий.
Людських облич безмежні анфілади,
безсилі вивільнитися з досади,
і тьмяні риси тінили гілки
намарних слів. Глухоніма вода
пісок порожній довго промивала,
але своє зусилля залишала
в однім мені. І близилась жада
наближення. І ось на погляд мій
пішли партери, бель-етажі, гори
балконів піднебесних. Рвали шори
глухі бажання. До осліплених вій
тулилося повітря. І межа
страшила, ніби холодок ножа.



Ще височів між нас напруглий мур
і голоси, як маячні, кишіли
обабоки. Кутки подаленілі
стооко звисли гронами зажур.
Гірлянди зойків ружами цвіли,
затвердло світло, скоро кришталево
із себе засвітилося. Дерева
різьблені крони д'горі підвели.
Цвіли сади щонайряхтіших барв,
ті барви за подзвінням осипались,
далекі гуки ледве назначались
і падав грім. Удар, і ще удар.
Летіли, ніби навіжені, коні
моїх надій, шаленств моїх, агоній.



Будинок той, котрого жаль будив,
чи на який острішком зойку п'явся
таємний острах, млосно прихилився
до сніжних спантеличених ґрунтів
і віддавався часу течії,
довірівшись його бентежній хвилі.
Шукав опорятунку у знесиллі
і наслухав насторчені гаї,
що скрадно назирці горою брались,
кульгавих сосон скорчена рука
до нього доторкнутися вагалась,
немов до пранцюватого. Із косм
осінніх хмар суха летіла мжичка,
щоб поріднити вголос суголос
пісів, чия розрада невеличка
могла зарятувати од погроз.



Раніше ніж прийти — ти вже відходиш,
а завеликим оком іще зизиш
на ліс колючих рук.
Тим оком зводиш
мене зі світу. О, спинися, стиш
мій біль, — розлуко-зустріче, — розлуки.
Скажи, що завтра завітаєш знов.
Серед снігів — старечі скляклі руки
і пролилася горлом чорна кров.



Віддай мені своєї смерти частку,
візьми од мене часточку життя,
і вдвох уникнем самоти, як пастки,
і не потрібне буде вороття
у проминуле, що майбутнім стало,
в вельможний нескінченний сон степів,
та за тобою небо запалало,
овогнене грозою стожалів.



Колимські закували зозулі,
шумує потік, молода шипшина
жовтавий стромить лист. Легкі хмарки
на порцеляновому виснуть небі.
А я на цій модриновій колоді
читаю про заслання-пустуна.
Пусте, пустуне! Жити — пустувати,
награючи цимбальний свій стожаль,
губити, віднаходити, втрачати
й знова губити — наш веселий хрест.
Ми двічі не вмираємо. Ми сущі
раз — і навіки, і на все життя.
Не жебраємо ласки ні від кого.
Радій: кують колимські зозулі.



А ти! — все спиш і спиш і спиш.
Ото життя! Нівроку — сніння!
Голосить голос голосіння
і ти за ним, як пес, біжиш.
Земля — голосить? Світ — кричить?
В тобі? За безкраєм? Не знаю.
Здається, кожен день збавляю,
немов останній. Ненасить
(що там — попереду?) — минула.
Не зазирає туди — облиш.
Дурний — жує до смерті книш.
А то пуста — що доля чула.
Все (довкруги? в тобі?) послухало,
бо ти все спиш і спиш і спиш.



Скучив за степом, скучив за лугом,
скучив за ставом, скучив за гаєм,
скучив за сином, скучив за другом,
скучив за матір'ю, за рідним краєм.
Часом присниться синій барвінок,
сивий полин і сум чебрецевий,
київські сосни, тихий зарінок.
Я не крицевий.

Жодного просвіту, жодної шпари,
тьмяно. Хоч око виколи, темно.
Марне чекати — вибуду кару.
Ждати — даремне.



Калюжа, мов розчавлений павук,
сліпила шлях і заступала кроки,
чіпляючись до походи людської
і присмеркових зойків. Крізь імлу
надобрію здіймався ярий місяць,
скрадаючись повз виголilі крони
осіннім вітром видутих дерев.
Асфальтом біг старий кудлатий пес,
сахаючися гамору людського,
сирен автомобільних і бездонної,
мов паніч, яро-чорної води,
котра солопила на огорожу
розбійницького злого язика.



Вглядаюсь в осінні стёрні —
куди ти біжиш, дорого?
З-за обрію хто поверне,
як холодно і волого?
За ставом праліс холоне,
берез вітражі вогненні
все ваблять — подайся в гони,
за окраї безіменні.
А чий навіжений голос
вештається серед степу?
Блукає старезний Волос
привидом із вертепу.
Та прозимом осінь віє,
німує земля Сварога
і сонце божеволіє,
бож холодно і волого.



На вітрі палає осика
і сяєвом сходить цвинтарним
(вільготна феєрія туги,
хаплива мелодія мук).
Розбратані протипотоки
'дне одного наздоганяють,
годують себе промінням
заказаних долею стріч.
У штольнях ночей вертикальних
іде схарапуджене дляння
всебезруху (крається плавно
зусилля тягучих волань).
Анужбо зізнайся, мій брате,
чия це подоба висока
(обрізано всі припочатки,
нещадно обтято кінці).
Це ти, четвертоване серце,
устеблене, стромишся в небо
(нема ні грудної клітини,
ні уст, ні долонь, ні очей).
Які простовисні прориви
у надвищ, у темінь зазірну
(вспокоєні виплески зойків
і глухонімих голосів).
О, як ти існуєш обачно,
о, як розкошуєш у тиші
(змаячене трепетне листя
претяжко угору паде).
Та все обрушає нестерпно
двопогляд. У ньому ти сущий,

померлий пантруєш живого,
зориш за померлим — живий.
А світло біжить божевільне
і рурами жил охололих
намарне душі виглядає
і тіло загублене жде.
На вітрі, на жальному вітрі,
на вістрі уважного листя
горить, наче старт, палахкоче
себе пригадалий вогонь.
На вітрі струмує осика
і сяєвом сходить цвинтарним
(защедра щопта вельзевула
твій тойсвіт підносить до уст).
Цілуй же чоло охолопе
очима вглядайся ув очі,
провалені в ночі провалля,
щоб гостро встромитись у вись.
Відшукуй блідими устами
уста, що струмують угору,
над зорі життя і над зорі
по той бік оджених бажань.



Гармонійоване страждання,
оправлене в обручку травня.
Бетговен. Добрий маґ. Пречистий
четвер. Пречистий тлум чекань.
Поразка. Усмішка. Поразка.
Метал надій тонкоголосить
одвертий біль. Яка доука!
Але рятує душу — згук!
Так заховати, спеленати,
ізранену і стотривожну
самотню душу. Так прожити.
Так — усміхатися біді.
О навісний, о навіжений!
А літ, а збавлених — замало?
Йди геть, патетико облудна.
Гучи ж — і серце, і струно!



Сни складено у стоси,
неначе кістяки,
на відстані руки —
ридання безголосе.
Світ вишито хрестом,
гудуть хрущі травневі.
Зла, що довліють днів,
являються обом.
Між нами стільки тьми,
обснованої ночі,
аж обірвали очі,
аж посвітились ми.



І все то за: дарунок сили
за себекраєм: на, візьми.
Аби дороги доль гуділи
всіма серцями і грудьми.
Це я, це духи стоголосі,
мої брати найменші (я
негідний брат їм). Мабуть, досі
зваблива шурхотить змія
під скелею, на спечнім сонці,
на синьо-маривнім піску.
Прийди, спади з небес, відслонься,
дай труту випити гірку.
Ти лялечка. Ти з льолі льолі
викружуєш, як я, зі ста
звільнився шкур. І ми на волі,
хоч білий світ — як блекота.
Двом легше спекатись рахуби
і за державними дверми
на чолопку тієї згуби
де край — і прірва: на, візьми.



Світу півдня і півночі
і половина життя
час опочити, пророче:
більше нема вороття
в пекло? Пророче, намарне:
світу — півночі й півдня.
Сяєво світить полярне
близнам очей навмання.



Нарешті — ось ви, присмерки душі,
що вигасили гамір тогосвітній,
і безгоміння — геть туге, мов бич,
обклало простір. Вибринь через силу,
надпоривом і надвигом — пробийсь.
Чи обережно з темряви густої
скрадися вгору, сну не наполохавши,
одвертого, як біль. Пройди між тіней
і — заблукай між них.



Ще трохи краще край Господніх брам
людська душа себе відчути може.
Я спекався тебе, моя тривоже.
Немає світу. Я існую сам.
Довкола — вистигла земна товща.
Я магла магми, голос болю болю.
Що ж ти надбав, свою шукавши долю,
о волоконце з вічного корча?
Що ти надбав? Увесь у ґрунт угруз,
з семи небес упав сторч головою.
А справді, є деś небо над тобою —
за кучугурами камінних друз?
А світло — ще народиться колись
у серці пільми, в тускних грудях ночі?
Засвітається сонця, як вовчі очі
у судну днину. Але — стережись.



Так ми відходимо, як тіні,
і, мов колосся з-під коси,
в однім єднаєм голосінні
свої самотні голоси.
Не розвиднялось і не дніло,
а в першу пору половинь
завирувало, задудніло,
як грім воання і велінь.
Оце післав Господь наслання!
Вогненным подихом війне —
і ув оазі безталання
нас тлумить, підгинає, гне.
Народжень дибється громаддя
з торосів вікових страстей —
і знов синодиком смертей
утверджується самовладдя.
Та віщуни знакують долю:
ще роздойметься суходіл —
і хоч у прірву, хоч на волю
пірвешся із останніх сил.
Тобі не буде опочинку —
об обрій погляд свій оббий —
і видивиш свою країну
в тяжкій короні багряній.



Знову друзів додому веду —
напівширі, напівнезнайомі —
повсідались на житній соломі,
на трипільському сонці в саду.
Потім пісню сумну заведу —
як питьмою укриє крайнеба.
Як судилося нам, так і треба —
упізнай у собі галайду.
А насунуться спогади — хвощ
під чиєюсь хитнеться рукою,
ой, і хороше! Над головою
цілосвітній збирається дощ.
Запарує вода в казанку.
Обібравши картоплю і рибу,
ми наваримо юшки — і з хлібом
пополуднуємо нашвидку.
Що то шкода — цибулі нема,
і не буде хоч будь-чим затерти.
Ані жити не буде, ні вмерти,
ані вільно дихнути чортма!
Тільки сіль і вода, і пісню,
і світанок, і ніч, і сторожа —
як узброєна, як зловорожа
ця юрма молодих зарізяк!
Часником натираєм коржі —
от і збилась життєва оскома.
Димом, полум'ям пахне солома —
і пороснула кров по ножі.



По голубих лугах, мов голуб,
кошлатих сонць шугає спях,
волошки в золотих житах
і пелехаті маки долу
геть оклонили головки,
а пам'ять любої руки —
тонкої, білої, гінкої
перегортає днів сувої.
І золотої й дорогої
нам стане думи на віки.



Втечу од світу й дамся самоті,
заслуханий, мов кинута бандура,
останнім бандуристом у степу.
Хай мною вишумовують вітри,
могили тужать і Дніпро далекий
в низькі басы всиляє хлюпіт свій.
І безоглядно-голі небеса
байдуже задивляються у деко,
а я скажу: то є Господній перст.
Немає ряду зроду-віку нам,
немає ряду. Ти живеш, як пуста,
утеклий світу, давшись самоті.
Немає побратимів у степах,
ні жодної душі, котра б почула
цей зазив-прислухання, зазив-крик.



Бринить космічна музика струмка,
неначе ним усесвіт обізвався
до німоти, з котрої прозначався.
І забриніла голосна ріка —
світань і туги, щебету й туману,
одлитих барв, притлумлених волань.
Оце ти й є, дорого почезань,
тропо омани.
Бо одволоданий не прихистиш
душі, що зупинилась при порозі
назнаменовань. На сліпучім розі
заломів долі. Тиша тиші тиш.



І де він, голос той, блукає —
аж луни падолами йдуть.
Іржить козацький кінь — чекає
на вість чи провість, безвість-путь?
Та ні знаку, ані дороги,
ані іржання, ні коня.
Лиш острогами остроги
все не пускають — навмання
пуститися хоч би й до чорта.
Ти близишся, моя черто?
Ідуть когорти. Ідуть когорти.
А ти все ждеш. А ждеш — кого ти?
А начуваєшся — чого?



Отак і жив: любив —
як пив од джерела,
купався в щасті.
Та грім громохкий прогрімів —
і навалилися напасті.
І світ заліззям облягло.
Вселенська ніч ташує шатра.
Циганський піт укрив чоло.
Татарський дим годує ватра.
Довкола сопки і хрести.
Людські кістки біліють щедро.
Од божевілля й самоти
малесенький рятує бедрик.
І що ти скажеш, Колимо?
Що говориш ти, іване-чаю?
Квадратним кроком ідемо,
квадратне сонце в очі сяє.
Як вигорбатів суходіл.
Не сопки — зойки. Жальні зойки.
Постигли обрії безокі.
Ми в падолі живих могил.



Обколоте, в намерзі стогне вікно
і свічка у шклянці, у пляшці вино,
у горлі застуда, у серці — пільма,
бо виє зав'югою грім-Колима.
Провалля і кручі. Горби і горби.
Сказись од чекання, молінь, ворожби
чи то заклинання, чи то знавіснень
оббризкала стіни чи кров, ачи тіль.
Занадто далеко, занадто ген-ген,
де в леготі-вітрі кучериться клен,
де сонях кружляє, калина цвіте.
Спасибі й на тому, що десь ви єсте,
де ревом німим задихнувся Дніпро,
де в Нестора апокрифічне перо,
бо в горлі застуда, у грудях пільма
і світ обступає стокрик — Колима.



Уже Софія відструменіла,
відмерехтіла бузковим гроном.
Ти йшла до мене, але не встигла
за першим зойком, за першим громом.
Немов почвара в пекельнім колі,
довкола ж тіні, довкола кволі.
Благословляю твою сваволю,
дорого долі, дорого болю.
Сніги і стужа. Вітри й морози.
Гудки і крики. Чорні прокльони.
Собачий гавкіт. Крик паровоза.
І закладини і закладини.
Шпали і фари, пси і солдати,
рейки і пруття, і загорода.
Впали і хода. Встали і хода.
В плечі штовхають нас автомати.
Квадратне серце — в квадратнім колі,
в смертнім каре ми падемо долі.
Благословляю твою сваволю,
дорого долі, дорого болю.
На всерозхресті люті і жаху,
на всепрозорій смертного скрику
дай, Україно, гордого шляху,
дай, Україно, гордого лику.



Задзюркотіла вічна мерзлота,
прийшла весна — западиста, химерна.
Та ні душа, ні воля вже не верне:
не та бо воля і душа не та.
Ото весна — відлигою, багном,
як ковзанка на витертій ґринджоли.
Ні, тут не розмерзається ніколи,
мороз колимський коле колуном.
Вже завтра позатягує струмки,
твоя душа одлегла не відтерпне.
Сип повну квартиру, чорний виночерпе,
допоки не розсохлись маслаки.



Бринить космічна музика струмка,
неначе ним усесвіт обізвався
до себе. Сядь напоруч і змалій
до крем'яха. І най тебе омиє
вода прозора. Скалкою небес
і бризком сонця озоветься невідь —
твоя, нерозпочата. Перебудь,
урочу наживаючи годину,
коли себе утратиш. Як чекань
урветься край — і ти, як крик, надтверднеш
і озовешся голосом струмка.



Ці виски, ці скрики під вітром здіймаються вгору,
угору, угору, над небо, над вечір, над ніч.
Вигойдуй у леті захоплення душу простору,
у соннім ширянні тримайся і ранку не клич.
Твої серпокрильці проріжуть потьмарені хмари,
де жар вечоровий згасає на попіл і дим,
цей тлум навіженства, неспокою сонні отари
гойдаються в небі, в бездонному небі дзвінкім.
Цей здвиг молодечий, оце наднебесся тривожне,
цей безгук, цей безмір, ця віща, мов смерть, височінь
у вас під крилом кружеляє планета вельможна,
і вабить провалля, і надить обачна глибінь.
Ми здужаєм завтра — дзьобами проб'єм крутояри
над кручею річки — світанням пірвемося в лет.
Як дрібно розсипано серць полохливі удари,
як ясно зоріє дорога омріяних мет.
І зорі подвійні, і місяць подвійний блукає,
подвійного руху ми центри серцевих натуг.
У сонному леті мале товариство ширяє,
і пильно вдивляється в смерть, що чигає довкруг.



Послухай вересня — і він повість
у миготливо-золотій задумі:
те, що в веснянім виснилося шумі,
іще й подосі жде на благовість.
Спадає листя — і твоє ждання,
мов перелітний птах, пірветься в вирій,
З усіх коханок дайсь єдиній — вірі,
що зраджує і любить навмання.
Бо вже верхів'я молодих трепет
напризволяще наслухає гуки
німих висот. Тополя ламле руки —
їй сил нема — пірвати тіло в лет.



Горить сосна — од низу до гори.
Горить сосна — червоно-чорна грива
над лісом висить. Ой, і нещаслива
ти, чорнобрива Галю, чорнобри...
Пустіть мене, о любчики, пустіть —
голосить Галя, криком промовляє,
і полум'я з розпуки розпукає,
а Пан-Господь і бачить і мовчить.
Прив'язана за коси до сосни
біліє, наче біль, за біль біліша.
Гуляють козаки, а в небі тиша,
а од землі — червоні басани.
Ой любі мої легіні, пустіть,
ой, додомоньку, до рідної мами.
Зайшлася бідолашна од нестями,
і тільки сосна тоскно тріскотить.
Горить сосна од низу догори,
сосна палає — од гори донизу.
Йде Пан-Господь. Цілуй Господню ризу,
ой чорнобрива Галю, чорнобри...
Прости мені, що ти, така свята,
на тім вогні, як свічечка, згоріла.
Ой, як та біла білота боліла,
о, як болила біла білота!

ЗА ЧИТАННЯМ ЯСУНАРІ КАВАБАТИ

Розпросторся, душе моя,
на чотири татамі
і не кулься од нагая
і не крийся руками.
Хай у тебе є дві межі,
та середина — справжня.
Марне, вороже, ворожить —
молода, чи поважна.
Посередині — стовбур літ,
а обабоки — крона.
Посередині — вічний слід
від колиски до скону.
Жаль — ні неба, ані землі
в цій труні вертикальній.
І заврунилися жалі,
думи всілись печальні.
Як то сниться мені земля,
на якій лиш ночую!
Як мені небеса болять,
коли їх я не чую.
Як постав ув очах мій край,
наче стовп осіянный.
Каже: сина бери, карай,
Він для мене коханий.
Тож просторся, душе моя,
На чотири татамі
і не кулься од нагая
і не крийся руками.



Потрібен янгол помсти. Мій захисник,
мій щит, що не дозволить підупасти,
не дасть зотліти в пеклі дорікань
великосвітніх. Де ж ти, появиись!
Бо сходяться усі кінці, всі ріки
доходять гирл. І море невсипуще
колотиться, і ремствує, і скоро —
наперекір всім бідам — зареве.
Тож не барись. Поквапся, помсти янголе,
допоки гнів мій горній гороїжиться,
допоки ув очах червоне мариво
переді мною безумом повзе.



У темінь сну занурюється шлях.
Все вище й вище засягають води
терпкого забуття. Все ближче край.
Дивлюся в порожнечу днів і літ —
і думаю: де та межа, котрою
вертається утрачена душа
у прапервні? У паділ тих розкошей,
які сурмили молоді літа?
Камо грядеши? Неслухняний крок
пізнав себе у цій ході невпинній,
а ти лише в його ступаєш слід.
І вужчає благоденька смужка літ,
мов тінь твоя, що йде тобі назустріч
і врочить, врочить... Ось і заламалась
твоя дорога. Темінь. Прірва. Край.
Зайди за грань. Нам надто тяжко жити
непевністю. Межи. Напівступою,
як над собою винесений крок
задумався і скляк. Напівбажання,
на півваганні втяте. Гони меж
ховаються за пагорбом терпіння
і невидимі для зухвалих мет
простертости. О, що, коли б той край
пізнав дробинність нашу. Що б то стало —
горі — горою бути? Що б то нам
посовгнути — ці межигони часу,
пасматі межигони живоття,
коли змарнілі постаті снаги,
ці бурі пристрастей попопелілих
раптово окошилися на нас.
І хочеться сягнути за крайчасу,
за прапервні. І все почати знов.

Первослідом. О, що б то нам прямитись
поверненням у смерть. О, що б то йти
узгір'ям долі в верхогір'я крику,
яким прорвався тверді першотвір,
і збував певність німоти і тліну!
О, ті нестерпні виходи за грань
привсюдності! О, ті наломи ляку,
ота зухвала згага самовтеч,
жага згоряння, спалення, авто-
дафе. Та паморозь терпінь
і вічна недоконаність дерзання,
рух руху руху. Те безмежжя сил,
розбурханих од молодого болю,
ті парухи зусиль, та виднота
себявлення, та оглухла прірва
обрушення і заступлення за
видиму смерть, аби тороси муки
ліпили лона квітам. Ось ти є,
непевносте. Оце ти й є, дорого,
котра прожогом наvertsє нас
до серця серця, ув аорти шалу,
де безбережжя голубиний гуд.
Так обрїй замикає небо й землю.
Склепи ж повіки. Віщу таїну
спізнати серцем, духу не згубивши,
і кров, що рветься з голосних аорт,
погамувати — мабуть, не під силу
нікому з нас...

■

Уже тоді, коли пірнувши в ліс,
ти пив пожадно тугу підкарпатську,
востаннє причащаючись його
правікової чужости, що склиться
і не пускає ближче, вже тоді,
коли, сягнувши урвища стрімкого,
тримаючись оклякими руками
за голе корневище, вже тоді,
посовгнувшись на глеюватих надовбах,
колючим тремом бралася нога
і терпло серце. Вже тоді, як вечір
плекав твою самотність феєричну
між постатями феєричних пройд
(п'їтьма убгала в жовті колби спогаду
похнюплені тягучі ліхтарі) —
передчуття біди в твій слід ступало
і начування бігло наперед.
Спаскуджене парсунами п'яниць,
розпусників, повій, заброд, ссавущих
і пришелепуватих землячків,
це грішне без гріха глухе містечко
тряслось, гойдалось, мов драговина,
під шептами байдужих баляндрасників,
волівши догодити всім і вся —
яким війнуло холодом на мене
в цій вичужілій вітчині, отут,
де край мені здавався серцем серця,
а стогін крові — обрїй знакував!
Уже тоді, коли твій рідний люд —
ці милі, грішні, славні, чесні лица
зашелестіли, засичали разом
над головою в тебе, вже тоді,

коли в осонні дорогих околиць
ти чув тривожний безрух, а вода
здубілими артеріями бігла,
на тебе коні мчали (він це, він! —
вкрай спантеличені казали здвиги
і жовті пальці тицяли в твій бік),
будучина писала навмання
своє сьогодні вкрадене. Тоді вже,
коли останні строїлись святки
(Свят-вечір був, і коляда, і гамір
дитячої дзвінкої коляди),
ти чув про це. Коли незнаним Львовом
ішов наздогад, близячи свій час
(аж ось, аж ось, аж ось ти, мить прощання,
що обігнала зустріч), вже тоді,
коли сподіючись щасливих зичень,
нас виглядали сонми хорих з клініки,
а урочистий вікопомний спів
був греблею для гомінких трамваїв
і перехожих спізнених, збагнув я:
це все — одне прощання понадмірне —
з Вітчизною, зі світом, із життям.

Напередодні арешту Стус лікувався в Карпатах, у Моршині, під час Різдвяних свят був у Львові, ходив з друзями колядувати і був заарештований, повертаючися до Києва, 13 січня 1972 р. — *Прим. упор.*



О, там були правдиві антрацити,
які рівняла маячна вода,
і туга олива і цинова руда.
Те все цвинтарним сяєвом повите.
І забирає час всі справжні міти,
і почезає вікова жада,
і сновидінь довгаста череда
урвалася. І нічим більше снити.
Час порожнечі — найстрашніший чад —
несамовитою шаліє люттю
до голосу. Спинившись на розпутті,
світ стрімголов пускається назад.
І ревний раб, зве небеса рабами,
а зизим оком стежить за зірками.



Син — ще малий — вигулькував, як птах,
мала дочка — живіша од живої —
як перепілка з-за трави густої
скидалася, косматячи мій страх.
Я з ними був — летів за ними вслід
ачи вони за мною. Острах ока
все ріс, як прірва, — і гулка, й глибока,
і прогинався під ногою лід.
Ковзалися, стеналися довкола
бажання, наче тіні полохкі,
і белькотіли довгі потоки
призабуття. І пам'ять несхолола
ще тужилася вберегти тепло
долонь і лиць, щоб усміхи забуті
на мене чатували на розпутті,
щоб не стихало сну метке живло...
Той сон життя озорено іскрить.
О, дотягнись до сніння дорогого
і осіянна спалахне дорога
і з далини Софія зарядить.



Як хочеться — вмерти!
Аби не мовчати,
ні криком кричати,
останню зірницю,
обвітрену врано.
Останнє спинання
осклілої днини —
діждати — і вмерти!
І вже — не вертати:
у спокій глибокий,
де тиша колише,
де пісня затисне
обкладене серце —
ані продихнути —
як хочеться вмерти!
Відмрілися мрії,
віддумались думи,
всі радощі — вщухли,
всі барви — погасли.
Голодна, як проруб,
тропа вертикальна.
Не видертись нею
ні кроком, ні оком,
ні рухом, ні духом,
ні тілом зболілим,
ні горлом скривілим.
Од крику, Владико,
піднось мене вгору,
бо хочу померти!
Та й як перебути —

ці гони чекання,
понижся безодні,
цей паверх терпіння,
цю муку прелюту
дай, Господи, вмерти!
Пропастися, забутись,
зійти себе в зойках,
на друзки розпастись,
розвіятись в вітрі,
згубитись в часі
і, вирвавши душу,
піти в безімення!
За пагорбом долі —
снігів сніговиця,
завія дороги
кушпелиця шалу,
а матірні руки —
осклілим світанням —
піднесли над світом
шукають навпомац
синівське привиддя
родимку при оці
зажурені, згорблені,
схилені плечі.
Як хочеться — вмерти!
Зайти непомітно
за грань сподівання,
за обрій нестерпу,
за мури покори,
за ґрати шаленства,
за люті — огорожі,

за лози волань,
шпичаки навіженства,
аби розплататись
в снігах безшелесних
десь між кучугурами
доль запропалих —
як хочеться вмерти!



Немає Господа на цій землі:
не стерпів Бог — з-перед очей тікає,
аби не бачити нелюдських кривд,
диявольських тортур і окрутенства.
В краю потворнім є потворний бог —
почвар володар і владика люті
скаженої — йому нема відради
за цю єдину: все трошити в пень
і нівечити, і помалу неба
додолу попускати, аби світ
безнебим став. Вітчизною шалених
катованих катів. Пан-Бог — помер.



Те, що було за смертю, я пізнав.
Всю силу таємничого діяння,
весь морок неб і твань землі движку.
І тяжко жити, цим знанням підперши
свою оселю, витрухлу на пустку.
Склепіння склепу, тліну тліну тлін
опав тебе, подужав і змертвив.
І вже тобі повік не відволодати
довірливого серця. Все в подобах.
Світ, у котрому виросла душа,
зінакшав. Це твоя, Єресіярхе,
найтяжча плата і страшне знання.
Ось — твій убивця: руку подає,
всміхається, щасливих зичить років,
ховаючи зненависть, як ножа...



Такий близький ти, краю мій,
і безнадійно так далекий.
У вирій відлетять лелеки,
а ти пробудь один — і скній.
Ізвомплена душе, ярій!
Коли докучили ці втеки —
в лет, до вогненної пащеки.
Як він ощирився, стозмій!
Іще в цій тиші гробовій
колись почуєш: орлій клекіт
шикує молоді шереги
всіх наших змагань і надій.

Пам'яті Алли Горської

Заходить чорне сонце дня,
і трудно серце колобродить.
При узголів'ї привид бродить.
Це сон, ява, чи маячня?
Це ти. Це ти. Це справді ти —
пройшла вельможною ходою
і гнівно блиснула бровою.
Не вистояли ми. Прости.
Прости. Не вистояли ми,
малі для власного розп'яття.
Але не спсилай прокляття,
хто за державними дверми.
Свари. Але не спсилай
на нас клятьби, що знов Голгота
осквернена. Ти краще потай
по нас, по грішних, заритай.

Пам'яті М. Б.

Блідава зелень молодих суріп
і дві сосни, обчухрані вітрами —
сумний ескорт, коли тебе до брами
несли на ношах під іржавий скрип
замків старезних. Світ живе добром
Господніх благ. Отож корись потворі,
що верховодить нами в лютім горі.
Ні, скрути палісандровим хрестом
ти не прикрив. Господній післанець,
любов'ю ти спиняв отого вбивцю,
що цілий вік точив із тебе кривцю,
в руці тримавши смертний рішенець.



Сповільнено твій час прозрінь.
Пора зненависти заходить.
І трудно серце колобродить,
на нього налягає тінь.
Надходить час нових чинінь.
А так здалось — лихий нас водить.
Як довго доля нас не вродить!
І падає на серце тінь.
Не жди жалоб, не жди молінь.
Хто нас горожами городить?
Хто, Боже, нас зі світу зводить?
На серце налягає тінь.
Сповільнена пора прозрінь —
зловісна тінь перед тобою
йде назирці. Черга видінь
кривавою укрита млою.
Несеться гомін погорою,
лящить долина солов'їв.
І ярий набрякає гнів
під тіла чорною корою.
Заходить час нових чинінь.
Задосить слів. Заговорила
біда. А кострубата тінь
од вороння все поле вкрила.
Встигай за духом — навздогін.
Нехай не відстає змарніле
твоє худе прозоре тіло,
спинається з усіх колін.



Коли б не ти — оця зима
мені була б, як нескінченна
оскліла вулиця. Для мене
без тебе і життя нема.
Коли б не знав, що в тиші тиш
і в пільмі темені немає
твоеї свічки, що світає
попід безоднею узвиш —
я збожеволів би давно.
Що день за днем, що рік за роком
вглядаюся в сумне вікно —
і бачу мигдалеве око,
Вітчизно, Матере, Жоно!
Недоля ця, коли б не ти,
мене б косою підкосила,
а ти всі крила розкрилила
і на екрані самоти
до мене крізь віки летіла
і шепотіла, шепотіла:
Це ти, мій сину. Муже, ти!



Ці сосни, вбрані в синій-синій іній,
на взгір'я збігли і завмерлі, мерехтом —
чи то цвинтарним ачи межисвітнім —
мені відкрили візерунки душ:
омиті потойбічною водою,
у сяйві тамземних просвітлх весен,
у білій білоті недосягання —
вони стоять в короні сніговій.
І світ — далекий — за малою тінню
миттєвих роздоріж — посиротіє
од холоду розлуки, і од стужі,
і од навічних сліпосяйних щасть.
Узорені, роздумані, прозорі,
піднесені, знімілі, кришталеві,
немов одне високе чудування
невговтаних, життя жадібних душ!
Отак — відсторонитися і жити,
світ чарувати — поглядом осклілим.
Яка недоторканна — ця пишнота
і всепрощення добрих всеочей!
Мені за березневі є дари —
оця богорожденність, стала святість,
оце світання полохких світань
світів жертовних, що мене запалює
всенепогасним і ламким, як крига,
огнем співучих надторосів-криг.



Вона лежить, як зібгана вода —
Усепокірна і усеприймуща.
І геть здирає з неї шкаралущу
глуха, як пуща, вікова жада.
Як водограй, піднісся пагорб хіті,
щоб дужче бути спаленим дотла.
Коли, як млість солодка, увійшла,
ввігналася в її устяж одкриті
звогнілі надра пружна і движка
нестерпна, живодайна і убивча
шалена міць. І втіха таємнича
її протнула — з ніг до борлака.
Порожня руро, під ядром волань
дерися вгору, чи зривайся з кручі,
як задвигтіло кишло згаг дрімучих
у реві родив, натерпу й конань!



Самого спогаду на дні,
як зірка у криниці
вона з'являється мені —
і світить, і святиться.
Із темряви, з безодні літ,
із забуття і тиші
вона зродилася на світ,
неначе доля віща.
І все ячала, все росла,
боліла і болила,
допоки в тебе увійшла,
аж дух пірвався з тіла.
І зайнялась мені зоря
і обняла півнеба
громовим гуком Кобзаря
і сурмами погребя.



Сховатися од долі — не судилось.
Ударив грім — і зразу шкереберть
пішло життя. І ось ти — все, що снилось,
як смертеіснування й життєсмерть.
Тож іспитуй, як золото, на пробу
коханих, рідних, друзів і дітей:
ачи підуть крізь сто твоїх смертей
тобі услід? Ачи твою подобу
збагнуть — бодай в передкінці життя?
Чи серцем не жахнуться од ознобу
на цих всебідах? О, коли б знаття...
Та відчайдушно пролягла дорога
несамовитих. Світ весь — на вітрах.
Ти подолала, доле, слава Богу.
На хижім вітрі чезне й ниций страх.



На золоту солому
лягає червінь дня.
Десь мати пише втому,
як призьбу, — навмання.
Надії озеречка
довкола тьмавих вій,
як курячі яєчка
в соломі золотій.
Вже й день скінчиться скоро
і супокій паде
і сон сховає змору
в колодязі грудей.



І пензель голосу сягає сфер
і пише голубим на порцеляні
небес понурих. Спроба відживити
весь безмір мертвих зойків і очей
крилом метелика. Лиши світам
безсиле спромагання надлетіти
до вічності, щоб свій спинити плин.
Коли диточа пучка молитовна
затвердне зіркою. Здревілий дух
постане ув огромі порожнечі.
І скрем'яніє на зорю сльоза.
Бринить крило метелика прозоре
забутим співом.
 Жди себе.
 Колись.



Який бездонний цей горішний сон!
Яка блакить — зелена і тривожна!
Ні тобі збожеволіти не можна,
ані зродити із грудей прокльон.
Розкоше світу, йми мене в полон,
адже і ти така, як я, порожня.
Тож полони мене, усевельможна,
дай перейти з тобою Рубікон.
Чи дай звільнитися з оцих запон,
в мені бо проросла зернина кожна
і кожна плідна, і туга, й неложна
в собі зібгала крик високих крон.
Це горе — пагорб мій і терикон —
моє новонародження і скон,
неначе домовина і колиска,
уже просторить скулєні громи.
А світ, що причаївся за дверми,
хай грониться у полисах і зблисах.



Таке незрушне все — куди не глянь,
немов омите вічності водою,
мене лишило за згасай-бідою,
а доокруг — болото, луки, твань...
Немає нас. Немає нас. Поглянь —
світ світиться, і мерехтить, і стогне.
Ти не розродишся, патлатий вогню?
Іспопели мене, але — нагрять!



Так і живи — шукай утрачене,
наздоганяй давноминуле,
оте нечуте і небачене,
оте, що вічним сном поснуло.
Дорога долі неперейдена,
спалахуючи синім жалем,
сховалася за ожередами,
мов за Господньою скрижаллю.
Життя від тебе відвернулося
і задаремні нарікання.
Воно привиділось, причулося,
явилося, мов тяжке наслання.



Хоч покоти м'ячем по цій дорозі —
надсадний погляд скинеш за собою —
і ніяк зачепитися на ній:
там радощі, вже й пам'яті не варті,
там горе в борозні леміш лишило
і ніяк утекти її, проклятої,
ні збутися, ні спекатися ні.
Той погар доль, осмалені хрести
знакують путь охлялої вітчизни,
блукає мати битим бойовиськом,
ламає руки, плаче і клене:
Кринице незглибима, доки ще
до тебе воду пляти джерелову,
щоб не всихала. Крові б наточила
зі своїх вен, щоб било джерело!



І що кигиче в мертвій цій пустелі?
Киги-киги — мов чайка з-за Дніпра.
О семигори горя, цвинтар велій —
і я тут згину, як прийде пора?
Киги-киги — за ким ти тужиш, пташко?
Киги-киги — й тобі своя біда?
Терпи, хоч як і тяжко, як і тяжко.
Тут наша кров солона і руда.
Сюди ми йшли — Займанщину обсісти,
козацькими кістками облягти.
Невже тобі живцем у землю лізти,
коли недолі — не перемогти?
Кигикнуло — і далі полетіло,
А може, все причулося мені?
І вже болить душа, на дуб здубіла
у чужиниці, ой, у чужині.



Так хороше і моторошно так:
шаріє повечір'я, мов підпалок.
І звідти голосіння в кілька сталок
обволікає тугою байрак.
Тонкі, високі, сині голоси
дивочними подобами світають.
Глухонімі безгубо розмовляють,
що може здатися на всечаси.
Покірні вітру, нахлюпи щедрот
з убогого жебрацького бенкету,
відвирувавши, котяться у Лету,
в таночок взявши кривних і заброд.



Ждання — витратне. Ти — пунктир смертей
душі живої. Спекайся чекання
і глянь відважно в померк існування,
котре на нас ані зведе очей.
Чого ж ти варт без рятівних подоб,
живих конань, що в піжмурки з тобою
воліють гратись? Прихистись — бідою,
прикрий добою свій порожній лоб.
Чого ж ти варт, згубивши машкару,
що панцирем холодним біль студила?
Тепер душа втікає твого тіла,
у серці залишаючи діру.



Ту келію, котра над морем
(гуде басове жалюзі!),
ми, смертній віддані жазі,
очима нетерпляче борем.
А за вікном — крізь чадний гуд,
крізь пугача ощадні крики
твій шанталавий, без'язикий,
твій недорікуватий люд.
Пустеля. Спогади. І дух
морських лагун і риболовлі.
Такий театр на безголов'ї —
аж пір'я сиплеться, аж пух.
Гуде басове жалюзі,
йде репетиція страждання,
прем'єра самопочинання
і досвіт-сонця наразі —
немов божественне наслання.



Вже вечір тіні склав у стоси,
за обрій котиться курай,
і дальні пахнуть сінокоси,
і дальній пахне рідний край.
Ще пахне сонцем біла стежка,
медами пахне сон лугів,
і пахне юністю мережка
червоно-чорних поликів.
Кімната пахне ще духами
твоїми. Але ніч руда
уже чатує біля брами.
Голосить голосна біда.
Муругий кінь іржить на зорі,
в голодні висі виє вовк,
а ти в тісному коридорі
проносиш начування шовк.
Так часто цокотять обцаси,
так часто серце стугонить.
І — закінчились баляндраси,
і в гніві кров хмільна кипить.



Жовтава більше, ніж зелена,
прокільчується вже трава.
Росте і тягнеться до мене,
аби зродити ці слова.
Забутий більше, аніж знаний,
мені відкрився білий світ,
де піє півень, сонцем п'яний,
так хвацько скочивши на пліт.
А дума-думочка сокоче —
курчатком жовтим в шпориші.
Душа зродилась. Жити хоче.
А глузд шепоче: не спіши.
Все, що намірялось, — то дивна
дивниця — й тільки. Адже ти
спізнав, що сон і світ — зарівна
ворушать стебла самоти.



Ніч — хай буде тьмяніша за темну.
День — хай буде ще чорніший за ніч.
Хай проллється нам — твоє потаємне
в сяєві ласки — найсвітліше з облич.
Хай пробуде в віках — десниця твоя простерта,
багряна твоя тога і голубий хітон.
Треба славно — раз судилося вмерти —
перебути — вік свій, а не покон.
Треба щедро — серцем одним, устами
ледь розпуклими — розпелюстити втіхи гін,
всевідради! Сонце бо йде — за нами.
Набирай же — свій смертельний розгін.
Треба щиро — день за днем перебути.
Треба ніжно — вилоскаротати шал
серця. Треба виринути зі скрути,
як із рури — срібногорлий хорал.
Хай багаття вигорить геть на порох,
д'горі зрине весь голубиний дух —
спогадає і нерозумний ворог,
спогадає і незбагнений друг.



І надто тяжко — в цій моїй пустелі
спогадувати — давню порожнечу
бажань — тим менших, чим шляхи життя
коротші суть. О, надто тяжко бути
покійним братом власного єства.
Була ж бо — приязнь. Зустріч і знайомство,
наближення, упізнання, розкоші
метких порозумінь, допоки серце,
вже пересичене, гукнуло: йди.
Збирайся. Час. І не бери нічого
з собою в путь. Хіба сховай про свято
запізнену відряду. І забудь
тягар знайомства. Скинь старі вериги
і йди, не обертаючись. Колись
нам буде надто тяжко у пустелі
спогадувати, душу наvertати
на чорнотроп. Пускайся далі й далі,
всі жили, наче ретязі, рвучи.



І нахилився в сад,
у спогади, в цвітіння
цнотливих яблунь (ряд
облич — снує проміння
котигорошком). Рай
загублений — і знову
віднайдений. Прощай —
і вибач за потому.
Я камінь. Ти роса.
Холодна і пекуча.
Поразка і яса,
понадранкова туча.
І нахилиюсь весь,
паду лицем у промінь
і поринаю днесь
у тужному огромі
пригадувань. Печаль —
як паничі на кручі.
І провесняна даль
грімкоче, як падуча.
І раптом ти збагнеш:
той аґрус нахилився,
що в дно криниць дивився
і цвів, як срібний креш.
Аби усе цвісти
і цвітом недолугим
потішити яруги —
так зародив і ти.

Аж ось і: в сад лицем
паду і занепалий
прокрию тьмяні зали,
щоби з передкінцем
той повітати рай,
утрачений навіки.
Заходить бо пора
на сльози і музики.



Я йшов за труною товариша й думав:
везе ж таки людям: задер ноги — і ніякого тобі
хлопоту.

Востаннє зблиснув білими стегнами покійника,
а світ — хай собі ходить хоч догори ногами.
Та коли ми прийшли на цвинтар і побачили стільки
машин,

фургонів, катафалків — не те що підступитися,
голови встромити немає де.

Стояла величезна черга за ямами:
кожен намагався захопити шмат землі
(на руки давали 1,5 на 2 метри).

Наша черга була вісімсот сімдесят третя.

І де його було дочекатися, коли полізло стільки
горлохватів:

той інвалід першої групи, в того право,
а в тієї немовля на руках, а той просто так —
зранку залляв сліпи і суне куди втрапить —
байдуже, за капустою, чи по смерть.

Мали вже повертатися додому ні з чим.

Думаю собі — приїдемо назад,
я й кину покійникові, як з кілочка:

буде клеїти дурня, уставай, лежню,
потерпиш днів зо три — зо чотири,
поки той плав спливе,

однак спішити — якого дідька?

Аж тут підступається до нас баба
з двома кошиками

(на цвинтарі випродовує городину).

Вам ями треба, питає. Можу відступити свою —
карбованців за сто п'ятдесят.

Звичайно, можна знайти й дешевшу,
алеж то тільки звання, що яма.
А в мене — просто перина —
і полежати й виспатись —
і самому, і з молодницею.
У баби весь металевий рот,
що називається — озброєна до зубів.
Я відразу збагнув, що це перекупка —
скуповує й перепродує ці ями,
але не торгуючись,
вийняв з кишені гроші й віддав:
на, щоб ти землі сирі наїлась.



Як тяжко довірятися добру,
як страшно зізнаватись, що людина
іще не вмерла в нас. Як страшно ждати,
коли вона, захована, помре
у темряві, щоб нишком відвезти
на цвинтар, дум і щастя запопасти,
якого вже до ран не прикладеш.
Як вабить зло. Як вабить гріх — піти
світ за очі, повіятися з вітром
і власної подоби утекти,
мов чорта лисого. Кульгавий день
увійде в темінь, гляне по криївках
і завагається, бо шкода праці:
сидить при ватрі плем'я самоїдів,
щасливо позіхає. На вогні
печеться м'ясо. В казані окріп
переливається. Сьорбають юшку
і, повні філософських резигнацій,
мізкують, з кого смажити печеню,
щоб стало на сніданок і обід.
Кульгавий день відходить, бо печерний
ікластий лютий смерк не западе,
допоки аж останній самоїд
не з'їсть себе самого і помре
із мученицьким виразом: мовляв,
життя коротке, а забракло м'яса.

КОЛИМСЬКА ТРАСА

Це ти, вседорого, царице доріг,
шалена, труска і безока.
Гір лінія — здійнятий цвяхко батіг,
і ти вже збиваєшся з кроку.
І падаєш, падаєш, падаєш вниз —
шубовснула сторч головою,
фіналом старих невгамованих схизм
над нацією і добою...
Ти біла і чорна, ти пекло і смерть
у всій лиховісній зав'юзі
скрадаєшся вгору, летиш шкереберть
у світ на циганському пружі.
Винось мою лють — безберегу винось.
Ануж бо — ще далі і далі.
Скривавлене сонце, як стріл, пронеслось
в колимській колищі печалі.



Коли найперші сполохи світання
схрестять на небі голубі мечі —
лежи й мовчи. Твоє недосягання
простиме буде. Перші орачі
порушать ниву, досі напівсонну,
тополю збудить трактор край села.
Мовчи, мовчи. Не утекти з полону,
бо оборала серце, облягла
рілля жорстока. Сонце підіб'ється
і чорні заворушаться жуки...
Сміється світ. Недобре так сміється,
і гупають у грудях молотки.
Лежи й мовчи. А буде попри спаді
цей пишний день, і кров'ю підбіжить
строкатий вечір. Стане на заваді
це невситиме пожадання жить.
Тоді згадай: десь за стома морями
десь на крайсвіті мати є твоя
і ламле руки, ставши коло брами.
А позад неї — вічна течія.



Прийшло — по зустрічі прощання.
Непам'яте, залізна стань.
Ти — за шелом'янем, за гранню
додосвітків і надсмеркань.
Путі — задовгі і загострі,
неначе язики вогню.
Сотає жили з тебе простір
горбів, і урвищ, і багнюк.
За безкраєм — спізнай же волю,
туди свій ярий шал винось,
благословляючи сваволю,
котру приобіцяв нам хтось.



Відчув себе й досить. А чуєш, бідо, —
три серця, розпухлі наповна.
І не береженого Бог береже,
а здумана мука жертовна,
жертовна молитва, жертовна клятьба,
жертовна любов і прокльони.
Довіку не буде із мене раба,
душа поневажить полони.
Їй радісно вмерти, бо світ цей сліпить,
бо суще не любить живого.
Підносить і косить пробудження мить.
Та все проривайся — до Бога.



Оце моє видіння — всіх ночей
намарне збавлених. Засяпа зірка.
Як біль скипіла — в ярий крик кричить.
І червоніє гонами терпіння
твоя дорога. Снопелілий степ
зобіч куріє. І лежать запечені,
задерши вгору ратиці, воли.
Крізь погар цей, крізь чорний чад століть,
немов видінь пекельних, я зближаюсь,
дрібненьких квітів несучи букет.
Цей стислий спів, цей сизий надим туги,
цю головешку болю, цей туман
вселенських холоднеч — в руках одвиклих —
тож як пронести і куди нести?
Де ти єси, де ти єси, Велика
моя Скорбото, Матере? Оце
ти заломила руки на півнеба
вогнем вечірнім? Це на цілий край
наволікаєш яру цю запону
страстотерпіння тиші й німоти?
Так лунко озивається мій крок,
не чуючи дороги. Ти летиш,
їдеш, пливеш, чи сниш, чи маячною
засилюєш свою жагу собою,
аби відтерпло серце ворухке?
Це ти. Це ти. Це ти. Це вся довкола
ява твоя. Це може я на всі
стобереги просторений. Не мучся.
Поглянь угору — бачиш но — зоря,
на біль скипіла, в ярий крик волає.
Край починається і в муці твердне,
щоб завтра зарядити кришталем.



Збоку, о збоку — за серце лівіше,
далі грудної клітини, за край
подиву, подуму, димної тиші —
очі торочені. Карий одчай.
Як вертикально просвітлена ніч —
стовбур, узорений зорями туги.
І найрідніший — не більше, ніж другий.
Торопко скрикнув насторчений сич.
Так лежимо, як озера нічні,
трудно поділені греблею ляку.
Не воздоймись ув останню атаку
ще не наважся в німому півсні.
Так пролягла межі нас чужина —
роки і версти, порізнені чари
довгих видінь — обпалили стожари.
Чорнений простір — як тінь навісна.
Ти не спізнала, забута, мене.
Я, призабутий, тебе не спізнаю.
Погляд ображений д'горі здіймаю,
погляд, що видива далі жене.
Але признайся — до себе кажу.
Криком кричу, аби ти не почула —
серце мені перетлілося чуле,
в кіптяву вбралося ачи в іржу.
Господи, Господи, о осторонь
душі гулки, що заслухані в тугу,
немочі власної люблять наругу,
самопогиби високий вогонь.
Гілка напахчена торгне вікно,
трепетно скинеться птахом лякливим
сірий намет наш. Яким ненадливим
видалось щастя додовбане дно.

Погари серця і погари душ,
тиша настояна блискає синьо.
О лебедине моя, лебедине,
скільки обсіло нас скрухів і скруш.
Збоку о збоку — за серце лівіше,
далі грудної клітини за край
подуму, подиву, думної тиші —
зволений, зболений, здоланий рай.



Мов ящірка, що між пісків сліпучих
в розпеченому блудячи камінні,
напризволяще свій лишає хвіст,
виносячи бодай обривок тіла,
аби на ньому вигоїти дух,
що вже смертельно захворів на пам'ять,
так течія приземлених бажань,
ласуючи парсун потворні трумни,
мене затисла в шпарі животіння
і вимовила владно: — Так живи.
Затих горішній поверх інтермедій,
останнє дійство хилиться додолу,
і мурів цих займистою виставою
прокинулася темінь горова.



І край чужинецький тебе опочив,
довкола лиш сопки й розпадки,
а від товариства, з ким дружбу водив,
ні чутки, ні звістки, ні гадки.
Полон у полоні, межі стомежа,
ти вся за горбами й горбами,
натхнення і хорого серця іржа,
з синами, хрунями, рабами.
Ти тут довершишся, моя самото,
моя чужино безберега,
розлуко-незустріче, вічна мето,
красуне, князівно, сердего.



Як лев, що причаївся в хащах присмерку,
заки й зблудив, отак від мене обрій
відбіг, залігши в чорних шпарах спогаду —
минувшини чи то будучини.

Сичить піщаним нашептом годинник,
розвалюються храми, щойно зведені,
і голос болю вільно розтікається
по риті часу, що стікає вспак.

Стоять світи зголілі довкруги
безобрійні — куди не скинеш оком —
черга видінь, немов дереворити,
на білому екрані миготять.

Як лев, що причаївся в хащах обрію,
заки й зблудив, отак і я, зморившись
од тяготи доріг, розтав, як порох
по розстанях і зазубнях чекань.

Як лев, що причаївся в хащах обрію,
заки й зблудив, отак і я валандаюсь,
від тебе відмежований навіки,
і всеспогадую — немов живу.

За частоколом чорних загород
багріє сонця пишне покотьюло,
а далі — ніби цятка мого болю,
роз'ятрена вітрами начувань —
ти світишся. Як крихта світла в вістрі
пекучого двожаłego ножа
і мерехтиш вогнем моїх темнот,
подвійно обережена чеканням,
і кожне коло в'ється вколо стану:
одне об одне вдаряється — й ляцять.

Як лев, що причаївся в хащах обрію,
заки й зблудив, отак і я від тебе
далію, наближаючись.

Розлуко,
ти порізняєш нас, чи єдиниш?



Від неба тільки стягнутий гузир,
і вилягла зима у жовту миску,
довкола ані гуку, ані писку —
де той товариш, дерево чи звір?
Нема тобі нікого довкруги,
лише вітри з шпаркого зимносходу,
о серце тверді, звільнене од льоду,
свої дожидаєшся черги?
Спи, спи, і спи, і не колошкай дух
дрібного кернача, він знає жити,
щонайкоротші миті щастя ловити,
щоб перебути пору завірюх.
Бо тут життя — лише малим, кому
ніколи гнутися не набридає.
Вони грішать — і небо їм прощає
цю самоту, цю зиму, цю пітьму.



М'яко вистелив іній
український обік,
тільки довшають тіні
і коротшає вік.
Ночі врвала Варвара,
сонце йде за Різдвом,
і чигає покара
за сусіднім горбом.
На Водохрища маєм
Об, Іртиш, Єнісей,
а в очах не світає,
тьма не йде із очей.
Пси, наглядачів крики
і заліззя тотіж.
Пригравайте ж, музики,
за колимський рубіж!



На схід, на схід, на схід, на схід,
на схід, на схід, на схід!
Зболіле серце, як болід,
в ночах лишає слід.
Тепер провидь у маячні:
десь Україна — там,
уся — в антоновім огні,
на докір всім світам.
До неї ти від неї йдеш,
в горбаті засвіти.
Цей обрій — наче чорний креш
гіркої гіркоти.
До неї ти від неї йдеш,
страсна до неї путь —
та, на котрій і сам падеш
і друзі — теж падуть.



І ось воно: відбитком на воді
враз попливло сумне твоє обличчя,
котре із глибини хтось владно кличе.
І розгойдались пасмуги руді.
Стань і вернись до пам'яті: тоді
відкрилося зелене узграницчя.
Жадана стрілась доля — вічі в вічі —
і розгойдались пасмуги руді.
Перестороги радости ласкаві
і предковічні начування лих
вже за вузду тримали вороних
на синім березі твоєї слави.
А річка пропливала на очах,
і кожна хвиля вабила до себе.
Тепер — усе спливло. Тепер — не треба:
заколовився кострубатий жах.
Чи ти себе — пізнаєш по біді?
По сивій голові — себе — пізнаєш?
Не в себе. Ти від себе повертаєш.
І — розгойдались пасмуги руді.



Там зелена суріпа цвіла,
де чорніє могила.
Шурф занедбаний, спалий. І виселок — сон,
не побачений сином завчасно.
Колихалася далеч тривожно і ясно.
І зелена суріпа цвіла.
Скорбний почет, і п'яна служниця могил,
оповідки її божевільні.
Терикони недільні,
як прочани, що вибились з сил.
Скраю світу, обабіч міського села,
батько спить, як замріяний орлик.
Нишкома запроміняться сльози у горлі —
там зелена суріпа цвіла.



Вогні вечірні — наче шпичаки,
червоні шпичаки з моєї крові.
О мої біди, о були б здорові,
були б мої — і все були б такі.
Я вийду в ніч — я позирну туди,
де Захід за стогорами палає.
О схаменися — там лише світає.
І все тотам існує-до-біди.
Мале й зелене — недоросток літ.
Одвіку — все мале і все зелене,
в своєму щасті — йой, яке нужденне!
І все болить мені — то кров і піт
днедавинни моєї. Шкода вас,
мої малі й зелені недоростки.
У снінні чую ваші відголоски,
А вже явою — голос повсякчас.



О, як тебе збавляє гріх!
Як хочеться тобі упасти,
аби нарешті запопасти
поменший оберемок лих.
А запопав! Влетів у смерть
із відчайдушного розгону:
без талану і без полону
зориш в півока, у півчверть.
Навіщо, навіжений, ти
злетів з вельможної орбіти?
І де тепер той хист подіти
до водограїв ліпоти?
Ми розбиваємо чоло —
та не об зорі, а об сходи.
І довго очі зводить подив —
як вік твій блудом повело?



Іду до вас — ви все попереду
за зримим обрієм моїм.
Полеглі, обернулись твердю,
де має бути рідний дім.
Лягли в підмурок, звели крокви
і вигнали високий дах.
У вічнім сні вам сняться кроки —
залізні кроки — по серцях.
Гримкочуть цвинтарі-дороги,
ми ж беремось за перевал.
Горить сузір'я Козерога
крізь крик, і кров, і смертний шквал.



На колимськiм морозi калина
зацвiтає рудими слiзьми.
Неосяжна осонцена днина
i собором дзвiнким Україна
написалась на мурах тюрми.
Безгомiння, безлюддя довкола,
тiльки сонце i простiр, i снiг.
I котилося куль-покотьолом
моє серце в ведмежий барлiг.
I зголiлi модрини кричали,
тонко олень писався в iмлi,
i зiйшлися кiнцi i начала
на оцiй чужинецькiй землi.



Мала смердюча калабаня,
де ще баби коноплі мочать,
де ані смерку, ні світання,
при березі чорти хихочуть.
Ми бовтаємось в тій калюжі,
дрібні герої, істеричні.
Довкола земляки байдужі
на нас пускають кпини звичні.
На нас і ряска й баговиння,
ми вибабрані в тому бруді,
зростаєм в віковій огуді,
як брость осикового клиннє.
Мала смердюча калабаня,
де вітер остраху гуляє.
За це одвічне безталання
вже й рідна мати проклинає.
Та спекатись тієї ями,
податись од тієї гнилі —
і небо згорнеться над нами,
і ми сконаємо в знесиллі.
Збавляймо віку, товариство,
робітники нудної праці.
А згибіти вам стане хисту —
в багні, в огуді, в переляці?



О Боже мій, така мені печаль,
і самота моя — така безмежна,
нема — вітчизни. Око обережно
обмацує дорогу — між проваль.
Ото — мій шлях повернення. Чи — не.
Ото мій шлях. Світ за очі. Єдине.
Пробач мені, кохана Прикраїне,
і, матере, не проклени мене.
Я геть подався. Шалом. Навмання
я геть подався, стомлений од люті.
Рожеві сопки, кригою окуті,
а понад ними — чорне вороння.
І спігне вечір. Контур гір — немов
з картону вирізаний для декору,
і вся тобі дорога — вниз чи вгору.
Пішов туди. Пішов туди. Пішов.



Докучило! Нема мені вітчизни,
нема мені вітчизни — ні-ні-ні.
Душа горить — в смертельному вогні,
разить мене — од запаху трутизни.
Отак мені — чим далі од Вітчизни,
тим легшає, тим тяжчає мені.
Невже я сам-один на цілий світ,
вогненний скалок вікового гніву,
пізнав себе і долю цю зрадливу,
щоб проклинати чужинецький світ?
Нема мені коханої землі,
десь під грудьми пече гірка калина,
сміється божевільна Україна
у смертнім леті на чужім крилі.

*Для В. М.**

Зірки палахкотіли в небі,
ждання зірками пломеніло,
а обрію осінні згреби
мов покотьолом покотило.
На вітражах садів Волині
холодні яблука дозрілі,
неначе зорі в чорнім гіллі,
мені ввижаються у снінні.
Тюремна камера. Субота.
Чого чекаєш, Осмомисле?
На стінах порох і скорбота
і запах крику, крові й поту,
а груди — мов обценьки стисли.

* Можливо, для Валентина Мороза. — *Прим. упор.*



Сьогодні п'єм вино,
а завтра п'єм баланду.
Хіба не все одно,
за що хвалити банду.
Сьогодні п'єм коньяк,
а завтра — тільки воду
і те і те нам всмак,
усе нам не на шкоду.
Сидиш на сухарях —
то і душа прозора,
і відлітає страх,
твердіє непокора.
Пади, пади, пади —
чим нижче, тим і краще
і заведуть сліди
тебе ненапропаще.
Таке бо є життя,
така бо наша доля,
бо згинеш без пуття
при бабі й бараболі.
Минулися жахи,
ступаємо до мрії,
розтялися шляхи,
як брови Гамалії.



Сколок місяця висне понад сопками
сколотими на самім голопочку, гір
гола брила.

Селище сховалось у заглибині,
ліхтарі, ліхтарі, лі-
в тужних німбах.

Ой і мороз, ой і зорі голчасті неб!

Підземелля рушиться, ру-
ой і зойки знімілі!

Та дорога, та скрадна, що за перевал,
угорнулась мороком
пам'яті.

Але Ти, Ти — пробуваєш, як Дівич-Дух
і тремтиш, наче Спах-Сльоза,
як пелюстка на кайданах —
рожевієш.

Це і є, це і є, задля чого жив,
задля чого побачив світ,
довго зводився, шкереберть
падав, щоб освіжитись.



Стовпами кригу облягло
і кучугури намело,
стовпами криги задубило
і улещати почало.
А наді мною небо — неб,
іде луною спів-погреб,
і тьмаві зойки звісток-бід
у кожен мій ступають слід,
від снігу зір до снігу сопок
і десь там гаснуть потаймир.
А між торосами крижин
я сам-один і враг-вражин,
як перебіжний гін неону,
втікаю думами з полону —
до україн, до домовин.
І де ті сопки, й де вже я?
Червоний біль од нагая
в очах розходиться стоколом —
бреду чи горами, чи долом?
О доле, доленько моя!



Душ спресованих мерзлота
вічна,
крига нагло зібганих сліз
мріє.
Стук оброслих товщею серць
ніжний,
бризки сонця між чагарів
жальні.
А дорога — ота спадна —
втята,
обірвався — летів-летів-
бився
об каміння, об валуни
чорні.
Серцем навстяж одкритим сторч го-
ловою
та мовчала пустка мовча-
ла пустеля.
Тільки дикий олень блукав по-
пасався,
надто холодно, надто смерть
звична
і немає сонця тобі і —
нікому.
Душ спресованих мерзлота —
вічна,
крига криги росте, гора —
сяйва,
сивий дим, ачи чад, ачи
стогін,
ой, і місяць розлючений — пес
дикий.

Лиш модрини гудуть, гудуть мо-
дрини,
а модрини висвистують
тонко,
що заблуклий в сопках пестун
скоро
без ведмедиці в пург-снігах
згине.
Ой, і світяться дим-вогні,
наче
бурштинова зелень гучна
кута
і навалюються на нас ку-
чугури.
Снігу? Ночі? Безмежжя? Тиш?
Хто-зна.



Це ви, ви, мої найрідніші люди:
тонко виспіває віттям зголілий Чорторий,
син грав у футболу, мати втішалася.
Усмішка задоволення й гашеного лукавства
потворить гарне обличчя.
Як я тужу за ним! Бліді щоки,
які я так мало тримав у своїх долонях,
очі відданости, в яких я так мало читав
(вічно прихапцем, аби не спізнитись).
Вбогий знімок моєї тяжкої туги
таки потвердив, що відстань є подолання.
Сивий Чорторий усміхається в вуса:
скільки він чув такого і вже —
не вірить. А проте: ми ще повернемось,
обов'язково повернемось, бодай —
ногами вперед, але — не мертві,
але не переможені, але — безсмертні.



Налиті чад-зеленню гори піску,
як вітер гасав, кружеляв надовкола!
Провісні стимфали ячали спроквола
і змовкли, накликавши бурю шпарку.
І вже — закушпелило: сніг і пісок
і вже! Доокруж — ні землі, ані неба.
Шаманить страшна круговерть коло тебе,
за крок — кругойдуча, опоніч — за крок.
Восковою свічкою світишся ти,
розбурхану бурю годуєш собою
і вже ти, як цятка, і вже над пільмою
спалахуєш зойками біль-самоти.
То гаснеш, то блимнеш — а буря реве,
органими рурами смуток ти зводиш
і все воловодишся і воловодиш
оце кружеляння, оце морове,
що люто крамплює і небо і твердь,
насторчену твердь і насторчене небо.
Стовпами укліяли стихії круг тебе,
твій дух підпирають, самі без оперть.

СПРОБА ПОВЕРНЕННЯ

Як сонях сонце п'є
стозлото пелюстками,
де хата постає —
ковчегом над віками.
Калиння китиці
вогнем зачервоніли,
глухі ворітниці
і хвіртку причинили.
Оселя! У вікні
віконниці, мов близни,
оце ти й є мені,
заждана материзно.
І двері на замку,
ні душечки — довкола,
лиш зозулі — ку-ку! —
марничать іспроквола.
Бо матері нема,
сестра не вийде з хати,
бо шлях верстав дарма,
а нікому стрічати!
Бо цей сердега — степ —
цупкий кізяк коржавий,
давно зачав вертеп,
відьомський, шанталавий.



З ціложиттєвого ждання
ти смерть на кілька літ відтрутив,
аби почути пахощ рути
і в неї впасти навмання —
з усіх розлук — на обокрай
Вітчизни — і яви, і мрії.
Я не скорився вам, злодії,
вітаю, рідна, прощавай,
кохана. Забарні слова,
що з тіла мертвого летіли
і споминами душу гріли,
що, наче дошка гробова,
позаклякала на всевік.
З ціложиттєвого полону
паду в твоє, Вітчизно, лоно —
твій пасічник і войовник.
О дні мої — роями бджіл
гуділи смертно і медяно
і гріли серце полум'яне
по цвинтарях живих могил.
Я єсьм, Вітчизно, як і ти —
єси на всевіки і віки.
Бо з мого крику рвуться ріки
цнотливої, як куля, мсти.



Довкола мене — смертна смуга,
ніхто не ближся ні на крок.
То ж жодного немає друга,
а тільки дика ця зав'юга
колимських тьмяних заволок.
О самото! О загородо
жалких прелютих шпичаків.
Куди ж ведеш мене, мій роде,
мій без'язикий — з правіків?
Неначе куля на відльоті
за край, закраю твій політ.
Весь білий світ — постав супроти,
аж смертний пробиває піт.
І дух твій, збитий в околіт,
в єдиній постає досаді,
в єдиній люті — нею й стій.
І жодній не корися владі —
бодай в затятості своїй.
А там, де сто зневір чигає,
сто спроневір — отам якраз
я звомплю: світ мене втікає,
як я ломлюсь од нього — в сказ.



На Колимі запахло чебрецем
і руто-м'ятою, і кропивою.
Кохана сестро, дякую! З любов'ю
паду в про тебе спогади лицем.
А й спогади: сліпна коротка мить,
і ти в сльозах — обранена об мужа.
Квадратний отвір вахти і байдужа
сторожа. І дрібненький син кричить:
"Татусю, до побачення!" А ми
вдивляємося в те, що на екрані
яви чи сніва. О мої кохані
розлучні лада, як вас світ гнітить,
об вас обпертий. Від рамена — крик,
високий зойк — у дві гінкі долоні,
неначе рури, мов многоколонні
голосники атлантових музик.



А Ти — відтята, стята, нежива,
відторгнута, чужа, сумна, ворожа,
пройдисвітів береш до свого ложа,
аби не гнула нас заброд божва.
І як тепер пізнати, де мій брат,
і як сестру пізнати? По риданню
тонкоголосому. Як зойкне дланню —
аж задрижить тюремних вахт квадрат.
Стоїть твій муж — опроти ста століть,
де й нам опроти ста століть стояти
і навіжену матір виглядати,
що з білих божевіль до нас біжить.



Спішать додому козаки,
до України в гості,
праворуч вижовклі кістки,
ліворуч — білі кості.
А ця урубана пуга,
збатожена дорога,
не вирветься з-під батога
до отчого порогу.
Я шапку зняв, я очі тру —
вдивляюся довкола —
і аніяк не доберу —
це так пустельно-голо?
Лиш сопки, сланці і сніги,
лише хребти кущаві
свої не діждуть черги
у всій ганьбі і славі.



Верстаю шлях — по вимерлій пустелі,
де мертвому мені нема життя,
за обріями спогаду — оселі
ті, до котрих немає вороття.
А все ж — бреду, з нізвідки до нікуди,
а все ще сподіваюся, що там,
де кубляться згвалтовані іуди,
мале є місце і моїм братам.
Побачити б хоч назирці, впівока
і закропити спраглий погляд свій.
Зміїться путь — вся тьмяна, вся глибока
і хоч сказися, хоч збожеволій.
Бо вже не я — лише жива жарина
горить в мені. Лиш нею я живу.
То пропікає душу Україна —
та, за котрою погляд марне рву.
Та є вона — за міражів товщею,
там, крізь синь-кригу світиться вона
моєю тугою, моєю маячнею
сумно-весела, весело-сумна.
Тож дай мені — дійти і не зотліти,
дійти — і не зотліти — дай мені!
Дозволь мені, мій вечоровий світе,
упасти зерням в рідній борозні.



Щодня, щогодини бомбардую думками
образ твій, Сфінксе.

Але ти кам'яний. Збагнути їх
ти не здатен.

А здригаєшся од моїх зойків, наче од
сейсмічних поштовхів.

З тебе облітає все, що не належить
вічності.

І залишається твердь, та, до котрої ти
примусово приріднений.



Тебе я все підносив на руках,
ставав навшпиньки, д'горі зводив руки,
аби могла сягнути до небес.

А ти, підвладна власному єству,
понехтувала вертикальний обшир,
шукаючи земний зелений діл.

Ти є в мені — ген-ген подалі всіх
своїх подоб несправжності. Царюєш,
Царюєш — на відстані од себе. І тобі
немає рівні.



Чи набрунькується гілля,
чи встигне вгрітися земля,
чи запарують косогори?
А іван-чай ще зацвіте?
Чи знову хуга замете
по сіро-чорних коридорах?
Чи ще кульбаби вздрію цвіт
і білі ночі? Переліт
гусей, качок, урочих крижнів?
Чи може кілька чорних брам
склеплять уста мені? Затям —
це може статись в кожному тижні.
Чи вздрію ще, коли струмки —
тугі, напористі, шумкі —
з гори прорвуться на долину.
Вербові котики мені
зігріють серце в чужині —
я дочекаюсь їх, чи згину?
А вже як літечка діжду —
гайну по сопках, упаду
лицем в траву — ридати буду.
Що ще одна мені весна
хай і убога, та красна —
і до арешту, і до суду.



І вже за радість — що прийдуть
і поведуть — мов на Голготу,
супроти всіх вітрів, супроти
всіх хуг колимських буде путь.
Бо цей невикрут, це ждання —
щодня, щомиті, щогодини,
вкрай осоружне, — самотини
мені не дасть... Як вороння
понад хлібами — в синім небі —
ці начування, ця грізьба.
Мовчить доба. Кричить доба,
довліє в люті і погребі.
О Господи, така журба.



Нічна хмарина зупинилась над.
І ранку жде. А вечір не минає.
Стоїть, як мрець, що трумну покидає,
аби переповісти сім досад.
Це вже напевне літо почалось
чи тільки зачерпнуло молоді
води з потоку. Що мені з тобою
робити, серце? Бо заповзялось
до мене так, що й ну. Це біла ніч?
Чи біла маячня, чи сніг травневий,
чи білий біль мій, ачи полудневий
непроминальний сон мій? До узбіч
прилипла зірка, чи жар-птиця, чи
прорубано вікно, щоб Україну
побачити в чвертьока, поки згину
на вічній мерзлоті. А помовчи,
не ремствуй бо. Нічна хмарина
спинилась, висне, гейби пелерина.
Рубай вікно в скляному небі. Рине
чи смерк, чи ранок — на мою сльозу.



На віковому бездоріжжі
так легко вискочить з лиця
і донести до самкінця
свої каріатиди хижі.
На цих шалених стовітрах,
де ні коня, ані дороги,
звірай свій крок за словом Бога
і попри смерть і попри жах.
Як воду в склянці, пронеси
свою з дитячих літ подобу,
як припочаток свій і спробу
сказати: Господи, спаси.



Земля зібгалась — як вода.
Така плавка! Така прощальна
здоліла стати, щоб благальна
помічена була рука.
Хустина — голуба і синя
між золотих, як степ, пожеж.
Її скорбота тане в тінях,
і ти у тінях танеш теж.



Заходить старість крадькома —
дверима злигоднів докучних.
І гріх промовити, незручно
сказати, що її нема,
і тяжко мовити: люблю.
І не по правді, що стужився.
Себе на думці вже ловлю,
що і не жив, а вже нажився.
Докучило. І вже чортма
колись нагріти змерзлі груди.
Як не було — то вже й не буде.
Заходить старість крадькома.



Ти вся — в дощі. Ідуть дощі століть,
оскпілі краплі по щоках стікають.
А очі ляку все чогось чекають
і Аріяднину шукають нить.
Ти вся в дощі. Ти вся зійшла плачем
і сходив плач. Як гріх — стікав тобою.
А ти чекаєш — стрітися з явою,
щоб синім прихиститися плащем.
І хиячи всемолоде чоло,
пройти під поглядом, немов під градом
і потім казкою Шехерезади
збагнути все, що зливою пішло
і не спинилось. Мріє так бурштин,
намарнеждалий, поки не скипівся
і в дальню мрію, мов у себе, вжився
і обернувся джерелом світлин.



Довкола мене цвинтар душ
на білім цвинтарі народу.
Бреду в сльозах. Шукаю броду.
Над вишнями літає хрущ.
Весна. І сонце. І зело.
Стоять сади, немов кульбаби.
Спізнілі зорі, наче краби,
вп'ялися в небо. Творять тло.
Свіча горить. Горить свіча —
а спробуй, відшукай людину
на всю велику Україну.
Мигочуть тіні з-за плеча.
Безмовні тіні. На лиці
пиш очі і уста безгубі.
Шепочуть: ми підданці згуби,
і мерзлі сльози на щоці.
Ми розминулися з життям.
Не тим, напевне, брались шляхом
заприязнилися із жахом
і марне марим вороттям
на первопуть свою...



І прийде, і згуртує, й поведе
через тороси й вікові завалля
і напростує гнівною скрижаллю:
доволі длятись, вас майбутнє жде.
Минуле бо через віки гряде,
теперішнє звістує дальні далі,
як три човни, у плині позосталі,
та тільки веслярів нема ніде.
Ніде нема веселих веслярів,
веселої води ніде немає,
отож і він, богоявлений, дляє
свій щедрий порив і спостерігає.
Нараз — ривок — він, як вирун, ступає
у ніч, у воду зоряну — й гряде.



Не здайся — веснам. Легше — зимам
не здатися. Не здайся весні.
Спасенної тримайся криги,
пречистої тримайся туги,
шаленої тримайся муки
і так існує, бо це — життя.



Темно-зелена м'ята,
сизий — росою — полиск.
Притінь. Жовті курчата.
Мамин — зусюд — стоголос.
Журно горять кульбаби,
виґронились суніці,
дивиться оком жаби
встояне дно криниці.
Курка ряба старанно
порпається в навозі.
Рано ще, сину, рано —
батько іще в дорозі.
Клуні чорніє стріха,
темний, як ніч, повій.
Терпкістю дме з горіха,
сумом — з діточих вій.
Йой, сусідські собаки
як тебе налякали!
Набубнявілі маки
переляк виливали.
Річки тепла ковбаня,
літеплена вода.
Ось тобі, сну-смеркання,
спогадів біль-жада.



Баркаси. Плавні. При межі
голодний пес на місяць виє.
Ти сам. А серце — на ножі.
Ген-ген могила бовваніє —
за хмарою, за ніччю, за
цих місячних думок горбами.
З очей скотилася сльоза:
о Боже, змилуйся над нами.
Такий невитерп! Сон — мара?
Пісок пустелі з пережару —
час, імператорську покару
явити, Господи, пора.
Це пекло, ця студена ніч,
це хоре серце кажуть: годі.
Зажився на своїй господі?
Що — крик? Що — навіжений клич?
Збудив оспалих? Не збудив.
Покинуть яму змертвихвсталі,
а ці — ще спатимуть — і далі.
Той край навіки задубів.
Така бо наша доля чула.
Ревуть гармати? Відгуло.
І ночі фіолетне тло
тебе намулом угорнуло.



Братове, о яке сліпуче небо —
сліпить смертями! Кулі, кулі, ку-
Як несподівано, як нагло нас обрала
нищівна доля, не назвавшись нам.



Ніч блукає, наче кінь стриножений,
по байраках, виярках, степах.
Відпусти мене, ясновельможний:
бачу Україну в тьмяних снах.
Світить сонце Колими з-за взгір'я.
Добрий ранок? — На добраніч, мій
дивен краю. Золотаве пір'я
од жарптиці тулиться до вій.
Спить кохана. Мати спить. І навznak,
по вечірній зморі впавши, син
міцно спить. О далеч непролазна,
о розлуко, ствердла на бурштин.



Сяє срібне серце землі
всепекельними калюжами.
Там у товщі, в кризі, в імлі,
з голубими, як льон, руками,
ти, Ізольдо золотоброва,
миєш креш колимським лотком
під погребним покровом.
Над тобою круті горби,
геть розриті,
поруч тебе — німі раби,
сном окриті,
а товщею, в кризі, в імлі,
за тамбоком
сяє срібне серце землі
срібним оком.



Пожухле листя опадає з віт.
Голосить голий стовбур схрипlockронний.
Це — похорон життя. Безоборонний.
і безоглядний розпач. Давній міт,
що стратив чари. Пітьма наросла
напростопадним муром — мов тумани
даремних змагань, поривів, омани —
твоїх безкрилих летів без числа.
Розвіявся далекий чар і чад!
І вже на Мономаховому возі,
літорослі, рушаєм по дорозі,
з котрої не вертаються назад.



Поранок був схожий на вишню досвітню,
так кругло чорніла запечена кров
цих сполохів довгих, чекань многолітніх,
котрі гострожало вражали покров
тутешнього пекла, тамтешнього раю,
як понічна вишня, тужавіє світ.
Ти знаєш — не знаєш, коли накликаю,
коли забуваю, бо грубшає лід
мовчання і втрати, розлуки і долі,
надії і горя, печалі і сліз.
Простерла долоні — з дитячої льолі —
аж ген, де Чумацький поскрипує віз.



Облітають пісні, облітають жалі,
облітають бажання.

Дума — свічка воскова у мене
горить в головах.

Відступися, троюдо, намарні
круг серця блукання.

Наростає, мов безум, страпатий
і звомплений жах.

О заціпся, невчасний,
по нас уже прогрімотіло,
все, що буде, то є,
все, що маємо, Бог дарував,
а на тіло прогінне,
прозоре, знеплочене тіло,
щоб будило твій дух,
свої тавра вогненні поклав.



Мете надворі снігова пороша,
вишневе гілля торгає шибки,
заткала вікна поніч волохата,
десь голосно потріскує мороз,
а, ми, накинувши на двері клямку,
сухі поліна підкладаєм в грубу
(ти сіла на маленькому ослінчику
тонкі долоні звівши сумні)
і сторожко радіємо — допоки
на дверях клямка, в серці певнота.
Поклавши гострі лікті на коліна,
напростуєм свої сумні долоні,
як пам'ять про небачених дітей.
На плитці тонко чайник деренчить.
Останньою цигаркою втішаючись
і гріючи долоні до вогню,
я думаю про те, що то є щастя —
отак сидіти з любою дружиною,
її плеча торкаючись плечем.
І думаю, допоки хуга зла
і поки свище снігова пороша,
схиляючи на сон, ми пересидимо,
перечекаємо годину-дві —
і запливе маленька наша хижка
в високозоряну голчасту ніч.
Парує шклянка чаю на стільці,
цитринове кружальце звеселяє
тарілочку блакитну. Тиша тиш
геть поснувала всі ходи і виходи, а ми,
вивищені Господньою долонею,
неначе відірвалися від падолу,
підносимося у надвишшя теміні,
котре нас не оступить, не обранить
і не обгасить жовтої свічі.



Ой ти, горе голодне,
навісна Колима,
не мине тебе жодне
із нещасть, і нема
ані душечки близько,
ні братів ні сестер.
Сонце никає низько
від печер до печер.
Тільки сопки горбаті,
лиш зав'юга та сніг,
ой, і сні пелехаті,
вже од них ти знеміг.
О далека Вітчизна,
як тополя, ячить,
і година стогрізна
напередимі спішить.



Той спогад: вечір, вітер і печаль
пронизливого тіла молодого,
що в двері уступилося, халат
пожбурило на спинку крісла й тонко
пішло, пішло, пішло по смертній лінзі,
аж понад стелю жальний зойк завис.
Вікно — велике й синє. Жовті штори
приспущені недбало. Чорний стіл
іскулився, тремтить на ньому шклянка
тонкого скла — дзень-дзень, дзень-дзень. Пора
наблизитись, в тугий вогонь пірнути,
так зграбно скутий білим свічником.
Чаруй мене, чаруй мене, чарунко
далеких берегів, куди я плавом
пливу, пливу, пливу — й не допливаю,
бо зносить часу хвиля навісна.
Лиш вечір той, і вітер, і печаль,
і ти, як грудка крику молодого —
світаєте під сонцем опівнічним
і виспокоїтись не даєте.



Оця стежина, що збігає в діл,
цей синьо-тьмавий ворочок розлуки,
черги дубів, пісок і гострі сосни,
підбожеволіла вода озер
і чорний човен, і червоні весла,
і, як вербовий пагін, — сумнолиця
моя кохана. Десять тому літ
збігав я на долину і сягав
невідомого земного лона,
аби запричаститися. Минуле
стоїть обабіч, мов казковий сфінкс.
Клади холодну руку на підмурок
і пальцями осліпними обмацай
ощирену гулку окляклу пашу
і ваговитість пазуристих лап.
Несе поземкою десятиліть
понад загусклим чорноводдям. Вітер,
немов настрашений кудлатий пес, —
скубне тебе за полу й стрімголов
світ за очі, тікає. Давній світе,
ти не впізнав мене, як я тебе?



Не поспішай — хай осінь і не жде,
кличаючи діброву походом,
хай горне листя полум'я руде,
мов лис крадеться жухлою травою.
Підгуский не колотиться твій став,
а виспокоївсь, висквів — не зрухнеться.
Хай вимріяний милої рукав
лише до спроневири надається.
Не поспішай. Схились до того пня,
котрий на пагорбі, як гриб, чорніє,
і пригадай, збагнувши навмання,
як тихо довгий вік твій струменіє,
як упокорилася течія
твоїх бажань, твоїх волань забутих.
О, Господи, не видно і не чути,
де та межа — твоя ачи чия.
Підгуский не колотиться ставок,
тож не спіши проставити бемолі
на це опале листя, віти голі,
на безоглядний час, потік і крок.

Пам'яті Алли Горської

Бентежністю вивищена до неба,
ти прочинила двері і увійшла
у вертикальний склеп, куди живущим
заказано ходити... Надто легко
ти увійшла в той склеп, де синій посмерк
і калинові тіні — ярих грон
оплилі набризки — гойдає стогін,
тих, що створили болю материк.
Там кришталеві скелі голосінь
і розпачу западини, мов вирви,
усе малі для себе, сланцюваті
пухкі надії — все пойняте небом,
що пражить холодом, немов огнем.
Бо кожен завинив, що світ почався
од нього збоку. І доби міграцій
ніхто не постеріг. Осклілий погляд,
від малку зосереджений в собі,
утративши чуття самодовіри,
навпомацки пускається в світи,
мов равлик, схований у власній близні.
Ті душі, наче вивітрені гори,
і каменем лежать і тяжко вірять:
колись пісок, уже занадто мертвий,
прокинеться і житом і зелом...
А пам'ятаєш вавилонську вежу
чекань, іще не названих своїми,
які сусідували — поруч серця
невідволоданого на душі,
а подумів, нічних прозрінь губами
торкаючись? Оце твій стовбур літ,

уперше бачений, уже в одміні,
бо київські сполохані горби
возносяться, мов лебеді, угору.
О довге відділяння від душі!
Вогонь, що стиглих уст запричастився,
ще бився — крильми. І прозорий плач
трипільських голосільниць тонкоруких
вже світ засяг перед сп'янілим зором,
яріла в вітрі стрічка фіолету
і довго твердла, мов здимілий мармур.
І темрява глибока залягла,
коли напруга м'язів скам'яніла
перед дерзким, як звільнення, стрибком
до вічності. І тіло одмінилось:
куріла в спогадах душа одлегла,
возносячись, неначе рвана хмара,
під нею йшли обличчя, дерева,
машини, сквери, площі, автостради,
свистіло небо, під схололі груди
рушали демонстрації людей,
а ти вивищувалася над ними,
і віддалялася. І брила мрій,
обмерзлих вічністю, рушала вгору —
аж до зірок у найпевнішу ніч,
в ту геть залиту чорнотою вічність,
котру дарма одбілюють живущі
очима серць, долонь, очей і вуст.
І висів тяглий свист над небокраєм,
нерадий волі, висів тяглий свист
над небокраєм. І нерадий волі,
над небокраєм висів тяглий свист.
Той день рябим радінням усміхався

по чорних васильківських калюжах* —
обабіч мене в довгі два потоки
пливли слова, сигнали, поїзди,
шугало вороння і капотіли
важкі, неначе ртуть, і сонні краплі
із головіття молодих дерев,
ще зовсім саджанців. Яке століття?
Яка земля? І що то був за люд,
що никав між ослизлими горбами,
що за дорога радості кривава,
і що то був за дім червоноцеглий,
неначе рвана рана, в передболю
осяння, сліпучого, як смерть?
І що за день — весь сірий, наче мрець,
острішком остраху оброслий, наче мрець,
і що за сірі постаті мерців
пливли — гріховні неспокійні лица?
Їм загусала ув очах вода,
як ніч розтоплена, з острішком криги
змертвілого чекання? Що за світ
уперше був очам моїм явився —
з посивілими яблунями саду
і покотьолом шепотів людських,
що вже ставали кроною і листям
і трутним овочем? І бризка світла
пірнула в смерк, і вже тяжка труна —
із гронами калини — з-під ножа
дереворубів, різьбярів, майстрів
своєї смерти, як кора вишнева
одмолоділої під весну барви.

* Аллу Горську знайдено вбитою в погребі під хатою
свекра І. Зарецького у місті Васильків, Київської області, 2
грудня 1970 р. — *Прим. упор.*

І сльози саду сизі, як скляні,
її оплакували на безлюдді —
подалі жалібниць і стихлих друзів,
бо горе вірить тільки самоті.
О самото незграбна, що уперше
збудилася між довгих корпусів
театру горя і театру смерті,
де стільки тъмавих зазубнів обтятих
і зтяжних туманів заосінніх
і видутої вічності в вікні!
О ці гримаси горя, що не знає
ні простору для великодніх сліз,
ні часу, щоб лишитись наодинці
і, ухопивши лица між долонь,
умерти раз, умерти два і тричі,
і тільки так очищення знайти
для свого серця — в плямах узвичаєнь.
О господарство горя: ритуал
і жалюгідна спроба — обік себе
пройти і розминутися. Щоб серце —
троянди чорної нечулий бубон —
враз не розпуклось пелюстками диму,
котрий валує ребрами всіма.
Гримаси віри, болю, круглі більма,
чіткий малюнок самокатувань
на негативі людської надії —
оце ви й є, дороги життєві.
Нам ряд утрачено. Раптових спроб
зазубрені шпилі — ото єдине,
що вирвалося з самозаборон,
які дарують небеса щедротні,
щоб ми до них повік не змоглись.

Нам ряд утрачено. Отерплих душ
не відволодати вовіки-віку.
Нам ряд утрачено. Вовіки-віку
не відволодати отерплих душ.
Під світом і життям і трохи збоку
існуючи, неначе скраю себе,
ми прагнемо посередині стати —
півмертві, півживі. Держить нас тільки
минулого нерозпізнаний крик —
єдина віри нашої спромога.
Забуті Богом і забуті світом,
ми заселяєм голу порожнечу
якимись духами, для нас чужими,
щоб настромитись на впізнаний біль.
Вигадуємо все, що над землею.
Рельєф надії — то рельєф землі,
обіцяної в сні, котрий присниться
ї, власною настрашений явою,
у сто очей втікає стрімголов.
Нам ряд утрачено. В космічній стужі
відігріває нас лише вогонь
від самоспалення — скажи ж, Вітчизно,
ти, земле, вимови, — хто ви єсте.
Хто б мовив би, куди вона пішла,
не озираючись? Немов левиця,
вивищена бентежністю? Сказав
про певність повертання з довгих мандрів
тим вертикальним склепом? Хто б збагнув
оці дороги — без кінця і краю
самоподовжені? І хто б прорік,
що вертикаль цього дерзкого лету
ще стане стовбуром? Хто б зміг пройти
межи двома смертями і лишитись
живішим за живих. Так, сестро, так:
штурмуймо небо, вкрадене справіку —
ще довге навертання до душі.



Синіє сніг по краю серця,
синіє ліс по небокраю,
хата за пагорбом синіє —
що тобі? Ось розкладу
на ніч багаття, вижовкну і зігріюсь.
Візьму до рук голівешку витлілу —
не обіклиться смерк.
Віки згадуватимуться, де ночі,
побравшись за руки, ловитимуть
хлопчика в коротенькій сорочці,
зеленій з морозу.



Відлітані білясті голуби,
їм шурхіт крил відлопотів назавжди,
з грудей натужних випірнуло небо,
і два світи порізнено навек.
Але ще світяться осклілі очі,
убгані в себе крила небо труть
і людський погляд пестить твар приручену,
задушену з любови. Шкла зелені
аж брижуться од світла, сонцеграй
до матового дзьоба лине, ніби
маленька крихта хліба, переходим
опудалові кинута. Шляхи
довіку недоконаної смерти
куріють ще. Даровані набезвік,
безмежні автостради існування
подовжені в іще летючу смерть.
Небес високих довге відмирання
спить у полуді вигаслого погляду,
яким у себе дивиться людина.



Між світом і душею виріс мур.
Тож грайся в хованки, аби не розпізнали
тебе крізь товщу спогадів змертвілих,
думок отерплих і крижин чуття.
В обмерзлу душу зашпори зайшли
і нехить прикорочує бажання
шукати шпари, вічно потерпаючи,
що світ тебе помітить і уб'є
смертельною своєю ваготою.
Там вітер видуває душі з тіл,
ламає дерева і хилить трави,
і творить багатолику порожнечу,
що розквітом знесилена украй.
Така потома всюди! Скільки доль
загублено! А скільки бережуть,
аби покласти в узголів'я смертне
про чорний день. Така потома всюди!
Між світом і душею виріс мур.



В мені уже народжується Бог
і поступово одміняє душу
і повнить груди холодом, і світлом
мене донищує. Вітаю, певний дню!
Безкрайо розсувається овид,
земля даліє, наче тьмяна зірка,
і голова моя, налита сонцем,
вже передсмертну радість прочува.
Благослови мене, блаженна мить —
раптове самоспалення і вічне
навернення до тіла. Проминання
і входження зненацька — в сто світів,
де кожен надмолодь. Бо не живу
у жодному. Лише перебуваю,
мов на гостині. Надивляться — марно:
до них не буде більше вороття.
Хібащо пам'ять: тут лупили шкуру
живцем із мене. Пам'ять. От і вже.
Благослови мене, мій певний дню,
початись там, де щойно закінчився,
закінчуватись там, куди повік
тобі наказано путі-дороги.
Немилосердний дню — благослови.



Десять сніжнів, зо два брудні —
це вам літо і зима,
всі твої літа марудні,
розтриклята Колима.
Сон, робота, пиятика,
пиятика, праця, сон,
вслід за мною інша пика
кряче: кара і закон.
За стодалями вітчизна,
перестрашене пташа,
то мій трунок і трутизна,
нею витліла душа,
надсадилася, несила
дочекатися кінця.
Знову хуга світ посіла
і розбризкала сонця.



І не відтерп, і не розмерзся. Ні.
Колимський дощ — і сонні сопки сірі.
І хай вам грець — а будем щирі, щирі
й на меншому пекельному вогні.
Сягни рукою — і не засягнеш
ні краю всеждання, ні віку краю.
Та серця я, мій Господи, не маю,
на свій талан. Це ти мене береш,
неначе грудку сирової глини —
і місиш, мнеш і пальцями всіма
формуєш образ, щоб не задарма
іще один кавалок з України
сподобивсь тверді. Знав я і черінь,
і зиму знав в колимську довгу пору,
і душу виробив таку прозору,
що вже свою не одкидаю тінь.



Окрім дощу, ані душі навколо —
і тільки степ, і степ, і степ, і степ.
І тільки смеркло, стихло, стало голо
і в сто голок цей без ляльок вертеп.
Вода пускалася узвозом, божевільна,
вчепивши до горба автомобіль
і настовбурчувалася повільно
моя душа, сп'яніла од весіль.
Земля і небо вже злягатись стали,
дорога звомплена репетувала ґвалт
і в вовну неба жала запускала,
а те кричало, ніби варіят.



О земле втрачена, явися
бодай у зболеному сні
і лазурово простелися,
пролийся мертвому мені!
І поверни у дні забуті,
росою згадок окропи,
віддай усеблагій покуті
і тихо вимов: лихо, спи!..
Сонця хлюпочуться в озерах,
спадають гуси до води,
в далеких дожиттєвих ерах
мої розтанули сліді.
Де сині ниви, в сум пойняті,
де чорне вороння лісів?
Світання тіні пелехаті
над райдугою голосів,
ранкові нашепти молільниць,
де плескіт крил і хлюпіт хвиль
і солодавий запах винниць,
як гріх, як спогад і як біль?
Де дня розгойдані тарілі?
Мосянжний перегуд джмелів,
твої пшеничні руки білі
над безберегістю полів,
де чорні коси на світанні
і жаром спечені уста,
троянди пуп'янки духмяні
і ти — і грішна і свята,
де та западиста долина,
той приярок і те кубло,
де тріпалася лебедина,
туге ламаючи крило?

Де голубів вільготні лети
і бризки райдуги в крилі?
Минуле, озовися, де ти?
Забуті радощі, жалі.
О земле втрачена, явися
бодай у зболеному сні
і лазурово простелися
і душу порятуй мені.



Вбери но білу сукню
на тіло на прогінне,
нехай я, переждалий,
од шалу затремчу.
Вбери пречисту сукню
і озирнись лукаво
і зваб мене прожогом,
аби я звисочів.
Вбери но гарну сукню,
не дай мені уздріти
далекі перегони
пролопотілих літ.
Вбери дівочу сукню
Обдай тим сяйним сяйвом,
нехай відчую: медом
мені твій танце-скік.
Вбери но славну сукню
на тіло молодече,
на вигронені перса
і лебідь живота.
О захвате — несила
од думи продихнути:
зорить мені у душу
безсмертний погляд твій.



Пройди крізь сто дверей, устяж прочинених,
здолай стонадцять моторошних бід,
крізь товщу мурів, перетинок, стін,
крізь кремінь гір, крізь хашу віковічну
лісів прадавніх, крізь стонадцять кіл,
вогнем пойнятих, ніби дресирований
плямистий ягуар. А все ж долання
останніх меж — то гірша із наук.
Коли ти в світі місця не загієш
і не навчишся мовити: отут, отут,
лише отут, смертельно ставши
і анікуди не ступивши кроку, —
твоя твердиня, ґражда є твоя.
Хай звідти ваблять чорних сто дверей,
сто чорних душ із себе викликають
твої подоби збратані — прости їм
одвагу ошуканств. І не спіши
позаздрити, пройти крізь сто дверей,
плечем не дотикаючись, зуміти
щонайкоротшу стежку віднайти,
що править лабіринтом — то над силу
і над терпіння нам. Дарма, життя,
підковою ти вигнулось до мене,
аби в лещатах мій здушити дух
напівосліплий. Я не стану збоку
і не побачу легковажний смисл
високої трагедії. Мій Боже,
даруй мені останнє з святотатств.



Так явно світ тобі належать став,
що, вражений дарованим багатством
оцього дня, відчув як святотатство:
блукати лісом, йти межі отав,
топтати ряст, аби спізнати в зорі
наближення своїх гріховних прав.
Вертай назад і, добротою хорий,
розтань росю димною між трав.



В мені уже народжується Бог
і напівпам'ятний, напівзабутий,
немов і не в мені, а скраю смерти,
куди живому зась, мій внук і прадід —
пережидає, заки я помру.
Я з ним удвох живу. Удвох існую,
коли нікого. І гримить біда,
мов канонада. Він опорятунок
для мене. Тож і мовлю: порятуй,
мій Господи. О, порятуй на мить,
а далі я, оговтаний, врятую
себе самого сам. Самого сам.
Він хоче поза мене вийти. Прагне,
рятуючи, донищити мене,
аби на протязі, на буряних вітрах,
я вийшов сам із себе, наче шабля
виходить з піхов. Хоче вийти геть,
щоб згасла свічка болю. Щоби тьма
впокорення мене порятувала
інобуттям. Іножиттям. Найменням
уже невласним: ось він той загал,
яким кермує той шалений Бог,
котрий в мені воліє народитись.
О, як той Бог воліє народитись
і вбити свічку болю, що в мені
означена лиш тінню переляку,
за те, що яву світу і пітьму
межує тріпотлива вежа мук.



Я знав майже напевне,
що він обікрав моїх друзів,
зробив нещасною мою матір,
а дружину призвів до сухот,
і сповнений рішучости,
я подався до нього на розплату.
— Де ти, мій кате? —
гукнув я на весь знелюднілий зал,
в якому кат проживає.
На відповідь чотири реви,
одбиті од стін, вдарилися об стелю,
і мертві впали до моїх ніг.
— Де ти, мій кате? —
гукав я удруге і втретє.
Чотири реви воскресали із мертвих,
підводились догори і падали об землю.
Невже він здох? Вирішив я зраділо.
Але повертаючись додому, побачив,
що біля моїх дверей зупинилося
дві ноги, дві руки й тулуб (голови не було).
Ти що тут робиш? — я застукав
його зненацька, і з переляку
дві руки, дві ноги й тулуб
збіглися в тіло без голови.
Вхопивши тіло без голови,
я гукнув у порожню руру шиї:
скажи мені, де мій кат?
— Не бий мене, — попросила рурка, —

йди до того будинка, де був.
У першій кімнаті сидітимуть люди
без голови, в другій ще й без ніг,
у третій ще й без рук,
у четвертій побачиш самі тулуби,
а в п'ятій нічого не побачиш.
Там є твій кат.
Ти нічого не вгледеш.
Але повторюй і повторюй до безкінця
все, що хочеш йому сказати.
Тільки не вір своїм очам:
він там, де його немає.



Розп'яття неба — в два крила
і сонця вись —
як грім над головою. Дубала
снується синій дим дитинства
(залива? плачі? коси матері?).
Дарма. Не ремствуй. І мовчи.
Як риба в ятері.



Вечірнє небо соснами обгасне,
тріпнеться птахом і в зорі згорить.
І ти збагнеш пільмою, що то — жить
і що — зникама мить і сонце ясне.
Тоді, в отяглім погляді земнім
о присмерковій стишеній годині
цей скам'янілий мармуровий дим
скидається на образ України,
а ворожнеча синяви й оранжу —
тяжким хрестом або насланням вражим.



Залляв вечірні шиби смерк.
А день усе не починався.
О, як ти з пам'яттю спізнався!
Отож, збирай із довгих черг
свої подоби скам'янілі
у довгому жданні. Оце:
у дикім полі, гуси білі
все не знесуть яйце-райце.
Як ти змалів! І як ти звик
до цих, розіп'ятих на палях
небес! Тобі відтято далі.
І закривавився твій крик,
що почорнів по давніх зрізах,
і досі їх не оминеш.
І все твоє минуле, меж
не знаючи, шматком заліза
стриміє в серці.



Іще не випрозоріла душа.
Ще, слава Богу, тъмний стовбур совісти
признатись може весь до незбагненого,
котре самопідтверджує її
і втаємничує, щоб безтелеса
вона не знала протягів. Мое
таємне дзеркало, моєї віри
кринице незглибима!
Тільки ти й держиш мене
на цьому із найкращих світів —
при узголів'ї, вдосвіта. Печале,
Розраднице тужлива! Як я легко
почужився тобою і спізнав
те, що за мною-мною, десь, як обрій
утрачений, веде мене у дні
і ночі буднів. Як мені відродно
себе пізнати через тебе, стиха
податися туди і, розгубившись,
від себе залишити тільки дві
долоні шкарубки та скалку світла,
яка не може жити без пільми.
Іще не випрозоріла душа,
що в посмерку росте, немов лілея
і, з смерку виростаючи, світліє
і розтає в охайнім сяйві дня!



В чорній калюжі, осклілій,
затканій німотою, всівся,
мов срібний павук,
ліхтар вечірній (губи в губи —
спиває із неї стужу)
надсадна, фосфорована
вчорашнім спогадом, його
мерехтлива душа б'ється,
мов епілептик. Поверх нього
промигнули дві людські тіні,
оторочені злістю, чорні
й лискучі, як оксамит.
Калюжа подалася за тіньми
слідом, але вкололась
об жалкі торочки німування
і, надірвавши набухлі жили,
розбилась на скалки.



Червневий сніг — на безоглядній сопці,
модрини граціозні — де-не-де.

А ти — в коробці, геть тісній коробці,
душа ж, як дуб, — нічого вже не жде.

Повзуть горби, неначе птероптахи,
Господні сфінкси, загадка буття.

Ти надто щедрий, Боже, — стільки жаху
вергаєш на мале моє життя.

Потерпли руки, спрагли в горлі крики,
а вседорога вужиться, як вуж.

Хрести модрин. І запропалі лики.

І дріт колючий замість харалуж.



Усе, мов сон, пробігло й знебуло.
Хіба ж не ти довлієш, злобо, дневі?
Знов спроневіра спалює чоло,
і дивен див біжить поверхи древа.
І тінь біжить — поверхи давніх днів.
І заволока — на ошроття часу.
Поезіє, красо моя, окрасо,
я перед себе, чи до себе жив?



Ця світлота — до різі ув очах
враз протяла на чорному екрані
всі докори твої, всі невблаганні.
Ти все збагнув, як є, — на власний жах.
І як нам, підруйнованим життям,
оговтатись на цій страшній руїні?
І чим ми тільки перед Богом винні?
Сплюндрований не поновили храм?
Гуртуймося! Даремне віщунів
Шукати, мов чотири вітри в полі.
Бо навіть доля в сповиточку-льолі
вже не розкаже, як той храм горів.



Навпроти — графіка гори
і сніг, і чорні сланці.
О, хоч на мить заговори,
чиї лежать тут бранці.
Там за розпадом, за горбом —
забутий паділ дикий
чиїм розораний ребром,
чиїм продертий криком?
Танцюй на пеклі, навісний,
свої заллявши сліпи.
Сюди приходять навесні
із України липи.
Дрібненьким листям лопотять,
тонкі ламають руки.
І мовчки до небес кричать
і наслухають гуки.
О чорна графіка гори,
о мерзла кров пролита
заговори, заговори,
повідж, кого тут скрито!
Яка священна таїна
про злочини бувалі.
Снується темінь навісна
у вимовклім проваллі.



Терпи, терпи — терпець тебе шліфує,
сталить твій дух — отож терпи, терпи.
Ніхто тебе в недолі не врятує,
ніхто й не зіб'є з власної тропи.
На ній і стій і стій, допоки скону,
допоки світу й сонця — стій і стій.
Хай шлях до раю, пекла чи полону —
тримайся далі розпачу й надій.
Торуй свій шлях, той, що твоїм назвався,
той, що обрав тебе, як побратим.
До нього змалку ти заповідався
сумним осердям, поглядом сумним.



І сяло сонце крізь вікно.
Крізь нас. І навпростець — крізь роки.
Котились сопками потоки
води й каміння — уводно.
І в тому сяєві, немов
на сподіванному екрані —
усі надії, всі заждані
розквітли, наче хоругов.
То ти. То ти. То ти була —
нема, котру я знав, а марив
котрою — мерехтіла з марив —
всім обрієм на мене йшла.



Ви наче нічні криниці
(хлюпоче вода божевільна),
загублені в паді (вгорі
хлюпочуть сузір'я).
А тиша, а темінь яка!
Яка самота незглибима!
О земле моя нещадима,
така ж ти солодка й п'янка.
Лежать — і без рук і без ніг.
Лиш око, що тіло убгало
у себе — сльозою кричало,
осліплім стозойком калік.



Це туга. Так. Моя далека туга —
відбігла, ніби сука, стрімголов
од попелища серця. Виє здалека,
щоб я себе на відстані почув.
Соборе сорому, ганьби моєї вежо,
моїх глухих, як твань, передчуттів.
Гулкий і розсторонений, опадний —
не серцем, тільки голосом ростеш
у невіді, в безпам'ятстві душевнім,
стрясаєшся і в німоті гримиш.
Я знаю це. Я вичув це. І досі
оговтатись не можу. Туга, так,
моя далека, стрімголов одбігла
і, ніби сука, виє в ніч гулку.



Страшна ковбаня — чорна і масна.
І дух тяжкий повзе, немов потвора.
В лещатах дум твоя всенепокора.
Стою на кладці. Дозираю дна.
Рибалка — ні. Заблуклий — ні. Стою.
Аж вигулькнуло пишне й біле тіло
і рудокоса мавка розхилила
цю твань води. То подругу мою
давно уже забуту пригадало.
Я попід мостом. Між тяжких опор
вона стоїть, і коло неї хор
безплотних голосів. І застогнало
твоє бажання. Подивляй її —
цю меву бід, що інші приточила.
Урочила тебе і жити вчила,
щоб ошукати всі літа мої.



На тихі води і на ясні зорі
паде лебідка білими грудьми
вдар, блискавка, і, гrome, прогрімми,
коли не розпростерти крил у горі.
Зелені села, білі городи
і синьріка, і голуба долина,
і золота, як мрія, Україна —
о, не зникайте! Краю мій, зажди!
Мене на смертні кидати путі.
Там, де копита коня вороного
розбризкали геть ярі іскри, 'дного
із днів була відкрилася дорога,
та при самій урвалася меті.

ВЕРТЕП

На першому поверсі двоє людей,
на другому їхні тіні.
Вправний оператор так освітлює кадр,
що навіть не добереш, де люди, а де лиш тіні.
Внизу проказують: нам з тобою жити в любові
й радості,
вгорі повторюють: мав би ніж — зарізав би, як собаку.
Потім на кін виходить хтось третій
і починає агітувати за рай, що росте все вище й вище.
Сніп світла зноситься в порожню небесну твердь,
де чути янгольські співи:
одним кипіти в маслі, а другим у смолі.
Нарешті починаються танці,
на авансцену вискакує чорт і починає обертатися —
раз він стає на ноги, вдруге — на руки.
Доти перевертається, доки руки не приростають
до землі
а ноги зависають у повітрі
і тоді стає помітно,
що обертається власне тільки тулуб.



Ця п'єса почалася вже давно,
і лиш тепер збагнув я — то вистава,
де кожен, власну сутність загубивши,
і дивиться і грає. Не живе.
Отож мені найщасливіша роль
дісталася в цій незнайомій п'єсі,
в якій я слова жодного не знав
(державна таємниця), автор теж
лишається інкогніто. Актори —
чи є, чи ні — не знаю. Монолог?
Але без слів? Бо промовляють жести
непевні. Що то — сон, ачи ява,
чи маячня і тільки. Стежу оком
за тим, що нам глухонімий суфлер
показує на мигах. Не збагну я:
захочу стати — він накаже йди,
а йти почну — примушує стояти,
у обрій декорований вдивляюсь —
велить skleпити очі. Мружусь — він:
у світле майбуття своє вдивляйся.
Сідаю — каже встань. Отетерілий,
вирішую: найщасливіша роль
дісталась іншому комусь. Ти граєш
несповна розуму. Й одразу вхожу в роль,
загравши навпаки: мені б сміятись —
я плачу. Груді роздирає гнів
(маленьке перебільшення — сновиди,
навіки врівноважені в чуттях) —
а я радію. Рушив катафалк —
а я втішаюсь. Вилізши на повіз
вигукую — хай славиться життя.
Захоплений суфлер не сходить з дива

і тільки підбадьорює: віват.
Поскрипують стільці в порожній залі,
єдині глядачі цієї п'єси,
і дивно так вглядаються крізь мене
у порожнечу, видну тільки їм.
Так голова болить. І так нестерпно
прожекторна освітлює пітьма,
неначе тъмавий зал перетворився
на сніп вогню пекельного. Суфлер
наказує нарешті зупинитись.
А я вганяюся з розгону в зал.
І все. Скінчилося. Вистава зчезла.
Завіса впала. Я вже не актор — глядач.
А скільки покатом у залі
лежить живих мерців, старих акторів,
обпалених вогнем шалених рамп.
І всі вони до мене простягають
окляклі руки: о щасливий Йорику,
твій номер тут — 135. По ньому
шукай подушку, ковдру і матрац,
і можеш спочивати, скільки хочеш.
Тут час стоїть. Бо тут життя —
з обірваним кінцем, як у виставі.
Початок тільки є. Кінця ж нема.
— Як ця вистава зветься? —
Щасливий Йорик. — Тобто я герой,
як кажуть, заголовний? — Був героєм.
Тепер — скінчилося. Ми теж колись — були.
— А що за п'єса? Варіант удатний
давно вже призабутого Шекспіра,
її створив славетний драматург.
— А як його на прізвище? — Немає
в нас прізвища. — Та як же так?

— Ім'я годиться тільки тим, котрі існують. — А ви? — Ми всі однаково щасливі. І кожен з нас — актор або глядач. А це одне і те ж. Бо глядачеві так само треба грати глядача і то — захопленого. А наймення у нас немає свого. Нині — Йорик, а завтра вже ніхто. Чекай на роль, якою і почнеш найменуватись, допоки скону. Раз єдиний — Йорик, а все життя — ніхто. Ні тобі виду, ні імени. А грай чуже занудне нашіптане життя — самі повтори. Так живучи у ролі аж до смерти, вивчай слова забуті — боротьба, народ, любов, несамовитість, зрада, порядність, чесність. Так багато слів ті предки повигадували. Боже, життя на гріш, а так багато слів. І всі вони чужі і незнайомі. Скажімо, нас назвали — будівничі, а що то будівничі — не питай. — Ви щось будете? — А що то — будувати? Так звуть нас — будівничі, от і вже. А нам до того байдуже. Хіба тобі не все одно, що справжній Йорик був зовсім, може, і не Йорик. Навіть напевне ні, раз так його зовуть. Ти пам'ятаєш — Гамлетові в руки попав лиш череп — ні очей, ні губ, ні носа, ані вух — зотлів геть чисто, ось так, як ми. То можеш називатись,

як заманеться. Тут усе одно:
герой, актор, глядач, суфлер і автор —
усі живуть одне чуже життя:
удень вистава, все одна й та сама,
хоч завше невідома, бо ждання —
то теж актор, що грає сподівання
і вміє виінакшувати світ.

А уночі — те ж саме. Лицедій
вже звик до спокою. Допіру смеркне,
ховається під ковдру, ніби равлик
у мушлю. Той, скажімо, бубонить
собі під ніс якісь уривки ролі,
озвучує мовчання й мертвий жест,
а той зайдеться реготом — аж відлоск
летить в концертну залу. Третій спить,
четвертий плаче. П'ятий втупить очі
у стелю — і мовчить, мовчить, мовчить.
Ще був один — молився. Скільки знаю,
він був у нас найстаршим, пережив
аж трьох суфлерів (їх життя коротке),
допоки не завісився. З нудьги,
подейкували наші лицедії,
хоча й розмов про те і не було.
— Чому? — А що балакати? Даремне
плескати язиком. Ще хто почує
і донесе суфлерові. Бо ми
радіти зобов'язані до смерті.
І вже, залишений напризволяще,
я мізкував собі, що досить рух
єдиний одмінити — і тоді
вже не збагнеш кінця, ані початку,
бо все переінакшується. Світ
тримається на випадкових рухах,

які його означають. Пітьма
навпомацки у кості грала. Глухо
постогнували сонні лицедії
і оком Поліфема угорі
світив червоний місяць без'язикий.
Я ждав чогось до ранку. Ніч? Життя?
Чи може вічність проминула? Тільки,
нарешті, увімкнули дня рубильник
і краном баштовим підняли сонце,
а на склепінні неба появило
двох лицедіїв, щоб співали дружно
за жайворонів. Із лабораторій
взяли росу на пробу. І вчепили
рекламний щит: Ставайте до роботи —
почався день.



У небі зорі, в грудях місяць,
і найрідніші ми брати
з тобою, світе. Помолися,
як я молюсь за тебе, й ти.
У небі місяць, в грудях зорі.
Світ у мені. У світі я.
І сльози радості прозорі,
як небеса, як ти, моя
поснула земле, як дорога,
що викреслилась посеред,
щоб од людини і од Бога
я міг почути голос Вед.

АВТОПОРТРЕТ ЗІ СВІЧКОЮ

Тримай над головою свічку,
допоки стомиться рука —
ціле життя. Замало — нічку.
Довкола темінь полохка.
Літають кажани, як кулі.
Луною студиться щока.
Де ви, крилаті? Гулі-гулі,
Як вам нестерпно — без небес?
Аж очі підвели, поснули.
О ні, ти не один воскрес!
Як в бодню — пугачеві скрики.
Десь бродить землячок-Дантес.
О шанталавий, недорікий,
а чи поцілиш ти мене?
Свіча в задумі — не мигне.



Як добре сіятись під небом,
ісклавши в копи хліб смертей,
і пильнувати сон очей,
бо мед гріхів цідити треба
в спижові кадуби ночей.
І тяжко віриться, що роки
по наших душах протрублять,
і гори згорблені високі
враз западуться, і витoki
прорвуть грудей смертельну гать.



Полудне. Спека. Тиша. Спокій,
По загороді горобці
колошкають твій сон глибокий
і вартового мірні кроки,
і спалах сонця на щоці.

Полудне. Закипає далеч
журною піною видінь.

Пісок. Безмежжя. Чорна галич,
мов сяйва вертикальна тінь.

Полудне довжиться колюче,
ростуть із серця шпичаки,
аж ген по прірві — кручі, кручі,
котрими бавляться хмарки.



Оце збавляння довгих літ життя
на відстані од вітчизни і себе,
це кождочасне поривання в смерть,
щоб з неї виринати в знавіснілий
хрипкий чи геть знеголоснілий крик.
Це сновигання поміж власних тіней,
з яких лише одна була жива
із правіків, а нині — невпізнання
(ти з нею розминувся навмання).
Ця рвань віків, посовгнутих, як ріки
од гирла до джерел, ця колотнеча
надій і спроневіри, кривовет
лякливих ауспіцій, що в безгуччі
шершавими крильми прошерхотять
і всядуться на голові — нам стане
за час нових народжень. Марні спроби —
померлих одволодати. Торкнись
гулким перстом до гробового муру,
послухай тьмяну вільглу німоту
всіх накопичених погиб тутешніх
і витримай, як збайдужілий мрець.
Крізь мене жовті стебла проростуть,
запахне тліном памолодь. Здолай
увесь свій вік стояти на порозі
перед дверей, тобі відкритих навстяж,
а за поріг ноги не занесеш.



Немов рубін у чорнім адамашку,
обачно критий білим німуванням —
так снінь моїх озерце шарлатове
лямує обережок начувань,
що ось-ось-ось прокинуся — і дивна
розкішна квітка заполочі бризне
зрадливою сльозою. Весь той чар
самонаближень, упізнань і врочень,
що визріли у невіді душевній
і стежать, стежать, стежать зизим оком,
ачи я втраплю на свою стежу —
і весь той чар почезне. Шарлатово
жахтить душа од повівів світанку
голчасто-синіх і, себе впізнавши,
ховається, мов равлик, в тишу тиш.
Пречисті з'яви ці. І почезання
пречисті теж. І хороше чекати
і любо омилятися. І мати
за побратима свого двійника.
Ти мій не ворог, ні? Авжеж, не ворог.
Не побратим, а ні? Не побратим.
А хто ж ти є? Я твій суворий янгол,
народжений до твого живоття.
А як же приязнь? Тільки через сфери
спізнілих лун. А німування нащо?
Аби чекав, чекав і начувався,
коли я вирну з-за твоїх плечей.



З зазубреними берегами озеро, ковток
води між виспраглого лісу
дубового, як кров, бо антрацитна
у надрах розговлялася жага.
Високе сонце. Верески спижевї.
Округлі плечі вздовж гінкої шиї.
Неспокій на душі. Лівіше серця —
як раннє підпадьом — нагальний біль.
А спондилова глина крем'яніє
і так натужно теше мить дозріння.
(Але чого? Ненатлого кохання,
чи тугою накликаних розлук?)
Цвів деревій. Тим цвітом губи пахли
і спекою, і літом, і журбою
ненатлою. А бронзове волосся —
мені, мов яра памороч, було.
Отой прощальний змах тонкоголосий
тремтливої руки, той голий накрик,
пунктирами — щербатий яр, той пагорб —
яким зигзагом путь тобі значив!



Велосипедисти, як метелики,
в осяйному плетиві дороги
тішаться в незрушності окляклій,
лиш лискучі шпиці миготять,
збризнуті росою. Горнім надверхом
промінь заломився і посовг-
нувся під німими шинами, а зелен
бір сосновий бородою тряс.
Ми збирали з сином полуниці,
бродячи медяним небом туги.
Згіркла глиця пучилась, як брага,
стежка спалась, наче благовість.



Самотньо сновигає голос
у синіх нетрях вечорів.
Зернистий нахилився колос,
що вкруг чола, мов жар, горів.
Запахло вільгістю од лісу,
і сонце червінню взялось.
О тиша тиші, заколисуй
забутим гуком, як жилось
тобі під гронами калини,
де попелясті зозулі
вістили роки: жий однині
на всенепізнаній землі.
О, чий то голос сновигає
у синіх нетрях вечорів?
Ти чуєш — серце промовляє:
до тебе Бог заговорив.
І мовив Бог: моєї влади
ти поцурався задарма
заради молодії знади
спізнати обшир, бо нема
такого обширу на світі,
щоб став подобою небес.
Я слав на тебе лихоліття,
щоб до життя ти був воскрес,
аби збагнув, що над покари
немає більшої цноти.
Ти бачиш побратимів мари?
То весь — мов на екрані — ти.



Наслання — от і вже.
Піт заливає очі,
нас дума вічно врочить,
але не береже.
І скоро стрілить в ціль
ця стислість навіжена
і знищить (і про мене)
задавненілий біль.
Як часу остюки
устрягим в серце спрагли,
коли прозріння нагле
торкається щоки.
Облудливих порад
ти був зазнав чимало,
а як до діла стало —
упав за рядом ряд.
Пізнаєш ти ачей
Господніх воць наслання
в поконі квітування
і виквіті смертей?
А перемігся — ти?
А серцем — перемігся?
О дух мій, не гнітися
од чаду самоти.
Із випатраних гнізд
зриваються орлята
у безвість вирушати,
де басамань борізд.

Нема куди піти,
нема куди подітись,
гнітितися, гнітитись,
а долі не втекти.
По жилах час тече,
а просвітку не видно.
Життя сувору нитку
проклята Парка тче.



Із вечора одразу в ранок.
Ну, й інквізиторський крутіж!
В ривкому снінні сто циганок
спроваджують до бездоріж.
Сніги, і хмари, й поголоси,
і вигорбіла Колима.
Над чорноводдям сиві коси,
то тужить мати, мати, ма...
Готель. Кімната на чотири
самотні ліжка, діти сплять,
а той, у капелюсі сірім
з усіх кутків зорить, як тать.



Гемонське непорозуміння,
яка вселенська глухота!
А шал який, яке озління!
Де не ступнеш — і вже чота.
Терпи. Терпи. Терпи і годі.
Словечко зрониться — і вже.
Тоді й Господь не встереже
у цій біді, у цій пригоді.



О передсмертні шепоти снігів
напровесні, як Колима святкує
свій першотравень. Як вода струмує!
Як пильно сланик кущ свій насторчив —
до сонця, сонця — наче шестерук,
напризволяще кинутий в пустелю
своїх горбатих зойків. Лелю, лелю —
під кригою — земного серця стук.



Одна гора зима,
а друга літо,
а я стою, мов осінь,
посеред.
І сонце, сонце, со-
несамовите
топило сланцю
перегірклий мед.
Мені колимські мухи
задзижчали,
мені торішня пахнула
трава,
бо ти мене, мов янгол,
пильнувала.
Ти — наречена,
ачи удова?



Колимське сонце стало сторч.
Бог ним махає, мов ковадлом.
Пади но з каменя на корч
і волю пий, аби не вадило б.
Довкола сопки і горби,
каміння, золото і кості.
Гей, земляки, заходьте в гості,
підданці спільної доби.



Ще кілька літ — і увірветься в'язь.
Забутий світ увійде в сни діточі,
і всі назнаменовання пророчі
захочуть окошитися на нас.
Червона барка в чорноводді доль
загубиться. І фенікс довгоногий
перенесе тебе в ясні чертоги
від самоволь, покори і сваволь.
А все тоте, що виснив у житті,
як рить, проб'ється на плиті могильній.
А ти єси тепер довіку вільний
в нестерпному своєму всебутті.

ТРЕНИ М. Г. ЧЕРНИШЕВСЬКОГО

1

Народе мій, коли тобі проститься
крик передсмертний і тяжка сльоза
розстріляних, замучених, забитих
по соловках, сибірах, магаданах.
Державо напівсонця, напівтьми,
ти крутишся у гадину, відколи
тобою неспокутний трусить гріх
і докори сумління дух потворять.
Казися над проваллям, балансуй,
усі стежки до себе захаращуй,
а добре знаєш — грішник усесвітній
світ за очі од себе не втече.
Це божевілля пориву, ця рвань
всеперелетів — з пекла і до раю,
це надвисання в смерть, оця жага
розтлінного
весь білий світ розтлити
і все товкти, товкти зболілу жертву,
щоб вирвати прощення за свої
жахливі окрутенства — то занадто
позначено по душах і хребтах.
Тота сльоза тебе іспопелить
і лютий зойк завруниться стожало
ланами й луками. І ти збагнеш
обнавіснілу всенищівність роду,
Володарю своєї смерти, доля —
всепам'ятка, всечула, всевидюща —
нічого ні забуде, ні простить.

2

Виснажуються надра: по світах,
по диких нетрях, криївках і кублах
розсовано твій рідний суходіл.
Німі, нерозпізнанні вже уста,
серця студені, тьмою взяті очі
і шкарубкі долоні, де вже доль
не розпізнаєш лінії. То рештки
душі твоєї, що напівжива.
О болю, болю, болю, болю мій!
Куди мені податися, щоб тільки
не трудити роз'ятреної рани,
не дерти горла криком навісним?
Стою, мов щовб, на вічній мерзлоті,
де в сотню мишачих слідів угнались
розпадки тьмаві — і скупі сльозу,
що на морозі мерзне, ледь тамую:
це ж ти, мій краю, в цятках крові — ти!
Займанщино пекельна! Де не скинь
страпатим оком — то охлялі надра,
то рідний край пантрує звідусюди.
"Це ж я (на голос Йорика) — це ж я".

3

Чотири вітри полощуть душу,
у синій вазі стеблина яра,
у вирві шалу, в світ-завірюсі
чорніє безум хитай-води.
Біля колчану хвостаті мітли,

під борлаками, як запах бозу,
убрався обрій вороноконій
у смерк, у репет, у крик, у кров.
Новгородці, новгородці!
Загородила пуга дорогу,
у синій вазі стеблина яра.
Як білий бісер — холодний піт.
О білий світе сторчоголовий —
опріч опрічник — куди подітись?
Кошлатий обрій вороноконій
йде берегами ридай-ріки.

4

Боже, не літості — лютості,
Боже, не ласки, а мсти,
дай розірвати нам пута ці,
ретязі ці рознести.
Дай нам серця неприкаяні,
дай стрепіхатий стогнів,
дум смолоскипи розмаяні
між чужинецьких вогнів.
Пориве, пориве, пориве,
ревом порвемося в лет.
Бач — розсвітається зариво,
хай і на смерть, а вперед.
Благословенна хай буде та
куля туга, що разить
плоть, щоб її не марудити
в перецеканні століть.
Боже, розплати шаленої,
Боже, шаленої мсти
лютості всенаученої
нам на всечас відпусти.

Зрадлива, зраджена Вітчизна в серці дзвонить
і там росте, наш пригнітивши дух.
Ви, нею марячи, зазнайте скрух і скрух —
і най вас Бог, і най вас Бог боронить.
Розкошлані на всіх вітрах вагань,
як смолоскипи молодого болю,
в неволі здобули для себе волю,
ногою заступивши смертну грань.
Щедрує вам безсмертя щедрий вечір
в новій Вітчизні — по громадді спроб.
Отож, не ремствуйте, що вам на лоб
поклав Господь свій світлий перст нищівний.



Замерехтіло межи двох світів
щось невпізнанно-знане. Ярі барви,
по ньому заструміли, мов жалінь,
тоненькі леза. Погляд мій взяли.
Вітрило пружне віщих начувань,
я сам пустився плавом за собою —
не стільки од вітрів, як од чекань
і спогадів. Як барви тріпотіли,
єднали поцілунками світи!
Метке осердя сталим серцем стало,
як протяг полохкого досвіт-сну.
Заворушилось небо. Ожило
весняним добрим громом. Глас Господній
начитує старозавітню книгу
(вільготний вітер горне сторінки).
За шелом'янем виспраглих видінь,
зникомий, чую: на долонях доль,
поміж обачних пальців потекло,
немов пісок, дощами перемитий,
моє життя. До нього не дорослий,
я, майже немовля, ввійшов у мить
неподоланну. Тарілки литавр —
площини вишу й долу — колихались,
як мідь уроча. Тяжко набрякало
осердя, прагнути знайти мене,
спостигнути і трепетом обдати.
Як я губився в тих долонях доль!



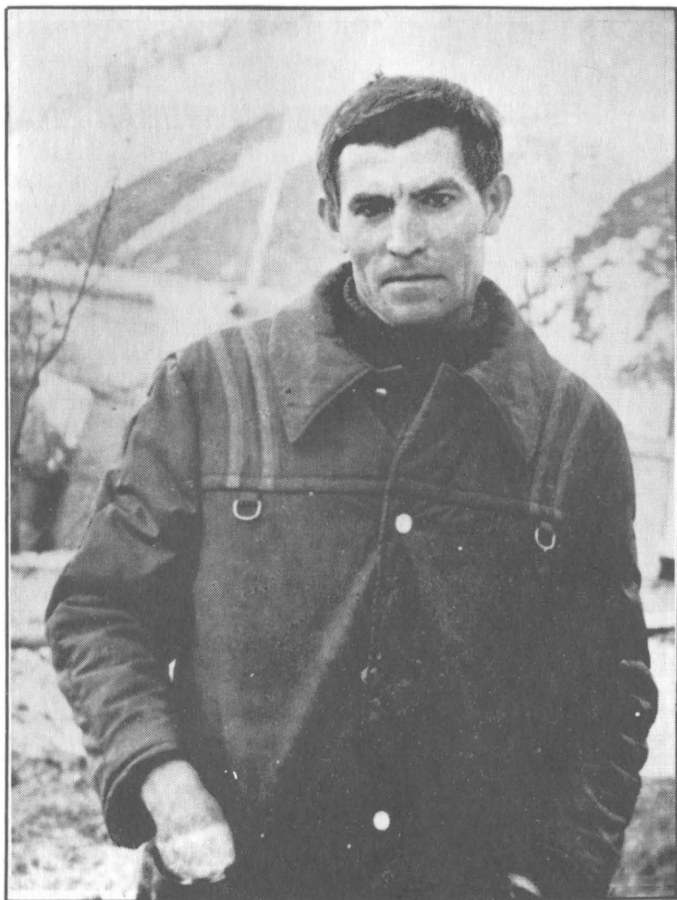
Ще вруняться горді Славутів кручі,
ще синіє річки замріяна гладь,
та вже проминув тебе птахом летючим
твій час, твій останній. Попереду — падь.
Ще сонце високе, ще небо глибоке,
та серце замало грудей не пірве.
Урвались, подались прекрасні мороки,
і щось тебе кличе, і щось тебе зве.
Розкрилені висі твої пронеслися,
попереду прірва. І ока не мруж.
Ти бачиш розхрестя дороги? Молися,
бо ще ти не воїн і ще ти не муж.
Ревуть пароплави, гудуть паровози,
і аероплани прокреслюють слід.
Чіпляйся за кручу, як терен колючий,
чіпляйся за небо, як яблуні цвіт.
Бо вже ослонився безокрай чужинний,
бо вже чужинецький оширився край.
Прощай, Україно, моя Україно,
чужа Україно, навіки прощай.



Ми вже твої коханці, смерте:
життя нам світить крізь туман.
Але возрадуйся тепер ти,
як місячний засіявсь лан.
... Блукає музика багряна
на гострожалім чолопку.
Сидить зозуля, горем п'яна,
і просторікує "ку-ку".
Ми соку випили з берези,
ми в річки випили води
а явори довготелесі
в долині хрумали льоди.
І свидина вже бралась жаром,
грушанка прогортає сніг,
земля парує понад яром,
відчувши заплід, наче гріх.
І як то добре на узліссі
згубити стежку лугову,
упавши навznak на траву,
як немовлятко у колисці.



На вістрі уважного листя
горить, наче спирт, палахкоче
себе пригадалий вогонь.
На вітрі струмує осика
і сявом сходить цвинтарним
(защедра щопта Вельзевула
твій тойсвіт підносить до уст).
Цілуй же чоло охололе,
очима вглядайся ув очі,
провалені в ночі провалля,
щоб гостро встромитись у вись.
Відшукуй блідими устами
уста, що струмують угору
над зорі життя і над зорі
по той бік оджилих бажань.



Василь Стус у період заслання на Колимі (1977-1979)

АЛЬФАБЕТНИЙ ПОКАЖЧИК ПОЕЗІЙ

- Аби лиш подолати гнів 244
Автопортрет зі свічкою 434
Алея — довга і порожня 146 [11]
А Ти — відтята, стята, нежива 364
А ти! — все спиш і спиш і спиш 262
- Баркаси. Плавні. При межі 380
Безжурно коник-стрибунець 101
Бентежністю вивищена до неба 392
Біда так тяжко пише мною 186
Блідава зелень молодих суріп 303
Боже, не літості — лютості 452
Братове, о яке сліпуче небо 381
Бринить космічна музика струмка [I] 278
Бринить космічна музика струмка [II] 284
Бриніли по обранених ярах 113
Був дощ. Була пора смеркань 202
Був зал, мов постріл, — довгий і гулкий 256
Будинок той, котрого жаль будив 258
Була ти так далеко! 255
- Весь обшир мій — чотири на чотири 137
Весь ранок сонце світить справа 111
Вбери но білу сукню 406
Вглядаюся в осінні стёрні 265
Велосипедисти, як метелики 440
Верстаю шлях — по вимерзлій пустелі 366
Вертеп 427
Весняний вечір. Молоді тумани 208
Вечірнє небо соснами обгасне 413
Вечірнє сонце дибиться при спаді 106
Вже вечір тіні склав у стоси 320
Вже цілий місяць обживаю хату 130
Ви наче нічні криниці 423
Висамітнів день 68

Виснажуються надра: по світах	451
Віддай мені своєї смерті частку	260
Відлітані білясті голуби	398
Від неба тільки стягнутий гузир	340
Відчув себе й досить. А чуєш, бідо	332
В мені уже народжується Бог [I]	400
В мені уже народжується Бог [II]	409
Вогні вечірні — наче шпичаки	345
Вона заслухана у себе	69
Вона і я поділені навпіл	90
Вона лежить, як зібгана вода	307
Впаду і знову підведусь	228
Вся в жужелиці, поросі, вугіллі	201
Вся сцена полетіла шкереберть	196
Втечу од світу й дамся самоті	277
В чорній калюжі, осклілій	416
Гармонійоване страждання	268
Гемонське непорозуміння	445
Геть спогади — сперед очей	234
Гойдається вечора зламана віть	241
Гора за горою	124
Горить сосна — од низу до гори	287
Горобчик цвіркнув на бантині	148
Господи, гніву пречистого	180
Громадяни, дотримуйтесь тиші	224
Два вогні горять, з вітром гомонять	217
Дерева в маячні, шалене миготіння	163
Десять сніжнів, зо два брудні	401
Десь там на споді пам'яті ворушишся	204
Дивлюсь на тебе — і не пізнаю	108
[Для В. М. (див. «Зірки палахкотіли в небі»)]	
[Для І. С. (див. «Сузір'я знов лаштуються в танець»)]	
[Для Стефи Ш-ри (див. «Москва. Столиця. В сотню лиць»)]	
Довкола мене — смертна смуга	362
Довкола мене цвинтар душ	376
Довкруг — обрізано жалі	133
Дозволь мені сьогодні близько шостої	166
Докучило! Нема мені вітчизни	351
Досить крові, — продеклямував кат	220
Душа ласкава, наче озеро	84
Душ спресованих мерзлота	356
Дякую, Господи — чверть перейшла	156

Ждання — витратне. Ти — пунктир смертей 318
Жовтава більше, ніж зелена 321

Задзюркотіла вічна мерзлота 283
Задосить. Приостань і жди кінця 209
За літописом Самовидця 152
Залляв вечірні шиби смерк 414
Замерехтіло межі двох світів 454
За мною Київ тягнеться у снах 139
Запахло сонцем, воском, і зелом 213
Заходить старість крадькома 374
Заходить чорне сонце дня 302
Зачервоніє горобина 158
За читанням Ясунарі Кавабати 288
Збоку о збоку — за серце лівіше 334
Збудився врано синій-синій птах 114
Звелася длань Господня 82
Зворохобилися айстри праосіннім сонцелетом 115
Земля зібгалась — як вода 373
З зазубреними берегами озеро, ковток 439
Зима. Паркан. І чорний дріт 91
Зими убогий маскарад 215
Зірки палахкотіли в небі 352
Значи себе спадною хвилею 116
Знову друзів додому веду 275
З півдев'ятої ранку до пів до шостої 218
Зрадлива, зраджена Вітчизна в серці дзвонить 452
З ціложиттєвого ждання 361

І вже за радість — що прийдуть 370
І все то за: дарунок сили 270
І де він, голос той, блукає 279
Іди в кубельце спогаду — зогрійся! 93
І діл поплив. Поплив рікою 103
І дім наліг на дім 177
Іду до вас — ви все попереду 347
І душу облягло знесилля 122
І жайворони дзвонять угорі 175
Із вечора одразу в ранок 444
І знов нестерпні виграють вітри 251
І край чужинецький тебе опочив 337
І надто тяжко — в цій моїй пустелі 323
І нахилився в сад 324
І небо стало меншати мені 211

І не відтерп, і не розмірзся, ні 402
 І ось воно: відбитком на воді 343
 І пензель голосу сягає сфер 311
 І прийде, і згуртує, й поведе 377
 І стало тихо, і святочно, й вічно 136
 І стіл, і череп, і свіча 85
 І стрілку смерти відведем назад 193
 І сяло сонце крізь вікно 422
 І то була мені досада 205
 І то вже так. І то вже зразу 231
 Іще не випрозоріла душа 415
 І що кигиче в мертвій цій пустелі? 316
 І як ти озовешся 159

Калюжа, мов розчавлений павук 264
 Кампанелла 185
 Коли б, коли б ви мали, голуби 162
 Коли б не ти — оця зима 305
 Колимська траса 329
 Колимське сонце стало сторч 448
 Колимські закували зозулі 261
 Коли найперші сполохи світання 330
 Колючий посмерк повз, немов їжак 150
 Крайкіл — скрикнуло ізліва 212
 Кривокрилий птах: коротке 135
 Крізь сотні сумнівів я йду до тебе 132
 Крізь шиби, тьмаві і заплакані 210

Лискучі рури власним саявом спіпнуть 245

Мала смердюча калабана 349
 Мені зоря сіяла нині вранці 126
 Мені постав ти в доброті і гніві 100
 Мете надворі снігова пороша 387
 Ми вже твої коханці, смерте 456
 Ми дивимось зі смерти 107
 Ми нібито обернені свічаддя 140
 Між загород відшукуємо рай 232
 Між світом і душею виріс мур 399
 Мов лебедина, розкрилила 179
 Мов мертві дерева, неначе мамути 200
 Мов ящірка, що між пісків сліпучих 336
 Москва. Столиця. В сотню лиць 123
 М'яко вистелив іній 341

На віковому бездоріжжі 372
 На вістрі уважного листа 457
 На вітрі палає осика 266
 Навпроти — графіка гори 420
 На золоту солому 310
 На Колимі запахло чебрецем 363
 На колимським морозі калина 348
 На Лисій горі догоряє багаття нічне 72
 Налиті чад-зеленню гори піску 359
 На однакові квадрати 94
 Нарешті — ось ви, присмерки душі 272
 Нарешті — прощальна пора настає 164
 Народі мій, коли тобі проститься 450
 Наслання — от і вже 442
 Наснилося, з розлуки наверзлося 112
 Наснилося, що я на тім дворі 169
 На схід, на схід, на схід, на схід 342
 На тихі води і на ясні зорі 426
 Недовідомі закипають грози 97
 Недоля вже нитку сурову снує 188
 Недуга, несила ховати цей жаль 229
 Не зближуйся. На відстані спинись 161
 Не здайся — веснам. Легше — зимам 378
 Немає Господа на цій землі 299
 Немилосердно нас об вічність б'ють 216
 Немов кризь шиби, кроплені дощами 181
 Немов нурець, що цілив просто в смерть 134
 Немов рубін у чорнім адамашку 438
 Не надбудись. А спи і спи 199
 Не поспішай — хай осінь і не жде 391
 Нерозпізнанне місто дороге 154
 Ніч блукає, наче кінь стриножений 382
 Нічна хмарина зупинилась над 371
 Ніч осідала і влягалась падолом 206
 Ніч — хай буде тьмяніша за темну 322

 Обколоте, в намерзі стогне вікно 281
 Облітають пісні, облітають жалі 386
 О Боже мій, така мені печаль 350
 О, власну стріти смерть 160
 Одна гора зима 447
 Од переляку глек зайшовся гудом 250
 О земле втрачена, явися 404
 Ой ти, горе голодне 388

Окрім дощу, ані душі навколо 403
О, не дивуй, о, не дивуй мені 143
О передсмертні шепоти снігів 446
Осики лист карозелений 192
Осінь. Пожовк виноград 98
Ось вам сонце, сказав чоловік 121
Отак би й я: розклав багаття десь 117
Отак і жив: любив 280
О, там були правдиві антрацити 294
Оце збавляння довгих літ життя 437
Оцей світанок — ніби рівний спалах 118
Оце моє видіння — всіх ночей 333
Оце твоє народження нове 127
Оця стежина, що збігає в діл 390
О, як тебе збавляє гріх! 346

[Пам'яті Алли Горської (див. «Бентежністю вивищена до неб»)]

[Пам'яті Алли Горської (див. «Заходить чорне сонце дня»)]

[Пам'яті Алли Горської (див. «Ярій, душе, ярій, а не ридай»)]

[Пам'яті М. Б. (див. «Блідава зелень молодих суріп»)]

Пахтять кульбаби золоті меди 227
По голубих лугах, мов голуб 276
Пожухле листя опадає з віт 384
Полудне. Спека. Тиша. Спокій 436
Поранок був схожий на вишню досвітню 385
Послухай вересня — і він повість 286
Посоловів од співу сад 92
Потрібен янгол помсти 289
Пощо мені життя 149
Прийшло — по зустрічі прощання 331
Припнуто човен, а вода струмує 187
Пройди крізь сто дверей, устай прочинених 407
Прощайте ви, чотири мури 174
Прощаю вас, лихі кати мої 252
Про що тобі я можу повісти 223

Раніше ніж прийти — ти вже відходиш 259

Ріка життя уже тече повз мене 197

Розп'яття неба — в два крила 412

Розсотане павіття лісу 194

Рятуючись од сумнівів 219

Самого спогаду на дні 308

Самотньо сновигає голос 441
 Світання, мов яйця пташині 86
 Світу півдня і півночі 271
 Синіє сніг по краю серця 397
 Син — ще малий — вигулькував, як птах 295
 Сколок місяця висне понад сопками 354
 Скучив за степом, скучив за лугом 263
 Сліди обачні на снігу 184
 Смаглява я і гарна 141
 Смерть — то повище зір 102
 Сні складено у стоси 269
 Сосна із ночі випливла, мов щогла 235
 Спішать додому козаки 365
 Сповільнено твій час прозрінь 304
 Спогад 172
 Спроба повернення 360
 Стелили білі обруси 155
 Стовпами кригу облягло 355
 Сто дзеркал спрямовано на мене 74
 Сто плах перейди, серцеокий 182
 Страшна ковбана — чорна і масна 425
 Сузір'я знов лаштуються в танець 138
 Сумні і сині, наче птиці 178
 Схилившись до багаття давніх спогадів 173
 Схились до мушлі спогадів — і слухай 89
 Сховатися од долі — не судилось 309
 Сяє срібне серце землі 383
 Сьогодні п'єм вино 353
 Сьогодні прощальна пора настає 12

 Тагіл. Зима. Шістдесят перший рік 248
 Така хруска, така гучна 128
 Таке незрушне все — куди не глянь 313
 Такий близький ти, краю мій 301
 Так і живи — шукай утрачене 314
 Так ми відходимо, як тіні 274
 Так хороше і моторошно так 317
 Так явно світ тобі належать став 408
 Там, за безкраєм, там, за горою 142
 Там зелена суріпа цвіла 344
 Твоє життя минуло й знебуло 198
 Тебе я все підносив на руках 368
 Темно-зелена м'ята 379
 Терпи, терпи — терпець тебе шліфує 421

Те, що було за смертю, я пізнав 300
Ти відійшла — допоки я збагнув 214
Ти вся — в дощі. Ідуть дощі століть 375
Ти десь живеш на призабутім березі 170
Ти десь за білим забуттям 144
Ти, моя маленька сестро 105
Ти тінь, ти притінь, смерк і довгий гуд 191
Ти хоре, слово. Тяжко хоре ти 226
Тільки тобою 96
Тінь чорна, як смола 254
Той бідний вивіт рідної землі 233
Той спогад: вечір, вітер і печаль 389
Трени М. Г. Чернишевського 450
Ту келію, котра над морем 319
Тут сни долають товщу забуття 95
Тюремних вечорів смертельні алькоголі 176

Уже моє життя в інвентарі 125
Уже Софія відструменіла 282
Уже тоді, коли пірнувши в ліс 292
Уже щось трапилось невідворотне 70
У небі зорі, в грудях місяць 433
Упали роси на зелені вруна 207
У порожній кімнаті 87
У Прохорівці сни, мов ріки 71
Усевитончуваний зойк 145
Усе, мов сон, пробігло й знебуло 418
Усе розлите в голубій воді 104
У темінь сну занурюється шлях 290
Утрачені останні сподівання 222
У цьому полі, синьому, як льон 221
Ущухло серця джерело 153

Хай роки б'ють по голові 190
Хоч покоти м'ячем по цій дорозі 315
Хтось чорний-чорний бродить довкруги 99

Це ви, ви, мої найрідніші люди 358
Цей білий грім снігів грудневих 247
Цей біль — як алкоголь агоній 73
Цей спалах снігу, тьмяно-синя тінь 168
Цей став повісплений 243
Цей шлях — до себе. Втрачена земля 189
Церква святої Ірини 83

Це тільки втома. Втома. І шалена 230
 Це туга. Так. Моя далека туга 424
 Ці виски, ці скрики 285
 Ці сосни, вбрані в синій-синій іній 306
 Ця п'єса почалася вже давно 428
 Ця світлота — до різі ув очах 419
 Ця чорнота попереду — давно 110

 Червневий сніг — на безоглядній сопці 417
 Чи набрунькується гілля 369
 Чого ти ждеш? Скажи, чого ти ждеш? 120
 Чотири вітри полощуть душу 451

 Ще височів між нас напруглий мур 257
 Ще вруняться горді Славутіві кручі 455
 Ще кілька літ — і увірветься в'язь 449
 Ще трохи краще край Господніх брам 273
 Щодня, щогодини бомбардую думками 367

 Я знав майже напевне 410
 Я йшов за труною товариша й думав 326
 Яка нестерпна рідна чужина 246
 Як добре сіятись під небом 435
 Як добре те, що смерті не боюсь я 236
 Який бездонний цей горішній сон! 312
 Як лев, що причаївся в хащах присмерку 338
 Як моторошний сон — ці дні і ночі 131
 Як синьо, як біло, як яро горить 253
 Як тихо на землі! Як тихо 88
 Як тяжко довірятися добру 328
 Як хочеться — вмерти! 296
 Ярїй, душе! Ярїй, а не ридай 67
 Я так і не збагнув 81

ЗМІСТ

- 7 *Надія Світлична*: Від упорядника.
17 *Юрій Шевельов*: Трунок і трутизна. Про «Палімпсести» Василя Стуса.

I

- 67 «Ярій, душе! Ярій, а не ридай»
68 «Висамітнів день»
69 «Вона заслухана у себе»
70 «Уже щось трапилось невідворотне»
71 «У Прохорівці сни, мов ріки»
72 «На Лисій горі догоряє багаття нічне»
73 «Цей біль — як алькоголь агоній»
74 «Сто дзеркал спрямовано на мене»

II

- 81 «Я так і не збагнув»
82 «Звелася длань Господня»
83 «Церква святої Ірини»
84 «Душа ласкава, наче озеро»
85 «І стіл, і череп, і свіча»
86 «Світання, мов яйця пташині»
87 «У порожній кімнаті»
88 «Як тихо на землі! Як тихо»
89 «Схились до мушлі спогадів — і слухай»
90 «Вона і я поділені навпіл»
91 «Зима. Паркан. І чорний дріт»
92 «Посоловів од співу сад»

- 93 «Іди в кубельце спогаду — зогрійся!»
94 «На однакові квадрати»
95 «Тут сни долають товщу забуття»
96 «Тільки тобою»
97 «Недовідомі закипають грози»
98 «Осінь. Пожовк виноград»
99 «Хтось чорний-чорний бродить довкруги»
100 «Мені постав ти в доброті і гніві»
101 «Безжурно коник-стрибунець»
102 «Смерть — то повище зір»
103 «І діл поплив. Поплив рікою»
104 «Усе розлите в голубій воді»
105 «Ти, моя маленька сестро»
106 «Вечірнє сонце дибється при спаді»
107 «Ми дивимось зі смерти»
108 «Дивлюсь на тебе — і не пізнаю»
110 «Ця чорнота попереду — давно»
111 «Ввесь ранок сонце світить справа»
112 «Наснилося, з розлуки наверзлося»
113 «Бриніли по обранених ярах»
114 «Збудився врано синій-синій птах»
115 «Зворохобилися айстри праосіннім сонцелетом»
116 «Значи себе спадною хвилею»
117 «Отак би й я: розклав багаття десь»
118 «Оцей світанок — ніби рівний спалах»
120 «Чого ти ждеш? Скажи, чого ти ждеш?»
121 «Ось вам сонце, сказав чоловік»
122 «І душу облягло знесилля»
123 «Москва. Столиця. В сотню лиць»
124 «Гора за горою»
125 «Уже моє життя в інвентарі»
126 «Мені зоря сіяла нині вранці»
127 «Оце твоє народження нове»
128 «Така хруска, така гучна»
130 «Вже цілий місяць обживаю хату»
131 «Як моторошний сон — ці дні і ночі»
132 «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе»

- 133 «Довкруг — обрізано жалі»
134 «Немов нурець, що цілив просто в смерть»
135 «Кривокрилий птах: коротке»
136 «І стало тихо, і святочно, й вічно»
137 «Ввесь обшир мій — чотири на чотири»
138 «Сузір'я знов лаштуються в танець»
139 «За мною Київ тягнеться у снах»
140 «Ми нібито обернені свічаддя»
141 «Смаглява я і гарна»
142 «Там, за безкраєм, там, за горою»
143 «О, не дивуй, о не дивуй мені»
144 «Ти десь за білим забуттям»
145 «Усевитончуваний зойк»
146 «Алея — довга і порожня»
148 «Горобчик цвіркнув на бантині»
149 «Пощо мені життя»
150 «Колючий посмерк повз, немов їжак»
152 За літописом Самовидця
153 «Ущухло серця джерело»
154 «Нерозпізнанне місто дороге»
155 «Стелили білі обруси»
156 «Дякую, Господи — чверть перейшла»
158 «Зачервоніє горобина»
159 «І як ти озовешся»
160 «О, власну стріти смерть»
161 «Не зближуйся. На відстані спинись»
162 «Коли б, коли б ви мали, голуби»
163 «Дерева в маячні, шалене миготіння»
164 «Нарешті — прощальна пора настає»
166 «Дозволь мені сьогодні близько шостої»
168 «Цей спалах снігу, тьмяно-синя тінь»
169 «Наснилося, що я на тім дворі»
170 «Ти десь живеш на призабутім березі»
172 Спогад
173 «Схилившись до багаття давніх спогадів»
174 «Прощайте ви, чотири мури»
175 «І жайворони дзвонять угорі»

176 «Тюремних вечорів смертельні алькоголі»
177 «І дім наліг на дім»
178 «Сумні і сині, наче птиці»
179 «Мов лебедина, розкрилила»
180 «Господи, гніву пречистого»
181 «Немов крізь шиби, кроплені дощами»
182 «Сто плах перейди, серцеокий»
184 «Сліди обачні на снігу»
185 Кампанелла
186 «Біда так тяжко пише мною»
187 «Припнуто човен, а вода струмує»
188 «Недоля вже нитку сурову снує»
189 «Цей шлях — до себе. Втрачена земля»
190 «Хай роки б'ють по голові»
191 «Ти тінь, ти притінь, смерк і довгий гуд»
192 «Осики лист карозелений»
193 «І стрілку смерти відведем назад»
194 «Розсотане павіття лісу»
196 «Вся сцена полетіла шкереберть»
197 «Ріка життя уже тече повз мене»
198 «Твоє життя минуло й знебуло»
199 «Не надбудись. А спи і спи»
200 «Мов мертві дерева, неначе мамути»
201 «Вся в жужелиці, поросі, вугіллі»
202 «Був дощ. Була пора смеркань»
204 «Десть там на споді пам'яті ворушишся»
205 «І то була мені досада»
206 «Ніч осідала і влягалась падолом»
207 «Упали роси на зелені вруна»
208 «Весняний вечір. Молоді тумани»
209 «Задосить. Приостань і жди кінця»
210 «Крізь шиби, тьмаві і заплакані»
211 «І небо стало меншати мені»
212 «Крайкіл — скрикнуло ізліва»
213 «Запахло сонцем, воском і зелом»
214 «Ти відійшла — допоки я збагнув»
215 «Зими убогий маскарад»

216 «Немилосердно нас об вічність б'ють»
217 «Два вогні горять, з вітром гомонять»
218 «З півдев'ятої ранку до пів до шостої»
219 «Рятуючись од сумнівів»
220 «Досить крови, — продеклямував кат»
221 «У цьому полі, синьому, як льон»
222 «Утрачені останні сподівання»
223 «Про що тобі я зможу повісти»
224 «Громадяни, дотримуйтеся тиші»
226 «Ти хоре, слово. Тяжко хоре ти»
227 «Пахтять кульбаби золоті меди»
228 «Впаду і знову підведусь»
229 «Недуга, несила ховати цей жаль»
230 «Це тільки втома. Втома. І шалена»
231 «І то вже так. І то вже зразу»
232 «Між загород відшукуємо рай»
233 «Той бідний виквіт рідної землі»
234 «Геть спогади — сперед очей»
235 «Сосна із ночі випливла, мов щогла»
236 «Як добре те, що смерти не боюсь я»

III

241 «Гойдається вечора зламана віть»
243 «Цей став повісплений»
244 «Аби лиш подолати гнів»
245 «Лискучі рури власним сяйвом спінуть»
246 «Яка нестерпна рідна чужина»
247 «Цей білий грім снігів грудневих»
248 «Тагіл. Зима. Шістдесят перший рік»
250 «Од переляку глек зайшовся гудом»
251 «І знов нестерпні виграють вітри»
252 «Прощаю вас, лихі кати мої»
253 «Як синьо, як біло, як яро горить»
254 «Тінь чорна, як смола»
255 «Була ти так далеко!»
256 «Був зал, мов постріл, — довгий і гулкий»

257 «Ще височів між нас напруглий мур»
258 «Будинок той, котрого жаль будив»
259 «Раніше ніж прийти — ти вже відходиш»
260 «Віддай мені своєї смерти частку»
261 «Колимські закували зозулі»
262 «А ти! — все спиш і спиш і спиш»
263 «Скучив за степом, скучив за лугом»
264 «Калюжа, мов розчавлений павук»
265 «Вглядаюсь в осінні стёрні»
266 «На вітрі палає осика»
268 «Гармонійоване страждання»
269 «Сни складено у стоси»
270 «І все то за: дарунок сили»
271 «Світу півдня і півночі»
272 «Нарешті — ось ви, присмерки душі»
273 «Ще трохи краще край Господніх брам»
274 «Так ми відходимо, як тіні»
275 «Знову друзів додому веду»
276 «По голубих лугах, мов голуб»
277 «Втечу од світу й дамся самоті»
278 «Бринить космічна музика струмка»
279 «І де він, голос той, блукає»
280 «Отак і жив: любив»
281 «Обколоте, в намерзі стогне вікно»
282 «Уже Софія відструменіла»
283 «Задзюркотіла вічна мерзлота»
284 «Бринить космічна музика струмка»
285 «Ці виски, ці скрики»
286 «Послухай вересня — і він повість»
287 «Горить сосна — од низу до гори»
288 За читанням Ясунарі Кавабати
289 «Потрібен янгол помсти»
290 «У темінь сну занурюється шлях»
292 «Уже тоді, коли пірнувши в діс»
294 «О, там були правдиві антрацити»
295 «Син — ще малий — вигулькував, як птах»
296 «Як хочеться — вмерти!»

299 «Немає Господа на цій землі»
300 «Те, що було за смертю, я пізнав»
301 «Такий близький ти, краю мій»
302 «Заходить чорне сонце дня»
303 «Блідава зелень молодих суріп»
304 «Сповільнено твій час прозрінь»
305 «Коли б не ти — оця зима»
306 «Ці сосни, вбрані в синій-синій іній»
307 «Вона лежить, як зібгана вода»
308 «Самого спогаду на дні»
309 «Сховатися од долі — не судилось»
310 «На золоту соломучу»
311 «І пензель голосу сягає сфер»
312 «Який бездонний цей горішний сон!»
313 «Таке незрушне все — куди не глянь»
314 «Так і живи — шукай утрачене»
315 «Хоч покоти м'ячем по цій дорозі»
316 «І що кигиче в мертвій цій пустелі?»
317 «Так хороше і моторошно так»
318 «Ждання — витратне. Ти — пунктир смертей»
319 «Ту келію, котра над морем»
320 «Вже вечір тіні склав у стоси»
321 «Жовтава більше, ніж зелена»
322 «Ніч — хай буде тьмяніша за темну»
323 «І надто тяжко — в цій моїй пустелі»
324 «І нахилився в сад»
326 «Я йшов за труною товариша й думав»
328 «Як тяжко довірятися добру»
329 Колимська траса
330 «Коли найперші сполохи світання»
331 «Прийшло — по зустрічі прощання»
332 «Відчув себе й досить. А чуєш, бідо»
333 «Оце моє видіння — всіх ночей»
334 «Збоку, о збоку — за серце лівіше»
336 «Мов ящірка, що між пісків сліпучих»
337 «І край чужинецький тебе опочив»
338 «Як лев, що причаївся в хащах присмерку»

340 «Від неба тільки стягнутий гузир»
341 «М'яко вистелив іній»
342 «На схід, на схід, на схід, на схід»
343 «І ось воно: відбитком на воді»
344 «Там зелена суріпа цвіла»
345 «Вогні вечірні — наче шпичаки»
346 «О, як тебе збавляє гріх!»
347 «Іду до вас — ви все попереду»
348 «На колимським морозі калина»
349 «Мала смердюча калабаня»
350 «О Боже мій, така мені печаль»
351 «Докучило! Нема мені вітчизни»
352 «Зірки палахкотіли в небі»
353 «Сьогодні п'єм вино»
354 «Сколок місяця висне понад сопками»
355 «Стовпами кригу облягло»
356 «Душ спресованих мерзлота»
358 «Це ви, ви, мої найрідніші люди»
359 «Налиті чад-зеленню гори піску»
360 Спроба повернення
361 «З ціложиттєвого ждання»
362 «Довкола мене — смертна смуга»
363 «На Колимі запахло чебрецем»
364 «А Ти — відтята, стята, нежива»
365 «Спішать додому козаки»
366 «Верстаю шлях — по вимерзлій пустелі»
367 «Щодня, щогодини бомбардую думками»
368 «Тебе я все підносив на руках»
369 «Чи набрунькується гілля»
370 «І вже за радість — що прийдуть»
371 «Нічна хмарина зупинилась над»
372 «На віковому бездоріжжі»
373 «Земля зібгалась — як вода»
374 «Заходить старість крадькома»
375 «Ти вся — в дощі. Ідуть дощі століть»
376 «Довкола мене цвинтар душ»
377 «І прийде, і згуртує, й поведе»

378 «Не здайся — веснам. Легше — зимам»
379 «Темно-зелена м'ята»
380 «Баркаси. Плавні. При межі»
381 «Братове, о яке сліпуче небо»
382 «Ніч блукає, наче кінь стриножений»
383 «Сяє срібне серце землі»
384 «Пожухле листя опадає з віт»
385 «Поранок був схожий на вишню досвітню»
386 «Облітають пісні, облітають жалі»
387 «Мете надворі снігова пороша»
388 «Ой ти, горе голодне»
389 «Той спогад: вечір, вітер і печаль»
390 «Оця стежина, що збігає в діл»
391 «Не поспішай — хай осінь і не жде»
392 «Бентежністю вивищена до неба»
397 «Синіє сніг по краю серця»
398 «Відлітані білясті голуби»
399 «Між світом і душею виріс мур»
400 «В мені уже народжується Бог»
401 «Десять сніжнів, зо два брудні»
402 «І не відтерп, і не розмерзся, ні»
403 «Окрім дощу, ані душі навколо»
404 «О земле втрачена, явися»
406 «Вбери но білу сукню»
407 «Пройди крізь сто дверей, устяж прочинених»
408 «Так явно світ тобі належать став»
409 «В мені уже народжується Бог»
410 «Я знав майже напевне»
412 «Розп'яття неба — в два крила»
413 «Вечірнє небо соснами обгасне»
414 «Залляв вечірні шиби смерк»
415 «Іще не випрозоріла душа»
416 «В чорній калюжі, осклілій»
417 «Червневий сніг — на безоглядній сопці»
418 «Усе, мов сон, пробігло й знебуло»
419 «Ця світлота — до різі ув очах»
420 «Навпроти — графіка гори»

- 421 «Терпи, терпи — терпець тебе шліфує»
422 «І сяло сонце крізь вікно»
423 «Ви наче нічні криниці»
424 «Це туга. Так. Моя далека туга»
425 «Страшна ковбана — чорна і масна»
426 «На тихі води і на ясні зорі»
427 Вертеп
428 «Ця п'єса почалася вже давно»
433 «У небі зорі, в грудях місяць»
434 Автопортрет зі свічкою
435 «Як добре сіятись під небом»
436 «Полудне. Спека. Тиша. Спокій»
437 «Оце збавлення довгих літ життя»
438 «Немов рубін у чорнім адамашку»
439 «З зазубреними берегами озеро, ковток»
440 «Велосипедисти, як метелики»
441 «Самотньо сновигає голос»
442 «Наслання — от і вже»
444 «Із вечора одразу в ранок»
445 «Гемонське непорозуміння»
446 «О передсмертні шепоти снігів»
447 «Одна гора зима»
448 «Колимське сонце стало сторч»
449 «Ще кілька літ — і увірветься в'язь»
450 Трени М. Г. Чернишевського
1 «Народе мій, коли тобі проститься»
2 «Виснажуються надра: по світах»
3 «Чотири вітри полощуть душу»
4 «Боже, не літості — лютості»
5 «Зрадлива, зраджена Вітчизна в серці дзвонить»
454 «Замерехтіло межі двох світів»
455 «Ще вруняться горді Славутів кручі»
456 «Ми вже твої коханці, смерте»
457 «На вістрі уважного листа»

461 Альфаветний показчик поезій

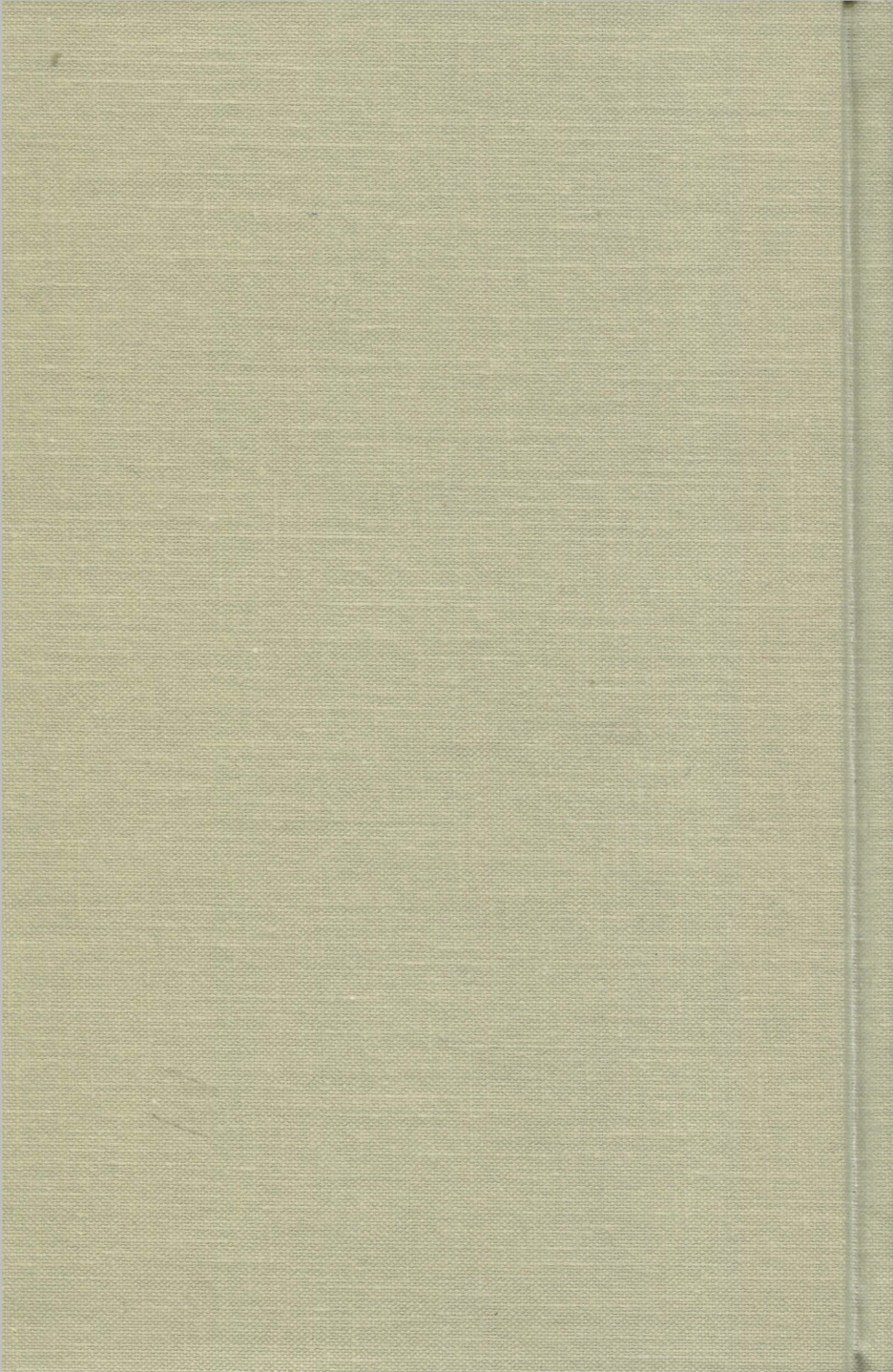
[illegible]

[illegible]

[illegible]

коли йому врубано півкрони? Що таке українська історія — без істориків, коли нема ні козацьких літописів, ні історії Руси, ні Костомарова, Марковича, Бантиш-Каменського, Антоновича, Грушевського. Яка може бути література, коли вона не має доброї половини авторів? І авторів першокласних — таких, як Винниченко, Хвильовий, Підмогильний. Ось і маємо прозу колгоспних підлітків...

Нестерпно надокучили уламки долі, ламані лінії бажань і звершень, гримаси наслідків. Моторошно чути́ся без краю свого, без народу, яких мусиш творити сам зі свого зболілого серця.





Ми втратили всяке право належати собі, не кажучи про те, щоб мати свої книги, зошити, записи. Кажуть, коли Господь хоче когось покарати, він відбирає розум. *Так* довго тривати не може — такий тиск можливий перед загибеллю. Не знаю, коли прийде загибель для них, але я особисто чуюся смертником.

Із записок Василя Стуса